

T.C
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDEN ÖNCE VE SONRA AZERBAYCAN
EKONOMİSİNDE TOPLUMSAL REFAHTAKİ DÖNÜŞÜM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAŞAR ELİMİRZEYEV

DANIŞMAN
Prof. Dr. Bora SÜSLÜ

EYLÜL, 2015
MUĞLA

T.C
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDEN ÖNCE VE SONRA AZERBAYCAN
EKONOMİSİNDE TOPLUMSAL REFAHTAKİ DÖNÜŞÜM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAŞAR ELİMİRZEYEV

DANIŞMAN
Prof. Dr. Bora SÜSLÜ

EYLÜL, 2015
MUĞLA

T.C
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDEN ÖNCE VE SONRA
AZERBAYCAN EKONOMİSİNDE TOPLUMSAL
REFAHTAKİ DÖNÜŞÜM**

Hazırlayan
Yaşar ELİMİRZEYEV

Sosyal Bilimler Enstitüsünde
“Yüksek Lisans”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 07.09.2015

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 30.09.2015

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Bora SÜSLÜ
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Cem Mehmet BAYDUR
Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Özgür BALMUMCU

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ

EYLÜL, 2015

MUĞLA

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 09/08/2015 tarih ve 617/11 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 2.4/6 maddesine göre, İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Yaşar Elimirzeyev 'in "Bağımsızlık Döneminden Önce Ve Sonra Azerbaycan Ekonomisinde Toplumsal Refahtaki Dönüşüm" adlı tezini incelemiş ve aday 30/08/2015 tarihinde saat 10:00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ~~başarıyla~~ kabul olduğuna ay. birliği ile karar verildi.

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Bora SÜSLÜ

Üye
Prof. Dr.
Cem Mehmet BAYDUR

Üye
Yrd Doç.Dr. Özgür BALMUMCU

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Bağımsızlık Döneminden Önce Ve Sonra Azerbaycan Ekonomisinde Toplumsal Refahtaki Dönüşüm” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça 'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

06/10/2015

Yaşar ELİMİRZEYEV

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı :Elimirzeyev

Adı : Yaşar

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe :Bağımsızlık Döneminden Önce Ve Sonra Azerbaycan Ekonomisinde Toplumsal Refahtaki Dönüşüm

Y. Dil :Conversion of Social Welfare in Azerbaijan Economy Before and After the Independence

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite :Muğla Sıtkı Koçman

Fakülte :İktisat

Enstitü :Sosyal Bilimler

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayımlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : Süslü, Bora

Ünvanı : Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI: 198

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Ekonomi
2. Refah İktisadı
3. Kurum

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :

1. Azerbaycan Ekonomisi
2. Toplumsal Refah
3. Refah Düzeyi
4. Kurumlar

SB Ekonomisi

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstract ve thesaurus'u kullanınız.

1. Azerbaijan Economy
2. Social Welfare
3. Level of Welfare
4. Institution

- 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum
- 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir
- 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

Tarih : 06/10/2015

ÖNSÖZ

1920 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kaybettikten sonra Sovyetler Birliği tarafından yönetilmeye başlamıştır. Bu dönemlerde ülkede merkezi planlı ekonomi sistemi uygulanmaktaydı. Bu merkezi ekonomik planlı sistem toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel hayatını ciddi şekilde etkilemiştir. 1991 yılında ise Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlık kazanan ve piyasa ekonomisine geçiş yapan Azerbaycan toplumunun refah durumunda olumlu ve olumsuz değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada ekonomik ve sosyal göstergelerdeki değişikliklerin toplumsal refaha etkisi bahsi amaçlanmıştır. Konu Azerbaycan'ın bağımsızlık kazandıktan sonraki dönemin ekonomik sosyal göstergeleri etrafında tasarlanmıştır. Yapılan bu çalışma 1991-2014 yılları için belirtilen verilerden yola çıkarak hesaplamalar yapılmış ve incelenmiştir.

Tezin hazırlanma aşamasında ilgi, destek ve yönlendirmesini esirgemeyen, yaptığı yardım ve katkılarından dolayı tez danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Bora SÜSLÜ' ye teşekkürü borç bilirim. Yüksek Lisans eğitimim süresince bilgileri ve görüşleri ile bana destek olan bütün hocalarıma teşekkür ediyorum. Sosyal Bilimler Enstitüsünün değerli personeline, beni cesaretlendiren ve manevi destek veren arkadaşlarıma da teşekkürü borç biliyorum.

İÇİNDEKİLER	İ
TABLolar LİSTESİ	IV
KISALTMALAR LİSTESİ	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

REFAHIN TANIMI VE YAPISI

1.1. Refahın Yapısı	7
1.1.1. Bireysel Refah	8
1.1.2. Sosyal Refah	9
1.1.3. Refah Ekonomisi	9
1.1.3.1. Klasik Refah Ekonomisi	11
1.1.3.2. Yeni Refah Ekonomisi	12
1.2. Ekonomik, Sosyal Ve Siyasal Değişkenler İle Refah Arasındaki İlişki	13
1.2.1. Ekonomik Büyüme ve Refah İlişkisi	14
1.2.2. İstihdam ve Refah İlişkisi	15
1.2.3. Yenilik ve Refah İlişkisi	16
1.2.4. Ekonomik Özgürlük ve Refah İlişkisi	17
1.2.5. Gelir Dağılımı ve Refah İlişkisi	18
1.2.6. Tasarruf ve Refah İlişkisi	19
1.2.7. Beşeri Sermaye ve Refah	20
1.3. Kurumlar ve Toplumsal Refah İlişkisi	21
1.3.1. Kurumlar ve Kurumsal Yapı	22
1.3.2. Kurumsal İktisat Yaklaşımı ve Toplumsal Refah	25
1.3.2.1. İşlem Maliyeti	26
1.3.2.2. Mülkiyet Hakları	27
1.3.2.3. Firma ve Teknoloji	28
1.3.2.4. Piyasa Ekonomisi	28
1.3.3. Kapsayıcı Kurumlar ve Önemi	31
1.3.4. Kurum Olarak Demokrasi Ve Refah İlişkisi	33
1.4. Refahın Hesaplanması	35
1.4.1. Refah Göstergesi Olarak - İnsani Gelişme Endeksi	36
1.4.2. Refah Göstergesi Olarak - Kişi Başına Gayrisafi Milli Hasıla	38
1.4.3. Refah Göstergesi Olarak - Satınalma Gücü Paritesi	39

1.4.4. Refah Göstergesi Olarak - Sosyal İlerleme Endeksi	41
1.4.5. Refah Göstergesi Olarak - Ekonomik Özgürlük Endeksi	42

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIKTAN ÖNCEKİ VE SONRAKİ DÖNEMDE AZERBAJCAN'IN EKONOMİK VE SOSYAL YAPISI

2.1. Bağımsızlıktan Önceki Sovyetler Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Sosyal Yapısı	47
2.1.1. Bağımsızlıktan Önceki Sovyetler Döneminde Ekonomik Durumu Ve Temel Sorunları	47
2.1.2. Ekonomik Büyüme ve İstihdam Düzeyi	51
2.1.3. Ücretler ve Fiyatlar Düzeyi	54
2.1.4. Kaynak Kullanımı ve Gelir Dağılımı	56
2.1.5. Dış Ekonomik Politika	58
2.1.6. Ekonomik Özgürlük	62
2.2. Bağımsızlıktan Önceki Sovyetler Döneminde ve Azerbaycan'da Sektörel Yapısı	63
2.2.1. Sanayi Sektörü	63
2.2.1.1. Petrol sanayisi	65
2.2.1.2. Kimya Sanayisi	66
2.2.1.3. Enerji Sanayisi	67
2.2.2. Hizmetler Sektörü	68
2.2.2.1. Turizm sektörü	68
2.2.2.2. Ulaşım, Bilim ve Teknoloji Sektörü	70
2.2.2.3. Eğitim Sektörü	71
2.2.2.4. İnşaat Sektörü	73
2.2.3. Tarım Sektörü	74
2.3. Bağımsızlıktan Önceki Sovyetler Döneminde ve Azerbaycan'da Sosyal Ve Kurumsal Yapı	76
2.3.1. Sovyetler Birliğinin İdari Ve Siyasi Yapısı	77
2.3.2. Aile Yapısı	78
2.3.3. Nüfus Yapısı	79
2.3.4. Sağlık Sektörü	82
2.3.5. Sosyal Güvenlik Sistemi	83

2.4. Bağımsızlıktan Önceki Sovyetler Döneminin Genel Değerlendirmesi	85
2.5. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Sosyal Yapısı	86
2.5.1. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan'ın Genel Ekonomik Durumu Ve Temel Sorunlar	89
2.5.2. Milli Gelir ve Ekonomik Büyüme	94
2.5.3. İstihdam ve Fiyat Düzeyi	97
2.5.4. Ücretler ve Gelir Dağılımı	99
2.5.5. Dış Ekonomik Politika	104
2.5.6. Ekonomik Özgürlük	108
2.6. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan'ın Sektörel Yapısı	110
2.6.1. Sanayi Sektörü	111
2.6.1.1. Petrol ve Doğal Gaz Sanayisi	113
2.6.1.2. Kimya Sanayisi	114
2.6.1.3. Metalürji ve Enerji Sanayisi	115
2.6.2. Hizmetler Sektörü	117
2.6.2.1. Turizm Sektörü	118
2.6.2.2. Ulaşım ve Taşımacılık Sektörü	121
2.6.2.3. Eğitim	123
2.6.2.4. İnşaat Sektörü	126
2.6.3. Tarım Sektörü	128
2.7. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan'da Sosyal Ve Kurumsal Yapı... ..	131
2.7.1. Aile Yapısı	132
2.7.2. Nüfus Yapısı	133
2.7.3. Sağlık Sektörü	137
2.7.4. Sosyal Güvenlik Sistemi	139
2.8. Bağımsızlık Sonrası Döneminin Genel Değerlendirmesi	142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAJCAN EKONOMİSİNİN REFAH GÖSTERGELERİNDEKİ ENDEKSLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. Azerbaycan Ekonomisinin Refah Göstergelerindeki Endeksler ve Bileşenler.	145
3.2. Azerbaycan Ekonomisinin Refah Endeksleri	153
SONUÇ	182
KAYNAKÇA	186

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Gayri Safi Milli Hasıla (milyon dolar, cari fiyatlarla)	51
Tablo 2: Sektörel İstihdam, (yıllık ortalama bin kişi)	52
Tablo 3: Kişi Başına GSMH (1983 Değerleriyle Bir Dolar)	53
Tablo 4: Aylık Ortalama Ücretler (Dolar), 1970	54
Tablo 5: SB’de Kişi Başına düşen Aylık Gelir Dağılımının Oranı	57
Tablo 6: SB’de toplam ithalat ve ihracat hacmi, 1985-1988 yılları, (Milyon Dolar)	59
Tablo 7: Azerbaycan Sanayisinin Cumhuriyetler Arası İthalat Ve İhracat Ürünlerinin Yüzdeleri Payı	60
Tablo 8: Azerbaycan’ın Sovyetler Cumhuriyetleriyle Ticari İlişkileri (Milyon Ruble)	61
Tablo 9: Ulaşım Ve Haberleşme Göstergeleri	70
Tablo 10: Sovyetler Birliğinde Yüksek Eğitim Oranı (1979)	72
Tablo 11: Azerbaycan da Öğrenci Sayısı ve Okullaşma Oranı	73
Tablo 12: Yıllara Göre Azerbaycan’ da Ehli Hayvanların Sayısı	75
Tablo 13: 1985-1987 Yılları İçin Doğum Ve Ölüm Oranı	80
Tablo 14: Azerbaycan’da Nüfusun Yaşlara Göre Dağılımı	80
Tablo 15: 1959-89 Yılları İçin Kadın Ve Erkek Nüfus Sayısı	81
Tablo 16: Azerbaycan’ın 1940-1991 Yılları İçin Nüfus Değişimi	82
Tablo 17: Azerbaycan’ın Sosyal Kalkınma Göstergeleri	92
Tablo 18: Temel Ekonomik Göstergeler	95
Tablo 19: Azerbaycan’ da İstihdamın Temel Göstergeleri ve Yapısal Değişimi ...	98
Tablo 20: Tüketim Mallarının Ve Halka Gösterilen Paralı Hizmetlerin Fiyat Endeks Oranları, (1992-2004)	98
Tablo 21: Tüketim Mallarının Ve Halka Gösterilen Paralı Hizmetlerin Fiyat Endeks Oranları, (2006-2013).....	99
Tablo 22: 2006-2014 Yıllarında Ekonomik Faaliyet Çeşitlerine Göre Ortalama Parasal Ücret	100
Tablo 23: 2006-2014 Yıllarında Ekonomik Faaliyet Çeşitlerine Göre Ortalama Parasal Ücret	101

Tablo 24: Azerbaycan Ekonomisinde Hane Halkının Gelirleri ve Harcamaları, (Milyon Dolar)	102
Tablo 25: Azerbaycan'ın Dış Ticareti 2003-2013, (Milyon Dolar)	105
Tablo 26: Azerbaycan İhracatının Ülkeler İtibariyle Dağılımı, (Milyon Dolar)..	106
Tablo 27: Azerbaycan İthalatının Ülkeler İtibariyle Dağılımı, (Milyon Dolar) ..	107
Tablo 28: Ülkeye Giren Yabancı Sermaye, 2005-2013, (Milyon Dolar)	108
Tablo 29: Sanayinin Genel Ekonomik Göstergeleri	112
Tablo 30: Sanayi Ürünlerinin Hacmi, (Milyon Dolar)	112
Tablo 31: Ülkeye Gelen ve Ülkeden Giden Turist Sayısı, (Bin Kişi)	119
Tablo 32: Turizm Sektöründe İstihdam Edilen Kişi Sayısı, (Bir Kişi)	120
Tablo 33: Turizm Sektöründeki Gelir ve Harcamalar, (Bin Dolar)	120
Tablo 34: Yük Taşıma Sektöründeki Göstergeler, (Bin Ton)	122
Tablo 35: Azerbaycan'da Kullanılan Trafik Araç Sayısı, (Adet)	123
Tablo 36: Farklı Eğitim Kurumlarında Eğitim Alan Öğrenci Ve Talebeleri Sayı..	124
Tablo 37: Genel Eğitim Kurumlarının Sayısı	125
Tablo 38: Her Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	125
Tablo 39: İnşaat Sektörünün Esas Sosyal-Ekonomik Göstergeleri	127
Tablo 40: Ülkeye Yapılan Yerli Ve Yabancı Yatırımlar	128
Tablo 41: Başlıca Tarım Ürünleri Üretimi, (Bin Ton)	129
Tablo 42: Tarım ürünlerinin üretimi, (Bin Ton)	130
Tablo 43: Tarım Ürünleri Üretiminin Ekonomik Kategoriler Üzere Yapısı (%)..	131
Tablo 44: Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Sayısı, (Bin Kişi)	134
Tablo 45: Azerbaycan'da Nüfus Artışı: Doğum, Ölüm ve Nüfus Artışı Miktarları	135
Tablo 46: Azerbaycan'ın Nüfusu, (Bin Kişi)	135
Tablo 47: Anne Ölümü (Gebelik, Doğum Ve Lohusalık Döneminde)	136
Tablo 48: Çocuk Ölümü Göstergeleri	136
Tablo 49: Bağımsızlık Öncesi ve Sonrası Azerbaycan'da Hekim, Sağlık Personeli, Sağlık Kurumları ve Yatak Sayıları	137
Tablo 50: Sağlık sektörünün önemli göstergeleri	138
Tablo 51: Kayıt edilmiş hastaların toplam sayısı	138

Tablo 52: Devlet Tarafından Belirlenen Sosyal Yardım Alanların Sayısı Ve Miktarı, (Dolar)	140
Tablo 53: Azerbaycan'ın İnsani Gelişme Endeksi ve Bileşenleri	145
Tablo 54: Azerbaycan'ın Kişi Başına Düşen GSMH, (Bin Dolar)	146
Tablo 55: Sekiz ülkenin 2014 Sosyal İlerleme Endeksi Puanları	148
Tablo 56: Yıllar İtibariyle Azerbaycan'ın Performansı, 2008-2015	149
Tablo 57: 2012 yılında 7 ülke için Sosyal Kalkınma Göstergeleri	151
Tablo 58: Nüfus Artımı Sayısı, (Bir Kişi)	155
Tablo 59: Kişi Başına Milli Gelir Dağılımı, (Bin Dolar)	156
Tablo 60: İstihdam Düzeyi, (Bin Kişi)	157
Tablo 61: Tüketici Fiyat Endeksi	158
Tablo 62: Ücretler Düzeyi, (Bir Dolar)	159
Tablo 63: Toplam İaşe Hacmi, (Milyon Dolar)	160
Tablo 64: 1 Yaşa Kadar Ölen Çocuk Sayısı, (Bir Kişi)	162
Tablo 65: Sanayi Ürünlerinin Üretim Hacmi, (Milyon Dolar)	163
Tablo 66: Cinayet Olayları Sayısı, (Her Yüz Bin Kişi Başına Düşen)	164
Tablo 67: Bilgi ve İletişim İşlerinin Hacmi, (Milyon Dolar)	165
Tablo 68: Çevre Koruma Harcamaları, (Milyon Dolar)	167
Tablo 69: Eğitim Harcamaları, (Milyon Dolar)	168
Tablo 70: Tarım Ürünlerinin Hacmi, (Milyon Dolar)	169
Tablo 71: Tüm Alanlarda Çalışan Doktor Sayısı, (Bin Kişi)	170
Tablo 72: Hastane Sayısı, (Adet)	171
Tablo 73: Kütüphane Sayısı, (Adet)	173
Tablo 74: Konut Sayısı, (Bin Adet)	174
Tablo 75: Araştırma ve İşlem Yapan Kurum Sayısı, (Adet)	175
Tablo 76: Sosyal Savunma ve Güvenlik Harcamaları, (Milyon Dolar)	176
Tablo 77: Dönemlere Göre Refah Göstergeleri	177
Tablo 78: Ağırlık Katsayısı İle Refah Göstergesi	179

KISALTMALAR LİSTESİ

ADİK	: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu
AID	: Uluslararası Kalkınma Ajansı
Ar-Ge	: Araştırma-Geliştirme
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
DB	: Dünya Bankası
EÖE	: Ekonomik Özgürlük Endeksi
HDI	: Human Development Index
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSMG	: Gayri Safi Milli Gelir
ICP	: Uluslararası Karşılaştırmalar Projesi
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
MG	: Milli Gelir
PTGB	: Proleter Turizm ve Gezi Birliği
SB	: Sovyetler Birliği
SGP	: Satınalma Gücü Paritesi
SPI	: Sosyal İlerleme Hareketi
SOCAR	: Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
UNDP	: United Nations Development Programme
İGE	: İnsani Gelişme Endeksi
IMF	: International Monetary Fund
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development

ÖZET

Bir devletin ekonomik ve sosyal göstergelerini ortaya koyarak incelenmesi toplumun refah durumu açısından önemli bir konudur. Çünkü her bir toplumun refah durumunu belirlemek için o devletin önemli refah göstergelerinin ele alınarak değerlendirilmesi lazımdır. Bunun için Azerbaycan toplumunun refah düzeyini belirlemek amacıyla, çalışmada bağımsızlıktan önceki ve sonraki dönemlerde Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal göstergeleri incelenmiştir. Verilen ekonomik ve sosyal göstergeler tablolar halinde gösterilmeye çalışılmıştır. Her bir tablonun altında her bir göstergenin verileri yorumlanarak belirtilmiştir. Daha sonra her dönemin göstergelerinin ortalaması bulunarak bir üzerinden değerlendirilmiştir. Hesaplamalar sonucunda son dönemde Azerbaycan ekonomisinin refah durumunun gittikçe arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu durum sadece hesaplama sonuçlarına göre doğru sayılabilir. Ama refah göstergeleri açısından önemli ekonomik ve sosyal göstergelerde düşüşler yaşanmış ve bazı göstergelerde ise yeterli gelişme sağlanmamıştır. Çalışmada yapılan hesaplamaların sonuçlarına göre, devletin adaletli gelir dağılımına, işsizlik düzeyi azaltılmasına ve toplumun sağlıklı ve rahat yaşayışı için önemli olan sosyal kurumların gelişmesine dikkat ayırması gerekmektedir. Eğer devlet tarafından bu sektörlere önemli derecede dikkat ayrılırsa toplumsal refah düzeyi yüksek düzeylere ulaşabilecektir.

ABSTRACT

To investigating a state's economic and social indicators is very significant topic in case of society's welfare condition. Therefore, important welfare indicators of particular state have to be appraised in order to identify welfare level of each society. Hence, in this research former and post independent period of Azerbaijan's economic and social conditions have been analysed in order to identify the welfare level of Azerbaijan community. Researched economic and social indicators have been demonstrated by tables. Under each table each analysed indicator's data has been illustrated by comments. Afterwards, average of each period's indicators have been found and evaluated via one. As a result of research on the last period of Azerbaijan society's welfare condition has been found as high level. This approach might be only true according the result of evaluation. However, in case of welfare indicators within important economic and social indications downs have occurred and in some indications haven't provided sufficient improvement. According to the result of evaluations in research, state to share of fair income, to decrease unemployment level and in order societies to live healthy and comfortable to improve social communities should be taken into consideration. If these sectors will be taken into account significantly by government thus welfare level will reach high levels.

Giriş

Günümüzde en çok kullanılan terimler arasında refah kavramı, yaşam kalitesi ve gelişmişlik düzeyi gelmektedir. Refah kavramı eski bir kavram olmakla birlikte Adam Smith'ten başlayarak bireyin ve toplum refahının artırılması amacıyla elde bulunan kıt kaynakların nasıl kullanılması gerektiği sorgulanmıştır. Bir ülkenin gösterdiği gelişme, ekonomi politikalarını ve yatırım kararlarını belirlemede dikkat edilen unsurlardan birisidir. Bu nedenle ülkelerin veya bölgelerin gelişmişlik düzeyinin belirlenmesi, ekonomik ve sosyal yapısının, devlet ve özel kurumların faaliyet neticelerinin göstergeler aracıyla ele alınması bir ülkede yaşayan toplumun refah durumunun belirlenmesi açısından son derece önemlidir.

Toplumsal refah, en basit şekli ile toplumda yaşayan tüm bireylerin toplam refahı olarak tanımlanmaktadır. Geniş anlamda toplumsal refah bir toplumun ulusal gelirden aldığı payın ve ulusal gelirinin yüksek olması durumunda sağlık, eğitim, iş olanakları, sosyal güvence, sosyal katılım gibi hizmetlerin nicelik ve nitelik olarak yeterli olma halidir.

Ancak günümüzde özellikle ekonomik açıdan yoksunluklar yaşayan gelişmekte olan ülkelerde toplumsal refahı sağlamak için gerekli olan minimum standart ve fırsatların gerçekleştirilmesinde güçlükler ile karşılaşmaktadır. Bu noktada toplumsal refahın esası olan insanların temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olabilecek hizmetlerin yürütülmesi de güçleşmektedir.

Bu çalışmanın yazılma amacı Azerbaycan devletinin bağımsızlıktan önce ve sonraki dönemlerde toplumsal refah durumunu ekonomik ve sosyal göstergeler vasıtasıyla ortaya koymaktır. Bundan başka Azerbaycan'daki toplumun bağımsızlıktan önce ve sonraki dönemlerde refah düzeyini araştırmak, toplumun refahını etkileyecek faktörleri ele almak ve yaşanmış olumsuz göstergelerin esas sebeplerini, türlerini ve nasıl ölçüldüğünü tespit etmektir.

Çalışmanın temel hipotezi, "Azerbaycan'ın bağımsızlık kazandıktan sonraki dönemlerde toplumsal refah artmıştır" şeklindedir. Bu çalışmada Azerbaycan toplumunun refah durumu konusunun ele alınmasının başlıca nedeni insanların hayatında refah konusunun her zaman önemli rol oynamasıdır. Eğer toplumun refah düzeyini olumsuz yönden etkileyen nedenler ele alınarak araştırmalar yapılmazsa toplumu etkileyen sorunların çözüm süreci uzanacak ve bu çözüm sürecinde

zorluklar yaşanacaktır. Bilindiği gibi bu tür zorluklar yaşandığı sürece Azerbaycan toplumunun ekonomik ve sosyal bakımından gelişmesi çok düşük düzeylere inecektir. Böyle olduğu zaman Azerbaycan, diğer ülkelerin toplumunun ekonomik sosyal göstergeleri ile karşılaştırdığımızda çok gerilerde kalacaktır. Bunun için yapılan bu çalışma, genel olarak toplumun refah durumundaki sorunlara ve sorunların çözüm yollarının bulunmasına yönelik hedeflenmiştir.

Yapılan bu çalışmada Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği (SB) dönemindeki verilere ve bağımsızlık kazandıktan sonraki dönemlerin verilerine yer verilmiştir. Ama SB dönemindeki verilerin çok kısmı bulunmadığından dolayı genel olarak bağımsızlık sonraki dönem esas alınmış ve başlıca olarak bağımsızlık döneminin göstergeleri üzerinde durulmuştur. SB döneminde Azerbaycan ile ilgili olan bazı ekonomik ve sosyal verilerin göstergeleri bulunarak çalışmada tablolar halinde gösterilmiştir. Bulunamayan bazı göstergeler ise genel olarak SB ile ilgili olan ekonomik ve sosyal göstergelerin verileri yazılmıştır. SB dönemi elde olan verilere göre incelenmiş ve bu verilere göre o dönemdeki Azerbaycan toplumun refah durumu yorumlanmıştır. Bağımsızlık kazandıktan sonraki dönemde Azerbaycan toplumunun refah durumunu belirtmek için Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (ADİK) tarafından verilen on dokuz ekonomik ve sosyal göstergenin verileri kullanılmıştır. Bu on dokuz göstergenin bir kısmında ise ilk yılların verileri bulunmadığı için boş bırakılmıştır. Bundan başka bu çalışmada, toplumsal refahı etkileyecek bazı gerekli sosyal göstergeler ADİK' in sitesinde bulunmadığından dolayı hiç kullanılmamıştır. Bu göstergeler ise eğitim ve sağlık alanı ile ilgili olan göstergelerdir.

Yapılan bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde toplumsal refah kavramı ve refah yapısı hakkında temel bilgilerden konuşulmuş ve toplumsal refah hakkında söylenilmiş farklı açıklamalara yer verilmiştir. Birinci bölümde refah ile ekonomik ve sosyal değişkenler arasındaki ilişkilerden bahsedilmiştir. Bu değişkenlerin refah konusundaki önemi de birinci bölümde vurgulanmıştır. Birinci bölümde refah ile kurumlar arasındaki ilişkiler de ele alınarak kurumların bu konudaki özelliklerinden bahsedilmiştir. Daha sonra birinci bölümün son kısmında toplumsal refahı ölçmek için kullanılan hesaplanma yöntemlerine değinilmiştir. Bu hesaplama yöntemleri ulusal düzeyde ülkelerin yaşam kalitesini,

gelişme düzeyini ve refah düzeyini ölçmek için kullanılan yöntemlerdir. Bu yöntemler refahı ölçme açısından önemli olduğu için birinci bölümün son kısmında anlatılmıştır.

İkinci bölümde ise Azerbaycan'ın bağımsızlıktan önce ve sonraki dönemlerinde belirlenmiş esas ekonomik ve sosyal göstergelerin verileri tablolar halinde verilmiştir. Bu bölümde Azerbaycan'ın bağımsızlıktan önceki SB dönemindeki verileri kısıt olduğundan dolayı yalnız Azerbaycan için değil genel SB ağırlıklı olarak önemli veriler kullanılmıştır. En önemlisi ise ikinci bölümde Azerbaycan'ın bağımsızlık kazandıktan sonraki sosyal göstergelerine daha çok yer verilmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlık sonraki dönemi ile ilgili veriler üç dönem esasında anlatılmış ve gösterilen tüm veriler ADİK tarafından elde edilen bilgiler esasında incelenerek tablolar halinde verilmiştir. Bu bölümde verilmiş her bir tablonun altında açıklama yapılarak yorumlanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümü ise iki esas alt bölümden oluşmaktadır. Üçüncü bölümün ilk kısmında birinci bölümde belirtilen ulusal refah ölçme yöntemlerine değinilmiş ve Azerbaycan'ın diğer ülkeler arasındaki yeri gösterilmiştir. Bundan başka Azerbaycan'ın göstergeleri diğer eski Sovyet ülkeleri ile karşılaştırılarak Azerbaycan'ın toplumunun refah durumu incelenmiştir. Üçüncü bölümün diğer kısmında ise ADİK tarafından verilen ve Azerbaycan toplumunun refah durumunu gösteren on dokuz göstergenin verileri üç döneme bölünerek tablo halinde verilmiştir. Sonra ise bu tablolardaki veriler bir üzerinden değerlendirilerek ters ve düz orantı ile hesaplanmış ve her bir dönemin aldığı değerler genel tabloda gösterilmiştir. Daha sonra ise her göstergenin refah düzeyini ölçülmesindeki önemine göre toplamı bire eşit olan ağırlık katsayılarına çarpılarak alınan her bir sonuç için yorumlar yapılmıştır. Üçüncü bölümün bu son kısmında toplumsal refah seviyesi düşük olan yıllarda hangi göstergelerin düşük değer aldığı ortaya konmuştur. Çalışmanın sonuç kısmında Azerbaycan toplumunun refah düzeyini olumsuz yönde etkileyen göstergelerde yaşanan sorunlar için çözüm yolları önerilmiştir.

Yapılan bu çalışma kurumsalcı bakış açısına göre değerlendirilmiştir. Çünkü kurumsal yaklaşıma göre ülkelerin istikrarlı, sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirebilmesi için kurumlara gerek vardır. Bunun için bu çalışmada kurumların önemine değinilmiş ve Azerbaycan'da toplumsal refahı olumlu ve

olumsuz yönde etkileyen kurumlar belirtilmiştir. Kurumların gelişmesini sağlayan faktörler mülkiyet haklarının korunması, etkin bir şekilde işleyen bürokratik yapı, yolsuzluğun önlenmesi ve ekonomik özgürlüktür. Bu temel kurumlar olmadan ülkelerin uyguladıkları ekonomi politikalarının etkili sonuçlar vermesi oldukça zordur. Bu yaklaşıma göre ülkenin sahip olduğu kurumlar ve uyguladığı iktisat politikaları birbirlerini tamamlayıcı faktörlerdir. Kurumların önemi bu faktörlerin, ekonominin daha etkin ve verimli olmasında oynadıkları rolden kaynaklanmaktadır.

Bu çalışma Azerbaycan ekonomisinin göstergeleri ve istatistik verilerinin bulunduğu ekonomi raporlar ve makaleler incelenmiş, devlet sitelerindeki bilgiler ele alınmıştır. Sonra ise elde edilen bu bilgiler bir üzerinden değerlendirilerek alınan rakamlar genel tabloda gösterilmiştir. Daha sonra ise alınan bu rakamlar refah konusundaki önemine göre farklı ağırlık katsayılarına çarpılarak üç döneme göre tüm göstergelerin değerleri bulunmuştur. Hesaplamalar sonucunda alınan değerler genel tabloda gösterilmiştir. Bu tablo gösterildikten sonra bu tablodaki önemli değerler için önemli yorumlar yapılmıştır. En sonda ise bu çalışma betimsel analiz yöntemi ile çözümlenmiştir.

BÖLÜM I

REFAHIN TANIMI VE YAPISI

1. REFAHIN TANIMI VE YAPISI

Adam Smith'ten başlayarak, iktisatçılar bireyin ve toplum refahının artırılması amacıyla elde bulunan kıt kaynakların nasıl kullanılması gerektiğini araştırmışlardır. Fakat refahın tanımı konusunda iktisatçıların ortak bir tavır takındığını söylemek oldukça güçtür. Diğer yandan yapılan tüm refah tanımlarının ortak noktası hak, eşitlik, adalet ve ihtiyaç kavramlarına atıf yapmasıdır. Refahın en yalın anlamı, bireyin ve toplumun yaşam kalitesinde görülen iyiye gidiştir. Bir diğer tanıma göre refah, bireyin hayatının bir diğer bireye göre ne kadar iyi olduğudur (Güney, 2013).

Haberler'e göre *refah*, bir ülkede üretilen ve tüketilen reel gelirin yanı sıra istihdam düzeyinin yüksek veya yükselme eğiliminde olduğu, istihdam edilmeyen işgücü ve atıl durumdaki kaynakların çok az veya bu düzeye yakın olduğu bir durumu ifade etmektedir (Haberler, 1941). Jackson'e göre *refah*, çevreyi en az kirletecek kaynak kullanımının olduğu ve sosyal tercih olanakları geniş olan yüksek refah düzeyine sahip bireyleri ifade etmektedir (Jackson, 2009). Bir başka tanımda Sen *refah* kelimesini zenginlik, faydacılık ve gelişme potansiyelinin karışımı olarak ifade etmiştir. Prescott'e göre ise, depresyon ekonomik büyüme potansiyelinin altındaki bir büyüme oranı iken, *refah* bu ekonomik büyüme potansiyelinin farkında olunmasıdır (Prescott, 2002).

Yukarıda verilen tanımlardan başka refahın daha farklı çeşitli tanımları ve hangi unsurları içermesi gerektiğine dair farklı bakış açıları vardır. Refahın, kalkınma sürecini, herkes için daha iyi bir yaşam tarzını yansıtan faktörlerle ilişkilendirmiştir. Refah kavramının tanımı konusunda ortak bir kabulün olduğunu söylemek güçtür.

Formel refah teorisine göre ise, refah tercihlerin karşılanmasıdır. Formel yaklaşım, bireyler için neyin iyi olduğundan ziyade, iyinin nasıl bulunacağını söylemektedir. Diğer taraftan normatif yaklaşımsa, insanlar için gerçekten neyin iyi olduğunu ifade etmektedir. Formel teoriler normatif teorilerle uyumlu olabilir. Örneğin mutluluk tercihin nihai amacı olduğunda, refahı tercihlerin doyumu olarak da, mutluluk olarak da tanımlayan kavrayışların her ikisi de doğru olabilmektedir (Little, 1957). Hausman ve McPherson'a göre, bireysel çıkarlarını takip eden bireyler (self-interested), yalnızca herhangi bir durumun kendileri için bir başka durumdan

daha iyi olacağını düşündüklerinde x 'i y 'ye tercih edeceklerdir. Yani, refahı bireyin tercihlerinin tatmini şeklinde kabul etmek doğru bir yaklaşımdır (McPherson ve Hausman, 1997).

Tüm refah tanımlarında ortak nokta, birey egemenliğidir. Birey, kendi refahı (tercihleri, seçimleri ve faydası) hakkında karar vermeye yetkili yegâne öznedir. Dolayısıyla, refahın, tercih tatmini ya da kişinin mallardan elde ettiği doyum olarak tanımlanması bireyin karar verici konumunu değiştirmemektedir. Bireysel refah ile toplumsal refah tanımları arasındaki ayrımın önemini vurgulayan Mishan “bireyin refahının arttığını nasıl bilebiliriz?” sorusuna basitçe “kişi refahının arttığına inandığında kişinin refahı artar” yanıtını vermektedir (Mishan, 1969).

1.1. Refahın Yapısı

Bazı sosyal bilimcilere göre bireyin toplam refahı, yani yaşam kalitesi, çok yönlülük arz ettiği için, refah kavramı ekonomik, sosyal ve subjektif göstergeler olmak üzere ancak üç teorik metotla incelenebilir. Yaşam kalitesinin sadece belirli bir kısmını ifade eden ekonomik metoda göre, refah aslında faydasal bir kavramdır. Belirli bir yılda bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin kişi başına ölçüsünü veren wellbeing, iktisatçılar için refah kelimesinin ikamesi gibi kullanılır (Güney, 2013).

Refahı parasal bir ölçü olarak ele alan ekonomik metot, esas itibarıyla geleneksel faydacı görüşü yansıtmaktadır. Geleneksel faydacı görüşü sahip olan Bentham, Edgeworth, Marshall ve Pigou gibi iktisatçılara göre faydacılık, bireyin arzu, mutluluk ve zevklerinin tatmin edilmesini sağlamaktır. Refahı ekonomik sınırlar içerisinde ele alan Pigou'ya göre, ekonomik refah, genel refahın bir parçasıdır ve parayla ölçülebilen değerleri ifade etmektedir. Kişinin refahı, isteklerinin gerçekleşme derecesine bağlı olan doyumlardan ibarettir. Bu doyumlara ulaşmak için parayı kullanan birey, sahip olduğu ekonomik refahı arttırmaya çalışır (Albayrak, 2003). Ekonomik refah tanım olarak, bireyin sahip olduğu parasal güçle fayda düzeyini maksimize etme çabasını ifade etmektedir. Bu yüzden, insanlar arasında çeşitli nedenler ve şartlar dolayısıyla ortaya çıkan refah farklılıklarını ifade etmekten uzaktır. Çünkü gelir insana belirli bir yaşam standardı sağlamada güçlü bir değişken olsa da eğitim, sağlık, yaşam süresi, güvenlik, çevre şartları ve sosyal bağlar gibi insan hayatının önemli boyutlarını kapsamamaktadır. Sosyal değerleri ve

yaşam kalitesinin artırılması için oluşturulan politikaların sonuçlarını kapsayan sosyal metot ekonomik metodun bu eksikliğini gidermektedir.

Sosyal metodun iki önemli amacı bulunmaktadır. Bunlar sosyal değişimi ve toplam refah düzeyindeki değişimi izlemektir. Bu amaçla ekonomik kaynaklar ve tüketim, istihdam ve çalışma koşulları, eğitim ve okullaşma, aile ve sosyal ilişkiler, politik kaynaklar ve katılımcılık, mal varlığı haklarının ve insan hayatının korunması, sağlık sistemi, kültürel gelişim gibi sosyal göstergeleri ele almaktadır. Böylece bireyin ve toplumun yaşam şartlarını ifade eden refah ölçülmüş olmaktadır (Güney, 2013).

Üçüncü metot olan sübjektif metot, bireyin yaşamsal doyumu, memnuniyeti ve başarılarını ifade eden göstergelerden oluşmaktadır. Bu göstergeler bireyin yaşam kalitesi hakkında güvenilir bilgiler veren, bireyin yaşamında etkili olan özel alanları ifade eden verilerdir. Her ne kadar bu veriler, bireylerin doğru bildikleri yaşamsal bilgilere göre cevaplayacakları soruları içeriyor ve ülkeden ülkeye, kültürden kültüre farklılık gösteriyor olsa da, ekonomik ve sosyal metot kadar bilimsel olan göstergelerdir. Coğrafi, geleneksel ve tarihsel kökenleri olan sübjektif metot yaşam memnuniyeti, hoş duygulanım ve hoş olmayan duygulanım değişkenlerini içermektedir. Bu değişkenler sayesinde ekonomik ve sosyal metodun ölçemediği refah ölçülebilmektedir (Özdamar, 2007).

1.1.1. Bireysel Refah

Ekonomide bireysel refah, farklı karar durumlarının karşılaştırılması ve bu karşılaştırmalardan mantıklı bir sonuca ulaşılması için iktisatçıların rehberi durumundadır. Refah ekonomisinde yapılan normatif değerlendirmeler de, bireysel refah kavramına dayanmaktadır. Faydasını maksimum yapmak isteyen bireyin bu amaçla yaptığı tercihlerinin tatmin edilmesi olarak tanımlanan bireysel refah, bu konuda önemli çalışmaları bulunan Sen (1982) ve Broome (1988) gibi iktisatçılar tarafından da fayda ile ilişkilendirilmektedir. Buna göre bireysel refah veya fayda, bireyin gerçek arzu ve isteklerini tatmin ederek elde ettiği hazların toplamıdır.

Tatminlerin toplamı olan refah, kelime anlamı olarak “iyi” kelimesi ile aynı anlamda iken, birey tercihlerinin tatmini teorisi, temel olarak ihtiyaçların tatmini ve özgürlük ile yakından ilişkilidir. Çünkü birey tercihlerinin tatmini, sadece iyi olan

şeylerle değil, iyi olan şeyin ve bu iyi olan şeyi isteyen bireyin bir başka birey tarafından nasıl algılandığı ile de ilgilidir (Güney, 2013).

1.1.2. Sosyal Refah

Refah ekonomisinde sosyal refah kavramı, bireysel refaha dayanmaktadır. Refah ekonomisine göre sosyal refah, bireysel refahın artan bir fonksiyonudur. Toplumu oluşturan tüm bireylerin birbirine eşit refah düzeyini gösteren sosyal refah, her bir bireyin refahından simetrik bir şekilde etkilenmektedir. Buna göre, sosyal refah bireysel refahtan pozitif bir şekilde etkilenmesini sağlayan değer yargıları içeren bir kavramdır. Bu kavram farklı bireylerin refahlarını toplayarak tek bir refah ölçüsüne dönüştürmektedir.

Sosyal refah, ortaya çıkan sosyal problemlerin iyi bir şekilde yönetildiği, insan ihtiyaçlarının karşılandığı ve sosyal fırsatların maksimize edildiği bir devlet yapısını ifade eder. Buna göre sosyal refah üç durumun tatmin edilmesine bağlıdır. Bunlar ihtiyaçların karşılanması, sosyal problemlerin yönetimi ve fırsatların geliştirilmesidir (Midgley, 1995).

Bireysel refahtan hareketle sosyal refaha ulaşmak istenildiğinde toplumu oluşturacak gelecek nesillerin de dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü bugünkü bireylerin refahlarının toplamı olan sosyal refah, gelecek nesillerin refah toplamları ile de karşılaştırılabilir.

1.1.3. Refah Ekonomisi

Refah Ekonomisi, ekonomi teorisinin, ekonomi politikalarının, toplumun refahı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlayan bir daldır. Formel bir analiz olarak ekonomi teorisi içindeki yerini 20. yüzyılda almıştır. Bireysel ve toplumsal refahın nasıl arttırılacağını ve toplumun en yüksek refah seviyesine nasıl ulaşılacağını araştıran Refah Ekonomisi, öncü düşünürler tarafından "iktisadi politikanın ekonomi bilimi" olarak tanımlanmış ve araştırılmıştır (Özdamar, 2007).

Sosyal refahı değer yargılarına göre ele alan ve refah ekonomisi teorisinin temeli olan iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar Faydacı Ahlak Yaklaşımı ve Rawls Yaklaşımı'dır.

Temelleri Jeremy Bentham tarafından atılan Faydacı Ahlak Yaklaşımı, birey için fayda sağlayan “iyi” şeylerle ilgilenmektedir. Bu yaklaşım faydacılık esasına dayanır ve bireylerin elde ettiği faydaların toplamı toplumun sosyal refahını gösterir. Bu toplamı gösteren fonksiyona Benthamite veya Pigoucu sosyal refah fonksiyonu denmektedir. Faydanın ölçülebilir, birey faydalarının karşılaştırılabilir ve bireysel faydaların toplanabilir olduğunu varsayan Bentham’a göre, ekonomide etkinlik daha önemlidir. Çünkü etkinlik toplum için toplam faydanın artması demektir. Hazcılığın (Hedonizm) devamı olan Faydacı Ahlak Yaklaşımı’na göre, etkin bir şekilde üretilen mallar, toplumu oluşturan her bir bireye eşit bir şekilde dağıtılsa, toplum refahı maksimize edilmiş olmaktadır (Barr, 2004).

Bu eşitlik bazen faydacı sosyal refah fonksiyonu olarak adlandırılırken, bu tür sosyal refah fonksiyonuna Paretocu sosyal refah fonksiyonu da denmektedir. Bu sosyal refah fonksiyonunda, bireylerin birisinin faydası yani u_i ’lerden herhangi biri artarsa diğer şeyler sabitken sosyal refahın W , yükseldiği varsayılır. Böylece bir kimsenin durumunu kötüleştirmeksizin, bir kimsenin refahının artması (durumunun iyileşmesi), sosyal refahı yükseltiyor demektir (Rosen, 1995).

Faydacı ahlak yaklaşımının tam karşısında olan bir yaklaşım John Rawls tarafından ortaya konulmuştur. Rawls’a göre sosyal refah, toplumda en düşük refah düzeyine sahip olan bireyin durumuna göre tanımlanabilir. Sosyal refahtaki artış, en kötü durumda olan bireyin refahının yükseltilmesi ile sağlanır. İyi durumda olanlarının refahlarındaki artış nedeniyle toplam faydanın artması, sosyal refah artışı anlamına gelmez (Barr, 2004). Rawls’a göre sosyal refahı gerçekleştirmek için, yoksul bireyi daha iyi duruma getirinceye kadar zenginden yoksula gelir transfer edilmelidir. Çünkü bir birim fayda, bir bireyden alınır ve diğerine verirse faydaların toplamı değişmeden kalır ve doğal olarak sosyal refah da değişmez. Yukarıda göstermiş olduğumuz faydacı sosyal refah fonksiyonları bu kabulü içermezler (Özdamar, 2007). Rawls’ın düşüncesini destekleyen aşağıdaki sosyal refah fonksiyonunu ele alalım:

$$W = \delta_1 u_1 + \delta_2 u_2 + \dots + \delta_n u_n \quad (1)$$

Eşitlikte yer alan δ ’lar pozitif sayılardır. Eğer i . bireyin faydası bir birim artarsa sosyal refah ancak bireyin fayda düzeyinin önündeki katsayı yani δ_i birim kadar artacaktır. Bir bireye daha yüksek δ ’nın verilmesi, onun faydasındaki

değişmeye toplumun büyük önem vermesi demektir. Bu nedenle δ 'lar sosyal ağırlıklar olarak adlandırılır. Örneğin toplumun yoksullarına daha fazla önem verdiği bir durum söz konusu ise düşük fayda düzeyinde olanlara yüksek δ 'lar verilir (Akalin, 1981).

Refah ekonomisinin iki alt dalı olarak görülebilecek klasik refah ekonomisi ve yeni refah ekonomisi bölümlerinde değinilmektedir. Bu amaçla, aşağıda önce klasik refah ekonomisi ardından yeni refah ekonomisine yer verilmektedir.

1.1.3.1. Klasik Refah Ekonomisi

Klasik Refah Ekonomisinin temellerini atan Pigou, "Refah Ekonomisi" adlı kitabını Bentham'ın faydacı felsefeyi ortaya atışından yaklaşık 120 yıl sonra, 1924'de yayınlamıştır. Pigou toplumsal refahın bireysel faydaların toplamı olduğunu savunan Bentham doktrinini devralmıştır.

Klasik refah ekonomisi, faydayı mutluluk ya da zevk olarak tanımlamış ve faydanın ölçülebilirliğini varsayan kardinal fayda teorisine dayanmıştır. Kardinal fayda teorisi, farklı bireylerin faydalarının toplanabileceğini kabul etmektedir. Klasik faydacılık, faydayı kardinal fayda teorisine dayandırırken fayda artık modern ekonomik analizlerde ordinal fayda teorisine dayandırılmaktadır (Özdamar, 2007).

Pigou'ya göre "sosyal refah bireylerin refahlarının toplamından oluşur ve bireyin refahı sağladığı tatminin toplamıdır". Pigou'nun sosyal refah fonksiyonu toplumdaki tüm bireylerin faydaları toplamının maksimize edilmesini amaçlayan bir fonksiyondur. Buna göre sosyal refah,

$$W = u_1 + u_2 + \dots + u_n \quad (2)$$

Pigou, konuyu analitik biçimde ele alabilmek için toplumsal refahı doğrudan ya da dolaylı biçimde etkileyen ve para ile ölçülebilir konularla sınırlamış ve buna "ekonomik refah" adını vermiştir (Albayrak, 2003).

1.1.3.2. Yeni Refah Ekonomisi

Pigou'nun 1924'te yazdığı "Refah İktisadı" adlı kitabı aynı yıl L.C. Robbins tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Robbins, Pigou'nun farklı bireylerin benzer zevklere sahip olduğu varsayımına karşı çıkmaktadır (Özdamar, 2007). Robbins'e göre, bir bireyin elde ettiği tatminleri bir başkasınınki ile karşılaştırmak için nesnel bir ölçüt yoktur. Robbins özellikle bu varsayımına karşı çıkarak Pigou'yu değer yargılarını bilimsel saymakla suçlamıştır.

Yeni refah ekonomisi özü itibariyle faydacı bir görüştür. Bu faydacı görüşün esas anlamına dikkat ettiğimiz zaman göre biliriz ki, Pareto'nun herhangi bir bireyin faydası azaltılmadan, bir diğer bireyin faydasının artırılmasının imkânsız olduğunu ifade eden Pareto optimumu ilkesini temel almıştır. Faydanın ölçülemeyeceğini ve bireyler arası fayda karşılaştırmasının yapılamayacağını savunan yeni refah ekonomisinin üç temel ilkesi bulunmaktadır:

Refahçılık (Welfarism): Sosyal refah yani toplumun refahı bireylerin refah düzeylerine bağlıdır. İki tercih arasında bir karşılaştırma yapabilmek için bireylerin bu tercihlerden elde edebilecekleri fayda düzeyini karşılaştırmak gerekli ve yeterlidir.

Sıralamacılık (Ordinalism): Sosyal refahın değerlendirilmesi sırasında sadece bireysel fayda fonksiyonlarının sıralama özelliği kullanılmalıdır. Yani birey fayda düzeylerini bilemediği iki tercih ile karşılaştığında, A seçeneğini B'ye tercih ediyorum diyebilir. Bu durumda birey A ve B tercihlerinin faydasını ölçmemekte, tercihleri sıraya koymaktadır.

Karşılaştırmazlık (Non-comparability): Sosyal refah fonksiyonu, bireysel fayda karşılaştırmasından bağımsızdır. Diğer bir deyişle, bir bireyin belirli bir durumda elde ettiği fayda bir diğer bireyin faydası ile karşılaştırılmaz.

Yeni Refah İktisadı'nın kavramsal içeriği genel anlamda herhangi bir kimsenin faydasının başka bir kimsenin faydası azaltılmaksızın artırılmasının imkânsız bir durum olarak tanımlanan *Pareto Optimum* ve en azından bir kişinin faydasını arttıran ve kimsenin faydasında azalma meydana getirmeyen bir değişme olarak tanımlanan *Pareto İyileşme* kavramları üzerine temellenmektedir. Pareto optimumuna göre, yoksulları daha yoksul hale getirmeden, zenginlerin refahlarında ortaya çıkan her artış sosyal refahta da bir artış olarak kabul edilmektedir (Çelebi,

2000). Pareto optimumunu sosyal refahı bireyci bir yaklaşımla değerlendirmiştir. Pareto'nun sosyal refah fonksiyonu bireylerin fayda düzeyleri cinsinden şu şekilde ifade edilebilir:

$$W = W (u_1, u_2, u_3, \dots, u_n) \quad (3)$$

Toplumdaki n sayıda olan tüm bireylerin fayda düzeyleri bu fonksiyon içerisinde yer almaktadır. Kaynak dağılımındaki herhangi bir değişme, başka bireylerin refahını değiştirmeden en az bir bireyin refahını arttırıyorsa, bu değişiklik sosyal refahı arttırıyor demektir.

Pareto optimumunun gerçekleşmesi için üç koşulun sağlanmış olması gerekmektedir. Bu koşullar tüketimde (mübadelede) optimum, üretimde optimum ve genel optimumdur (Güney, 2013).

1.2. Ekonomik, Sosyal Ve Siyasal Değişkenler İle Refah Arasındaki İlişki

Ülkelerin refah düzeyini araştırdığımız zaman refah düzeyinin çeşitli ekonomik, sosyal ve siyasi değişkenlere bağlı olduğunu görebiliriz. Bu değişkenlerin başında gelen ekonomik büyüme, enflasyon, gelir dağılımı ve sağlık gibi ekonomik değişkenler refah düzeyinin yükseltilmesi için gerekli olan ekonomik işleyişin temelini oluşturmaktadır. Örneğin ekonomik büyüme, çoğu iktisatçı tarafından refah düzeyinin bir göstergesi olarak kullanılırken, gelir dağılımının adil ve enflasyon oranının düşük olduğu ülkelerde refah düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Ekonomik değişkenlerin yanında yoksulluk, sosyal sermaye, eğitim ve girişimcilik gibi sosyal değişkenler, ekonomik yapının işleyişine doğrudan veya dolaylı olarak etki ederek, refah düzeyinin pozitif veya negatif yönlü değişmesine neden olabilmektedir. Sosyal değişkenlerden biri olan yoksulluk refah düzeyi ile negatif yönlü ilişkiyken, girişimci ruh, sosyal sermaye ve bireylerin eğitim düzeyi yüksek olan ülkelerde verimlilik arttığı için üretim artmakta ve böylece refah düzeyi yükseltilmektedir. Diğer yandan ülkelerin demokratik yapısı, siyasi yönetim ve bireysel özgürlükler gibi siyasal değişkenler de refah düzeyini dolaylı olarak etkileyen değişkenlerdendir. Aşağıda sırasıyla refah düzeyini etkileyen ekonomik, sosyal ve siyasi değişkenler yer almaktadır.

1.2.1. Ekonomik Büyüme Ve Refah İlişkisi

Refahı açıklamak için en çok kullanılan araçlardan biri de ekonomik büyümedir. Bunun ilk nedeni GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) veya GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) ile ölçülen ekonomik büyümenin somut olması ve kolay anlaşılmasıdır. Diğer taraftan toplumu oluşturan tüm kesimler açısından, ekonomik büyümenin kendisi ve bu ekonomik büyümeyi meydana getiren bileşenlerin refaha yol açtığı, ortaya çıkan bu artışın ülkeler arasında karşılaştırma yapılmasına olanak sağladığı tarihsel bir gerçektir.

Refah kavramına önemli katkılar yapan Hicks ve Pigou ülkelerin refah düzeyini ölçmek için reel milli hâsılanın GSYH hâsılaya oranını kullanmıştır. Pigou 'ya (1962) göre GSYH büyümesi tüm ekonomik aktivitelerin bir toplamı olmamakla birlikte, refahı ölçmekte kullanılacak araçlar arasında doğruya en yakın araçtır. Ekonomik büyüme ve gelişme üretim sürecinin daha etkili olmasını sağlayarak, toplumun tüketebileceği daha fazla mal ve hizmetin üretilmesine imkân vermektedir. Ekonomik büyüme ile elde edilen gelirin artışı, tüketicilerin tüketebilecekleri mal ve hizmet bileşimini genişleterek, tüketicilerin bu yöndeki seçim yapma olanaklarını arttırmaktadır. Refah ve ekonomik büyüme arasındaki bu ilişki yapılan çok sayıda çalışma tarafından da ortaya konmuştur. Bunlardan biri olan Islam ve Clarke (2001) sosyal refah artışını ekonomik büyüme, ekonomik büyümenin maliyeti GSYH, üretim faktörlerinin yıpranma payı, faiz oranı, zaman ve doğal kaynakların tüketilmesi gibi değişkenlerle açıklamıştır. Buna göre, belirli bir dönemde veri bir faiz oranında, ekonomik büyümenin maliyeti ekonomik büyüme ile elde edilen faydadan küçük olduğunda ülkenin sosyal refahı artmaktadır. Ekonomik büyümenin maliyeti ekonomik büyümeden elde edilen faydayı aştığında ise sosyal refah düzeyi azalmaktadır.

Sosyal refah ile kapsamlı bir ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen Ali ve Son (2007), sosyal refah fonksiyonu için bir sosyal fırsat fonksiyonu oluşturmuştur. Kapsamlı büyümeyi temsil eden bu sosyal fırsat fonksiyonu, nüfusun ortalama olarak elde edilebilir fırsatlara erişme düzeyi ve fırsatların nüfus arasında nasıl paylaşıldığına bağlıdır. Buna göre, kapsamlı olmayan bir ekonomik büyüme refah artışı sağlamaktadır ancak kapsamlı bir ekonomik büyüme, kapsamlı olmayan bir ekonomik büyümeye oranla daha yüksek bir refah düzeyini göstermektedir.

Lutz ve Bauer, durağan durumdaki refah düzeyi ile uzun dönemli ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Durağan durumda yani işgücü başına hâsıla ve sermaye artışının sifira ulaştığı bir ekonomide ılımlı bir ekonomik büyüme refah kaybına yol açma potansiyeline sahiptir (Lutz ve Bauer, 2009). Çünkü ekonomik büyümeyi arttırmak için uygulanan politikalarla birlikte, ticari serbestleşmeyi arttırmak için hızlı bir şekilde uygulanan ekonomik düzenlemeler, uzun vadeli bir büyüme yerine ekonomiyi durgunluğa götürebilir.

1.2.2. İstihdam Ve Refah İlişkisi

Refah düzeyinin artırılması istenen bir ülkede, uygulanacak refah programının olmazsa olmaz başlıklarından biri istihdamdır. Refah devletleri sosyal demokrat, muhafazakâr ve liberal refah devleti diye ikiye ayrıldığında, sosyal demokrat refah devletlerinde 1930 ve 1940'lı yıllardan başlayarak, refah düzeyinin artırılması için hazırlanan iktisadi programlarda tam istihdam düzeyinin yakalanması amaçlanmıştır. Keynesyen bir bakış açısıyla, beşeri sermayeye yapılan yatırımlar düşük gelirli bireylerin uzun dönemde istihdam edilmelerini ve gelir düzeylerinin artırılmasını sağlamaktadır. Düşük gelirli bireylerden alınacak gelir vergisi oranının düşürülmesi ise, yine bu bireylerin gelir düzeylerinin artmasına ve böylece refah düzeylerinin yükselmesine neden olmaktadır. Böylece ülkenin sosyal refah düzeyi de belli düzeyde artacaktır (Güney, 2013).

Tam istihdama ulaşmayı, refah devleti olmanın olmazsa olmaz bir şartı gibi gören sosyal demokrat refah devletlerinde, kamunun istihdam düzeyi ve kadınların istihdam içindeki oranı oldukça yüksektir. Bu devletlerde ücretler ve sosyal olanaklar da son derece gelişmiştir.

1.2.3. Yenilik Ve Refah İlişkisi

Yeni üretim sisteminde firmalar, bir üretim sürecinin tüm aşamalarını gerçekleştirmek yerine en etkin oldukları temel yetenek etrafında uzmanlaşarak diğer üretim süreçlerini piyasada başka firmalara devrederek onlardan ürün veya hizmet satın alım yöntemini uygulamaktadırlar. Temel yetenek etrafında uzmanlaşma, firmaların aralarında ağ örgütlenmeleri kurmalarını geliştirmelerini hızlandırmaktadır. Ağ örgütlenmeleri şeklinde yapılan üretim süreci ise kaynakların daha etkin kullanımını getirdiği için hem üretici hem de tüketici refahının artmasını sağlamaktadır. Ağ örgütlenmeleri, yenilik için gerekli kaynakların ağ içinde diğer işletmelerden sağlanmasını kolaylaştırdığı için yenilikleri ve dolayısıyla refahı artıracaktır (Albayrak, 2003). İşletmelerin yeniliğin yüksek maliyetli olması ve risk taşıması nedeniyle yenilikten kaçınma eğilimlerinin ağ içinde maliyetin paylaşılması ve riskin yayılması nedeniyle yenilikleri artırmaktadır. Endüstride birbiri ile rakip olan işletmelerin bilgi ekonomisi anlayışı çerçevesinde belirli alanlarda işbirliğine gitmeleri ortaklaşa rekabeti doğurmaktadır. Bu rekabet anlayışı çerçevesinde işletmelerin belirli alanlarda ağ örgütlenmelerine gitmesi, rekabetin olumsuz sonuçlarından olan kaynak israfının azalmasına ve ülke kaynaklarının etkin kullanımına yol açacağı için refahın yükselmesine katkı sağlayacaktır.

Büyük ölçekli işletmeler nitelikli elemanlar, ileri teknolojik alt yapı, araştırma laboratuvarları ve Ar-Ge için geniş bir bütçe ile uzun zaman alabilecek, riski yüksek ve temel araştırma niteliğinde olabilen radikal yenilikler yapabilmektedirler. Bu tür yenilikler ülke ekonomisi açısından ele alındığında teknolojik sıçramalara zemin oluşturabilmekte ve ülke refahının artmasını sağlayabilmektedir. Doğal kaynak talebinin azalması, yapay girdi üretimi, çevre kirlenmesinin önüne geçilmesi, üretim maliyetlerinin düşmesi gibi unsurlar, toplumsal refahın artmasına katkı yapmaktadır.

KOBİ'ler büyük ölçekli işletmelerin imkânlarla sahip olmasalar bile, kendi yetenekleri ile gerçekleştirdikleri yenilikler ile toplumsal refaha katkıda bulunmaktadır. KOBİ'lerin yaptıkları yenilikler genellikle radikal yenilikten ziyade artımsal yenilik olarak adlandırılabilen mevcut üretim tekniklerinde ve ya ürünlerde belirli ölçülerde yapılan yenilikler şeklinde olmaktadır. Özellikle doğrudan tüketicilerden gelen talepler doğrultusunda bu tür yenilikler yapıldığı için tüketici refahını doğrudan etkilemektedir (Nihat ve Özcan, 2008). Ayrıca büyük ölçekli

işletmelerin ürettikleri üretim teknikleri veya ürünlerin geliştirilmesi ile söz konusu ürünlerin hayat devreleri uzatılmaktadır. Bunun neticesinde ürünü üreten işletmelerin o üründen daha uzun süreli olarak kâr etmesini sağlamaktadır. KOBİ'ler, mevcut ürünlerin geliştirilmesi yoluyla piyasanın monopol rekabet piyasasına dönüşmesini de sağlayabilmektedir. KOBİ'lerin yenilik için ayırdıkları kaynakların sınırlı olması, yenilik maliyetinin düşük düzeylerde olmasını sağlayarak üretici refahını olumlu yönde etkilemektedir. Bu tür işletmelerin hızlı ve esnek olmaları, yenilik yapma oranının yüksek olmasını doğurmakta ve üreticiler de bundan kazançlı çıkmaktadır.

1.2.4. Ekonomik Özgürlük Ve Refah İlişkisi

Özgürlük, bir insanın onu, keyfi bir kararla belirli bir şekilde davranmaya zorlayabilecek bir kimsenin iradesine tabi olmaksızın, kendi kararlarına ve planlarına uygun bir şekilde eylemde bulunabilmesidir. Özgürlük sadece insanın diğer insanlarla olan ilişkilerinde yani sosyal ortamlarda ortaya çıkan bir durumdur (Acar, 2014).

Ekonomik özgürlüklerin mevcut olduğu ekonomik sistemi “piyasa ekonomisi,” buna karşılık teşebbüs, mülkiyet, rekabet ve diğer temel ekonomik özgürlüklerin bulunmadığı ekonomik sistemleri “komuta ekonomisi” olarak adlandırmak mümkündür. Teşebbüs özgürlüğü, mübadele özgürlüğü, sözleşme özgürlüğü, mülkiyet özgürlüğü, tercih özgürlüğü ve uluslararası ticaret özgürlüğü ekonomik özgürlüklerin en başta gelenlerini oluşturmaktadır. İnsanların ekonomik özgürlüklere sahip olabilmesi için, mülkiyet edinme güç kullanarak, zorla, dolandırıcılıkla ve hırsızlıkla olmamalı veya başkalarının fiilen işgalinden korunmalıdır (Akalin, 2002).

Kısaca insanların başkalarının baskı ve zorlaması olmaksızın serbestçe iktisadi faaliyette bulunabilme imkânları olarak tanımlanabilecek ekonomik özgürlükler, hem hayatı daha anlamlı kılmak üzere felsefi anlamda, hem de refah ve zenginlik yaratma bağlamında iktisadi anlamda son derece önemlidir. Ülke olarak ekonomik özgürlüklerin var olduğu bir ülkede insanların daha kendisiyle barışık ve daha üretken olması ve bunun da refah yaratma olanaklarını olumlu etkilemesi beklenir. Böyle olduğu sürece ülkedeki ekonomik özgürlük faktörü toplumsal refahı olumlu yönde etkileyecektir.

1.2.5. Gelir Dağılımı Ve Refah İlişkisi

Toplumun tüm özelliklerini ortaya koyan ve tüm bireylerini ilgilendiren gelir dağılımı iktisatçılar tarafından yıllardır her zaman inceleme konusu olmuştur. Gelir dağılımının iyileştirilmesi ve dolayısıyla yoksulluğun azaltılması refah artışını da beraberinde getirir. Devlet gelir dağılımını vergiler veya sosyal harcamalar yoluyla değiştirir ve ekonomide sosyal açıdan kabul edilebilir yeni bir dengenin oluşmasını sağlayabilir (Akalin, 1981). Piyasa mekanizması bazı kişilerin çok kısıtlı kaynaklarla yaşamasını gerektiren adaletsiz bir dağılıma yol açabilir. Bu yüzden devletin önemli faaliyetleri arasında geliri yeniden dağıtmak gelmektedir (Stiglitz, 1994).

Gelir dağılımı ekonomi ve sosyal refah üzerinde çok önemli etkisi olan bir değişkendir. Sosyal refahla sıkı sıkıya ilişkisi olan gelir dağılımı üzerine çalışan iktisatçılar, gelir dağılımının ekonomik kalkınma, yoksulluk ve kamu finansmanı üzerinde direkt etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle her ülke adil bir gelir dağılımı yakalayabilmek için farklı iktisadi politikalar uygulamaktadır. (Güney, 2013).

Refah düzeyinin yükseltilmesi için gelir dağılımının düzeltilmesi gerektiğini düşünen iktisatçılar, çeşitli yollarla ülkelerin gelir dağılımını ölçmeye çalışmaktadır. Bireylerin elde ettiği gelirin ve refah düzeyinin dengesizleşmesine neden olan önemli faktörlerden bir tanesi, bireyler arasındaki yetenek farklılıklarıdır. Bireylerin bazıları daha iyi şarkı söylerken bazıları daha iyi hesap yapabilmektedir. Bireylerin yetenekleri farklılaştıkça, ekonominin yapısına bağlı olarak, elde edecekleri gelir de farklılaşmaktadır. Bu yetenek farklılıkları ortadan kalkmadıkça bireylerin refah düzeyi de farklılaşacaktır. Gelir dağılımının bozulmasına etki eden diğer faktörler çalışma yoğunluğu, işgücü ücretleri, eğitim düzeyi, iş deneyimi, piyasadaki rekabet koşulları ve mirasla gelen servet şeklinde sıralanabilir.

Gelir dağılımı ile refah ilişkisi yapılan ampirik çalışmalar tarafından da ortaya konmuştur. Bu yöndeki en kapsamlı çalışmalardan biri olan Gruen ve Klasen, 151 ülke için ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve refah değişkenlerinin 1970 ile 2000 yılları arasındaki ilişkisini incelemiştir. Çeşitli değişkenler yardımıyla uyumlulaştırılmış bir gelir dağılımının kullanıldığı çalışmaya göre gelir dağılımında adaletsizliğin artması refah düzeyinin azalmasına neden olmaktadır (Gruen ve Klasen, 2008).

1.2.6. Tasarruf Ve Refah İlişkisi

Toplam tasarruflar bir ekonomideki net yatırımların ve bu net yatırımların sayısını belirleyecek olan sermaye stokunun temel belirleyicisidir. Bunun gibi, toplam tasarruflar sadece fiziksel sermaye ile yapılan net yatırımların değerini belirlemekle kalmaz, aynı zamanda sermaye stokundaki değişmelerin sosyal değerini de ifade eder. Sermaye stokundaki değişmeler, toplam tasarrufların değerine bağlı olarak, doğal sermaye veya beşeri sermayedeki oynaklıktan kaynaklanmış olabilir. Kısa dönemli refah değişimlerinde ölçüm işlerinde en iyi araçlardan biri olarak tasarruf kavramı çok kullanılmıştır (Güney, 2013).

Tasarruflar ile refah düzeyi arasındaki bu ilişki yapılan çalışmalar tarafından doğrulanmaktadır. Bunlardan biri olan Gnegne, 1971 ile 2000 yıllarını kapsayan bir dönemde, gelişmiş ve gelişmekte olan 36 ülkenin verilerini kullanarak, net tasarruflar ile refah düzeyindeki değişmelerin ilişkisini incelemiştir. Çalışmada toplam tasarruflar net ulusal tasarruflar, cari eğitim harcamaları, karbondioksit kaynaklı hava kirliliği ve doğal kaynaklar, enerji, orman gibi varlıklardan elde edilen rantın toplamından oluşmaktadır. Net tasarruf ise toplam tasarruflardan sabit sermaye harcamalarının çıkarılması ile elde edilmiştir. Net tasarruflardaki bir artışın refah düzeyini arttırdığı çalışmaya göre, net tasarrufların refah düzeyi üzerindeki etkisi gelişmiş ülkelere oranla, gelişmekte olan ülkelerde daha belirgindir (Gnegne, 2009).

Tasarruf ve refah ilişkisini araştıran bir diğer çalışmada Nocetti ve Smith, ekonomideki fiyat değişmelerinin tasarruflar üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Çalışmaya göre ekonomide fiyat düzeyi yükseldiğinde tasarrufların değeri azalarak refah düzeyinin de düşmesine yol açmaktadır (Nocetti ve Smith, 2011). Shoham ve Malul ise tasarrufların altında yatan kültürel etkiyi ele almıştır. Buna göre toplum tasarruf yapma geleneğine sahip bir yapıda ise ülkenin uzun dönemde tasarruf düzeyi yükselmektedir. Uzun dönemde tasarruf düzeyinin artması ise refah düzeyinin artmasına neden olmaktadır (Shoham ve Malul, 2012).

1.2.7. Beşeri Sermaye Ve Refah İlişkisi

Beşeri sermaye ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi için bilgi, yetenek ve diğer bireysel vasıfların toplamından oluşan ve ekonomik büyüme, kalkınma, refah gibi değişkenleri önemli ölçüde etkileyen değişkenlerden biridir. Sağlık ve eğitim beşeri sermayenin iki önemli bileşenidir. Sağlık ve eğitime yapılan yatırımlar beşeri sermaye düzeyinin yükselmesine neden olarak ekonomik değişkenleri pozitif yönde etkilemektedir. Özellikle sağlık, bireylerin bilgiyi daha yetkin bir şekilde özümsemesini, özümstedikleri bu bilgiyi daha etkin kullanarak üretim düzeyinin artmasına yol açmaktadır. Bu nedenle sağlık ekonomik değişkenler üzerinde çok daha etkilidir (Akalin, 2002).

Sağlığın ekonominin motoru olabilecek kadar önem arz ediyor. Bundan başka sağlık bireylerin sahip olduğu bir varlık niteliğindedir ve refah düzeyinin yükselmesine yardım etmektedir. Öte yandan sağlık farklı kanallardan ekonomik büyümeye etki eden başlıca faktörlerden biridir. Örneğin sağlıklı işgücü, iş yapmasını olumsuz etkileyecek bir rahatsızlığa sahip olmadığı için, üretim kayıplarına meydan vermemektedir.

İyi yetiştirilmiş, beceri düzeyi geliştirilmiş, dengeli ve sağlıklı beslenebilen bireylerden oluşan bir toplum, teknolojinin geliştirilmesi ve en rasyonel şekilde kullanılmasına katkı yapmaktadır. İnsan emeğin kaynağı, teknolojik bilginin sahibi ve girişimci olduğu için, ekonomik sürece katkı yapan bir sermaye unsurudur ve eğitim bu sermaye unsurunun niteliğini geliştiren en önemli faktördür.

Eğitim bilginin aktarılmasında, bireylerin mesleki yaşama hazırlanmasında, toplumsal değer ve normların gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir yere sahiptir. Günümüz toplumu sürekli değişen, bilgi ve teknolojinin ön planda olduğu bir yapıya sahip olduğundan, beşeri sermaye bu değişim ve gelişime ayak uydurabilmek için eğitime muhtaçtır. Eğitim alan bireylerin beceri ve üretkenlik kapasitesi gelişir ve böylece ekonomik büyüme hızlanır.

Beşeri sermaye bir toplumdaki tüm bireylerin bilgi, beceri ve iş yapma kapasitesinin artırılması ile gerçekleşmektedir. Yapılan yatırımlar bu amaca dönük olmaktadır. Diğer yandan, beşeri sermayenin siyasi açıdan geliştirilmesi de gereklidir. Siyasi açıdan beşeri sermayenin geliştirilmesi ise bireyleri, demokratik bir toplumda, siyasi karar alma mekanizmasına dâhil etme başarısıdır. Bireylerin hem

siyasi, hem de ekonomik olarak geliştirilmesinin yolu eğitimidir. Eğitim, kalkınma için gerekli olan kültürel ve sosyal ortamın hazır hale getirerek, toplumsal örgütlenmeyi arttırmaktadır. Eğitim düzeyinin yükseldiği bir ülkede bilimsel ilerleme de hızlanmakta, bilgi birikimi artmakta ve az gelişmişliğin nedenlerinden biri olan nitelikli insan gücü yetersizliği sorunu çözülmüş olmaktadır. Eğitim düzeyinin yükselmesi ile sosyokültürel ilerlemenin önünde duran engeller ortadan kalkmakta ve böylece ülkenin ekonomik kalkınma ve refah düzeyi yükselmektedir (Güney, 2013).

Bir ülkenin demografik yapısını da beşeri sermayeye dahil edebiliriz. Bu yapıda meydana gelebilecek her bir değişiklik, o ekonomideki toplam tasarrufları, yatırımları, uluslararası net sermaye akımını ve refah düzeyini etkilemektedir. Örneğin nüfusun ortalama yaş düzeyinin yükseldiği veya yüksek olduğu ülkelerde toplam tasarrufların yatırımlara oranla düşük kaldığı bilinmektedir. Bu nedenle nüfusu yaşlanan ülkelerin net sermaye ihracatı genellikle azalmaya doğru gitmektedir (Akalin, 2002). Bununla birlikte nüfus artışı ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğu da doğrudur. Adam Smith ve Malthus'tan bu yana iktisatçılar ekonomik büyüme performansının bozulmaması için nüfus artışının kontrol edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

Malthus, Solow, Barro ve Becker gibi kötümserler nüfus artışının ekonomik büyümeyi tehdit ettiğini bu nedenle refahı olumsuz yönde etkilediğini savunmaktadır. Çünkü üretim kaynaklarının sabit ve teknolojik gelişmenin olmadığı ve bir ekonomide, üretilen mal ve hizmet miktarı değişmeyeceği için, nüfusun artması halinde bu mal ve hizmetler tüm nüfusa yeterli tüketim refahını sağlayamamakta, uzun dönemde kişi başına düşen kaynak sayısı düşük düzeye inmektedir (Acemoğlu ve Robinson, 2012).

1.3. Kurumlar Ve Toplumsal Refah İlişkisi

Bir devletin toplumsal refah değişimi sürecinde kurumların rolü önemlidir. Çünkü kurumlar yatırım, tasarruf, beşeri ve fiziki sermaye birikimi ve teknolojik gelişimi belirleyen teşvik yapısını oluşturmaktadır.

Kurumlar, tasarruf, yatırım, çalışma, teknoloji, üretim ve değişim ile ilgili kararları etkileyerek ekonomik sonuçlar üzerinde doğrudan ve dolaylı yollarla etkide bulunmaktadır. Bir ekonomide devletin müdahale sınırları, ticari politikaları,

piyasanın yabancı yatırımlara açılma derecesi, bireysel faaliyet alanı gibi unsurlar üzerinde önemli derecede etken olan faktörlerdir. Dolayısıyla toplumsal refah değişiminde, iktisadi büyüme göstergelerinde ve büyüme analizlerinde büyümenin ve refahın belirleyicisi olarak ele alınan değişken veya değişkenler kurum ve kurumsal yapıların etkisi altında belirlenmektedir.

Kurumların bireylerin davranışları üzerindeki özendirici etkisi ülkelerin başarısını belirler. Kişilerin yetenekleri tüm toplumlar için önemlidir ancak bunun olumlu bir güce dönüşmesi için sağlam bir kurumsal çerçeve gereklidir. Eğitim sisteminin insanların yeteneklerini tamamlayıcı beceriler edinmesini sağlayabilmesi ve ekonomik kurumların insanlara kolayca iş kurma fırsatını sunması gerekir. İnsanların önüne aşılması zor engeller koymak yerine mantıklı projelerin gerçekleştirilebilmesi için finansal kaynakları da kurumlar yaratmalıdır. Nitelikli işgücü, rekabetçi bir piyasa ve adil bir pazarlama ortamı girişimcilerin, işletmelerin gelişmesine imkan tanımalıdır (Acemoğlu ve Robinson, 2012).

1.3.1. Kurumlar ve Kurumsal Yapı

Kurum (institution) ve kurumsal yapı (institutional structure) ile ilgili genel bir tanım vermek oldukça zordur. Kurum kavramının ne anlama geldiği ve kurumsal yapının neyi ifade ettiği konusunda kesin bir tanım olmamasına karşın. Bu kavramların farklı özelliklerine vurgu yapan, eski ve yeni kurumsal iktisat geleneğini de kapsayan, üç farklı yaklaşımdan söz edilebilir.

Genel olarak kurumsal bakış açısı kurumları, insanlar arasındaki etkileşimi şekillendiren, yine insanlarca oluşturulmuş kurallar ve kısıtlamalar olarak tanımlar. North'un ifadesiyle kurumlar, gündelik yaşamı bir yapıya kavuşturarak belirsizliği azaltır ve bireysel etkileşime rehberlik etmektedir (North, 2002).

Kurumsalcı okulun en önemli temsilcilerinden sayılan J. Commons kurumları, "bireysel davranışları denetim altında tutarak, gelişmelerini ve yayılmalarını kısıtlayan bir toplu eylemlilik" diye tanımlarken, T. Veblen "belirli bir dönemde yaygın olarak kabul gören düşünce ve davranış alışkanlıkları" olarak ele almaktadır. Kurumların amacı, oyunun nasıl oynanacağını tanımlamak ve belirlemektir. Bu anlamda kurumlar belirsizliklerin ve eksik bilginin hakim olduğu piyasada, bireylerin başka iktisadi aktörlerin ne yapacakları ya da nasıl karar

verecekleri yönünde beklentilerini oluşturmalarına yardımcı olan bir tür oyunun kurallarıdır (Biber, 2010).

Kurumlarla ilgili olarak bir başka açıklamada R. Coase tarafından yapılmaktadır. 1937’de yayınlanan “Firmanın Doğası” isimli çalışmasında kurumlar belirsizliği azaltıp işlem maliyetleri üzerinde etkili olarak iktisadi faaliyetlerin etkinliğini ve güvenliğini sağlayıp, işbirliğini geliştirerek ülkelerin ekonomik performansı üzerinde etkili olurlar. Ancak Coase’nin bu saptamasına karşın D.North ve W.Kasper’e göre kurumlar her zaman öngörülen bu sonucu sağlamayabilir. Kötü kurallar olarak ifade edilen bu kurallar bütününün bazı çeşitleri bireylerin ve dolayısıyla piyasanın genel refah ve özgürlüğü için zararlı sonuçlara sahip olabilir. Bu kurumlar, kanun biçiminde yazılı ya da resmi (formel) olabileceği gibi sözlü ya da davranış biçiminde (informel) de olabilirler (Biber, 2010). Formel kurallar, ekonomik kurallar ve sözleşmelerden oluşmaktadır. Bunlar anayasalar, sözleşmeler ve mülkiyet hakları olarak sıralanabilir. Formel olarak ifade edilen bu kurallar toplumda genel olarak kabul edilmiş ve meşruiyeti sorgulanmayan, yüksek yaptırım gücüne sahiptirler. Bunlar devlet tarafından oluşturulmuş ve yaptırım gücünü bizzat devletten alan kurallardır. Ancak devlet dışındaki bazı özel kuruluşların veya sivil toplum örgütlerinin de aynı devlet gibi bu tip kurallar yaratma gücü bulunmaktadır. İformel kurumlar ise, ahlak, gelenek görenek ve ideoloji olarak sıralanabilir bu kurallar genel olarak toplumun yaşam biçimini belirleyen resmi olmayan davranış kuralları olarak nitelenebilir (Biber, 2010).

Kurumları bir bütün olarak formel ve informel kurallar seti olarak düşündüğümüzde bazı toplumlar bu kurallar setinin oluşturduğu kötü kurumlara ya da kurumsal yapıya sahipken bazı toplumlar ise üretimi, yatırımı, istikrarı yenilik yapmayı, güveni ve beşeri sermayeyi geliştirmeyi sağlayacak kısacası ülkelerin ekonomik performansının gelişimini teşvik edecek iyi kurumlara sahiptirler. İyi kurumların sahip olduğu üç özellik bulunmaktadır.

Bunlardan ilki bireylerin mülkiyet haklarının güvence altına alınmış olmasıdır. Bu noktada mülkiyet hakkı yeni kurumsal iktisadın kurucularından olan A. Alchian’ın ifadesiyle bireylerin kaynakları kullanma hakları anlamına gelmektedir. Ancak bu süreçte başka bireylerin mülklerinin fiziksel özelliklerinin değiştirilmemesi ve başka bireylerin kaynakları kullanma hakkı engellenmemelidir.

Mülkiyet haklarının tanımlanmasında ve korunmasında temel yükümlülük kamu otoritesine yani devlete aittir. Ancak bunun için devletin sadece yasalar koyması yeterli değildir. Bu yasaların alışkanlıklar gelenekler, görgü kuralları gibi informel kurullarla desteklenmesi yani meşruiyet kazanması gerekmektedir (Biber, 2010).

İyi kurumların sahip olması gereken diğer bir özellik ise, politikacılar ve bürokratlar gibi devlette çalışan görevlilerin toplumun gelirleri ve yatırımlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanımını engellemektir. Son olarak ise, iyi kurumlar beşeri sermayenin, yenilik yapma, eğitim, tüketimde rasyonellik özelliklerine sahip olabilecek şekilde geliştirilmesi ve onları daha verimli alanlara yönlendirme gücüne sahip olmalıdır.

Kurumsal iktisat yaklaşımına göre ülkelerin ekonomik performanslarındaki artışı teşvik edecek, mülkiyet haklarının korunması ve sözleşmelerin işlerliğinin sağlanması gibi kurumsal özelliklerin olması gerekli koşul, ancak yeterli koşul değildir. Ülkelerin uzun dönemli sürdürülebilir bir büyüme sağlayabilmesi için diğer bazı kurullarında inşası gerekmektedir (Rodrik, 2000).

Büyümeyi sağlayabilen kurullardan ilki piyasa düzenleyici kurullardır. Eğer piyasa katılımcılarının tercihleri anti rekabetçi oluşumlar ya da hileler nedeniyle başarısızlığa uğrarsa, yani piyasa işleyişinde etkinlik sağlanamazsa, kurulların düzenleyici özelliği bireysel tercihlerin etkin sonuçlara ulaşmasını sağlayabilir. Kural yaratma, bunlara uyulup uyulmadığını kontrol edilmesi, ihlal ediliyorsa buna yaptırım uygulanması bu kurulların özelliklerindedir.

İkincisi makroekonomik istikrarı sağlayıcı kurullardır, bu kurulların önemi piyasa aktörleri arasındaki etkileşimin sağlanmasıyla ilgilidir. Bu kurullar piyasa aktörleri arasındaki etkileşimin sağlanması için istikrarlı bir makroekonomik yapının kurulması, konjonktürel dalgalanmaların etkilerinin minimize edilmesi ve piyasaya ilişkin beklentilerde belirsizliğin azaltılması görevini yerine getirmektedir. Merkez bankaları gibi finansal krizlerin etkilerini minimize eden, para politikası araçlarıyla döviz kuru rejimlerini etkileyen kurullar ve diğer mali kurullar buna örnek gösterilebilir (Rodrik, 2000).

Son olarak tahsis edilmesi gereken diğer kurum ise sosyal sigorta kurulları ya da piyasayı meşrulaştırıcı kurullardır. Bu kurullar risk paylaşım mekanizması olarak işlev görmektedir. Genellikle işlemlerde belirsizliği azaltan birey ve grupların

elverişli mübadele setini genişletmelerine olanak tanıyan bir yapı kazandırır (Rodrik, 2000).

1.3.2. Kurumsal İktisat Yaklaşımı ve Toplumsal Refah

Kurumsalcı bakış açısına göre ülkelerin istikrarlı, sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirebilmesi için kurumlara gerek vardır ki bunlar kurumsal yaklaşıma göre temel kurumlardır. Kurumların gelişmesini sağlayan faktörler mülkiyet haklarının korunması, etkin bir şekilde işleyen bürokratik yapı, yolsuzluğun önlenmesi ve ekonomik özgürlüktür. Bu temel kurumlar olmadan ülkelerin uyguladıkları ekonomi politikalarının etkili sonuçlar vermesi oldukça zordur. Ünlü iktisatçılardan olan Rodrik kurum yaklaşımlarını üç yere ayırmış ve şu şekilde özetlemektedir. Bunlardan ilki sosyalizm sonrası, Rusya’da gerekli kurumsal alt yapı kurulmadan gerçekleştirilen fiyat reformları ve özelleştirme gibi uygulamaların başarısızlıkla sonuçlanmasıdır. Bir diğeri, Latin Amerika’da yapılan serbest piyasa reformlarına karşı yapılan karşı çıkışlardır. Bu karşı çıkışların altında yatan temel neden ise piyasa reformlarının sosyal güvenlik konusuna gereken önem verilmemesi olarak ifade edilmektedir. Son olarak Uzak Doğu Asya’da ki finansal krizdir. Bu krizler, finansal düzenlemelerin finansal liberalizasyondan önce yapılması gerektiğinin önemini ortaya koymaktadır.

Bu anlayışa göre bir ülkenin sahip olduğu kurumlar ve uyguladığı iktisat politikaları birbirlerini tamamlayıcı faktörlerdir. Dolayısıyla kurumsal alt yapı, sosyal ve ekonomi politikalarını desteklemelidir. Kurumların önemi bu faktörlerin, ekonominin daha etkin ve verimli olmasında oynadıkları rolden kaynaklanmaktadır. Kurumlar hem kamu sektörünün hem de özel sektörün rekabet gücünü arttırarak ve iyi bir organizasyon mekanizması kurarak büyümeyi olumlu yönden etkileyecektir. Bu noktada öne çıkan kavram kurumsal kalitedir. Örneğin Rodrik “Primacy of Institution” isimli çalışmasında iyi kurumların bir ülkenin ekonomik performansı üzerinde ki önemini vurgulamaktadır. Bu kurumlar da toplumsal refahın artmasına teşvik etmektedir. Rodrik çalışmasında Bolivya ve Kore arasındaki kurumsal kalite farkından hareket ederek bunu izah etmeye çalışmıştır. Bu iki ülke arasında ölçülen kurumsal kalite farkının yaklaşık 6.4 kata eşit olduğunu, Bolivya’nın kendi kurumlarının kalitesini Kore seviyesine çıkartması durumunda GSYH ’sının şimdiki

2700 dolar seviyesinden 18000 dolar seviyesine çıkacağını ifade etmektedir. Rodrik (2003), bu farkın iki ülke arasındaki gelir farkına eşit olmasının bu olguyu desteklediğini ifade etmektedir.

Kurumsal iktisat yaklaşımı, toplumsal refah sorununa belli teorik araçlar çerçevesinde yaklaşmaktadır. Söz konusu teorik araçlar sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuksal kurumların büyüme sürecindeki öneminin anlaşılmasında kuramsal bir zemin oluşturur. Bu bağlamda, işlem maliyeti, mülkiyet hakları, firma ve teknoloji ve birde piyasa kurumsal iktisadın belli başlı kuramsal araçlarını oluşturur.

1.3.2.1. İşlem Maliyeti

İşlem maliyeti yeni kurumsal iktisadın önemli teorik araçlarından biridir. Bu nedenle, Ronald Coase'ye kadar neo-klasik iktisat tarafından ihmal edilen işlem maliyeti kavramının incelenmesi, gerek neo-klasik iktisat ile yeni kurumsal iktisadın gerekse yeni kurumsal iktisat ile eski kurumsal iktisadın teorik karşılaştırması açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte, işlem maliyeti kavramı iktisadi büyüme analizi açısından da önem taşımaktadır (Biber, 2010).

İşlem maliyeti, fiyat mekanizmasını kullanmanın maliyetidir. Coase'ye göre, kurumsal iktisat, işlem maliyeti kavramını ihmal etmemiştir. Ancak eski kurumsal iktisat ile yeni kurumsal iktisat arasında bu kavramı analiz aracı olarak kullanmada bazı farklılıklar olduğunu ifade etmektedir. Yeni kurumsal iktisat yaklaşımında, işlem maliyetini kullanma mantığı iktisadi davranma ilkesine temel oluşturmaktadır. Eski kurumsal iktisat yaklaşımı ise, bir yandan firmalar arasında işlem maliyetini azaltma mantığına dayanmaktadır. Budan başka şirketlerin veya kuruluşların ekonomik gücünü arttırma ve piyasanın kontrolü ile ilişkili parasal stratejilere dayanmaktadır.

İşlem maliyetleri üzerinde duran diğer bir isim ise yeni kurumsal yaklaşımın kurucularından olan D.North'tur. Ekonomik faaliyetlerin üzerine inşa edilen formel ve informel kurallar setinden oluşan kurumlar, maliyetler üzerindeki etkileriyle ekonomik performansı yani toplumsal refahın artmasını etkilemektedir. North, işlem maliyetlerinin, dönüşüm maliyetleri ile beraber toplam üretim maliyeti içerisinde yer aldığını, dolayısıyla geleneksel üretim ilişkisi içerisinde tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Bu durumda toplam üretim maliyeti hem malın fiziksel özelliklerini

değiştirmek ve nihai duruma getirmek, hem de işlem ve mülkiyet haklarını tanımlamak, korumak ve uygulamak için gerekli girdileri içermektedir (Biber, 2010).

Özetle girdilerin nihai mal biçimine dönüştürülmesi için kullanılan üretim faktörlerinin maliyetlerine, dönüşüm maliyetleri, mülkiyet haklarının bir kişiden diğerine aktarılmasında ortaya çıkan maliyetler işlem maliyetleri olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla işlem maliyetleri ve mülkiyet hakkı kavramları bir birleriyle yakından ilintilidir.

1.3.2.2. Mülkiyet Hakları

Kurumsal iktisadın araçlarından bir diğeri olan mülkiyet hakları, kurumsal yapının toplumsal refahın artmasının teşvik unsurlarından birini oluşturmaktadır. Mülkiyet hakları kaynak tahsisinde ve bölüşümde farklılıklar yaratarak ülkelerarası büyüme farklılıklarına yol açabilmektedirler.

Herhangi bir mal veya kaynak üzerinde mülkiyet hakkı, söz konusu kaynak veya malı tüketme, başkasına devretme ve kontrol etme haklarını kapsamaktadır. North, mülkiyet haklarını “bireylerin kendi emekleri, sahip oldukları mal ve hizmetler üzerinde kazandıkları haklar” olarak tanımlamakta ve kurumsal çerçevenin bir fonksiyonu olarak ifade etmektedir. Mülkiyet haklarının güvenliği ve sürekliliği, modern toplumsal refahın temelinde yatan ana unsuru oluşturmaktadır. Bu durum ise, girişimcinin, servetin getirisi üzerinde yeterli bir kontrol hakkına sahip olmadığı, sadece birikimde bulunma ve buluş yapma teşvikine sahip olamamasından kaynaklanmaktadır. Rodrik, temel kavramın mülkiyetten çok kontrol kavramı olduğunu, resmi mülkiyet hakkının kontrol hakkını sağlamada sadece önemli olmayacağını ifade etmektedir. Mülkiyet hakkının tek başına yasallaşması, mülkiyet haklarının korunması için, ne gerekli ne de yeterli bir durumdur. Mülkiyet haklarının yapısı, korunması ve iktisadi faaliyetleri nasıl etkilediği, farklı siyasal rejimler ve yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilen bir sorun olmakla birlikte, bu konuda bir fikir birliği bulunmamaktadır (Rodrik, 2000).

Yeni kurumsal iktisat da toplumsal refahın temel belirleyicisi olarak mülkiyet haklarının korunması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu çerçevede, mülkiyet haklarının korunması ile toplumsal refah arasındaki ilişki işlem maliyeti, etkin kaynak tahsisi çerçevesinde kurulmaktadır. İşlem maliyetini düşürmek için mülkiyet

haklarının korunması ve iyi bir şekilde tanımlanması gerektirmektedir. İşlem maliyetinin yüksek, mülkiyet üzerindeki kontrol haklarının iyi korunmadığı ve belirsizliğin hakim olduğu durumlarda, yatırımcılar yatırım kararı almayacaktır. Bu ise fiziki ve beşeri sermaye yatırımlarını düşürerek, toplumsal refah üzerinde olumsuz bir etkiye yol açacaktır.

1.3.2.3. Firma ve Teknoloji

Kurumsal iktisadın üzerinde durduğu diğer kavram ise firma ve teknolojidir. Firma kavramı, kurumsal iktisat yaklaşımı ile neo-klasik yaklaşım arasında ki farkın önemli noktalarından birini oluşturmaktadır. Yeni kurumsal iktisat yaklaşımı, firma organizasyonunu teorik bir yapıda tanımlamakta ve firmanın evrimi üzerinde yoğunlaşarak, onu en önemli kurumlardan birisi olarak görmektedir. Eski kurumsal iktisat geleneği ise, firmaların organizasyonu ile ilgili kararlarının kurumsal ortam ve bir bütün olarak analiz edilmesi gerekliliği üzerinde durmaktadırlar (Biber, 2010). Kurumsal iktisat, neo-klasik iktisadın firmayı, üretim fonksiyonu temelinde tanımlayan yaklaşımını eleştirerek, firmaların yönetim yapılarının önemine vurgu yapmıştır.

Teknoloji ve kurumlar arasındaki ilişki, toplumsal ve ekonomik ilerlemenin kaynağı olduğu kadar geri kalmışlığın nedeni olarak da görülebilmektedir. Yeni teknolojilerin ortaya çıkması ve bunun ekonomik gelişmeye yol açması kurum ve kurumsal yapıların sahip olduğu özellikler çerçevesinde belirlenmektedir. Kurumsal iktisat yaklaşımı teknolojinin geliştirilmesinde kurumsal yapının, toplumsal etkinliğin önemli belirleyicisi olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda da kurumların ekonomik kalkınma ve büyüme açısından önemi, yeni teknolojilerin yaratılması, uygulanması ve yayılmasında ortaya çıkmaktadır. Yeni kurumsal iktisat, kurumları teknolojik gelişimin teşvik yapısı olarak görmektedir (Biber, 2010).

1.3.2.4. Piyasa Ekonomisi

Piyasa ekonomisi, malların düzenli olarak üretildiği, dağıtıldığı ve para ve mallar üzerindeki mülkiyet haklarının aktörler arasında transfer edildiği sözleşmeye dayalı değiş tokuş biçimlerine tabi olan toplumsal ve kurumsal düzenlemelerdir.

Serbest piyasa ekonomileri özgürlükçü yapıdadır. Bunun en büyük dayanağı özel mülkiyet ve girişim özgürlüğünün sadece bu piyasada var olmasıdır. Bireylerin

girişim konusunda önlerinde hiçbir engel yoktur. Piyasaya giriş çıkış serbestliği vardır. Yani bireyler hürdür. Kararlarını verirken hiçbir müdahale ile karşılaşmazlar. Tüm bunların sonucunda bireylerin tecrübe ile öğrendikleri bilgilerini, amaçlarını gerçekleştirebilmek için özgür bırakılması özel mülkiyet özgürlüğünü doğurur. Bunun için de piyasa ekonomileri zenginlik ve toplumsal refah yaratmada daha avantajlıdır.

Geniş anlamda piyasa ekonomisini ise, temeli esas itibariyle özel teşebbüse ve serbest rekabete dayanan, kaynakların dağılımında yine esas itibariyle fiyat mekanizmasının ve dünya fiyatlarının hakim kılındığı bir sistemdir. Bu sistemde devlet müdahale ve yatırımlarının asgari düzeye indirildiği ve kamu sektörünün GSMH içindeki payının düşürüldüğü, kamu yatırımlarının ise daha ziyade altyapı yatırımlarına hasredildiği bir ekonomik düzen de vardır. Piyasa ekonomisinin dört temel özelliği bulunmaktadır: ferdiyetçilik ve özel mülkiyet, rasyonellik, tam rekabet ve görünmeyen el, en iyinin yaşaması (Tosun, 1996).

Piyasalar kendi kendilerini yaratmadıkları, düzenlemedikleri, istikrara çok zaman kavuşturmadıkları ve yasaları belirleyemedikleri için yine de kurumlara ihtiyaç duyarlar. Bu kısmı geri kalanı her biri bu yetersizliklerden birine karşılık gelen beş tür piyasa destekleyici kurumun anlatılmasına ayrılmıştır. Bunlar mülkiyet hakları, düzenleyici kurumlar, makroekonomik istikrar kurumları, sosyal sigorta kurumları ve çatışma yönetimi kurumlarıdır.

Piyasa ekonomisi için merkezi argümanlardan biri, piyasanın insanın refahını sağlayacak en iyi kurumsal düzenleme olduğu yönünde iken diğeri de özerklik ve özgürlüğün en iyi piyasalar tarafından gerçekleştirildiğidir. Piyasa fiyat mekanizması aracılığıyla akılcı kararı kolaylaştırdığı için de akılcı ekonomik insan için de en uygun kurumdur. Ayrıca, piyasalar insan doğasına uyumlu oldukları için işleyen kurumlardır.

Piyasa, Smith'ten beri iktisadi düşüncede etkin olan "kendiliğinden – doğal düzen" fikrinin temel taşıdır. Piyasa "insanın insan üzerindeki hâkimiyet ilişkilerinin kalktığı, ekonomi dışı zor kullanımına gerek kalmaksızın işleyen bir ekonomik sistem" için temel kurum olmaktadır. Refah iktisadında da piyasa mekanizması ile refah arasında dolaysız bir ilişki kurulmaktadır. Refahın, bireyin ihtiyaçlarının karşılanması ile ortaya çıkan doyum, mutluluk, iyilik olarak tanımlanması

durumunda, insan ihtiyaçlarını en iyi karşılayan kurum olarak piyasanın varlığı refahı sağlamının önkoşullarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Refahı çoğaltamayacağı durumlarda yani piyasanın etkinliğini kaybettiği durumlarda kendi kendine işleyen piyasaya, piyasa koşullarını sağlamak için müdahale edilebilmektedir. Ancak bunun dışında, piyasa bireysel davranışların planlanmamış sonuçları ile fiyat mekanizması sayesinde kendiliğinden Pareto anlamda dengeye gelmekte ve bireyler amaçlarına ulaşmakta, faydalarını (kârlarını) dolayısıyla refahlarını çoğaltılmış olmaktadır. Piyasalar “ideal piyasalara yeterince benzer oldukları noktada insanın iyi yaşamını ‘etkin şekilde’ karşılayacaklardır.” (Albayrak, 2003).

Hayek piyasa refah bağlantısı konusunda nettir. O’na göre piyasa, her bireyin kendi amaçlarının peşinden koşabilmesi için bireylerin faaliyetlerini eşgüdümlmelerini mümkün kılmaktadır. Piyasa, hangi amaçların takip edileceği konusunda insanlar arası bir uzlaşmanın sağlanması zorunluluğunu gereksiz hale getirmektedir. İnsanlar bireysel çıkarlarını takip etmekte ve başarıya ulaşmaktadır. Bundan dolayı piyasa, bireylerin “genel refah” koşulu olmaktadır (Hayek, 1976).

Toplumun refah artışında piyasaların önemli yeri olduğu çok iyi bilinmektedir. Piyasaların gelişmesinde de ülkedeki kurumların çok önemli yeri vardır. Uluslararası kuruluşların zayıf ülkelerde ekonomik kalkınmayı planlama çabalarının başarısız olmasının nedeni, kötü politikalarla kurumların en başta nasıl ortaya çıktığına açıklama getirmeye kalkışmamasıdır. Sorunun kökenine inilmedike refaha yönelik planlama ve düzenleme çabaları başarısız olmaya mahkumdur. Refahın arttırılmasına yönelik çok moda olan bir yaklaşım da mikro düzeyde piyasa aksaklıklarının düzeltilmesiyle kalkınma sağlanacağını öngörür. Fakir ülkelerin sağlık, eğitim ve piyasa sistemleri başarısızlıklarla doludur (Acemoğlu ve Robinson 2012).

Özel mülkiyet hakları tüm liberal ekonomik teorilerde olduğu gibi refah ekonomisinde de önemli bir kurumdur. Özel mülkiyet hakları, egemen bireylerin isteklerini karşılamak amacıyla ekonomik kaynaklar üzerinde hakim olmalarını sağlayan temel araçlar olarak görülmektedir. Özel haklar sistemi altında bireyler kendilerine ait olanla hoşlandıkları şeyleri yapma hakkına sahip olmaktadır. Genel haklar altında ise, toplum bireylerin kişisel amaçlarından önce gelen bir hakka sahip olmaktadır (Holton, 1992).

1.3.3. Kapsayıcı Kurumlar ve Önemi

Kapsayıcı ekonomik kurumlar, toplumdaki bireylerin yetenek ve becerilerini en iyi şekilde kullanmaları ve istedikleri tercihleri yapabilmeleri için büyük halk kitlelerinin ekonomik etkinliğe katılmasına olanak tanıyıp teşvik sağlayan kurumlardır. Kapsayıcı olabilmeleri için, güvence altına alınmış özel mülkiyete, tarafsız bir hukuk sistemine ve herkesin mübadele ve sözleşme yapabileceği eşit şartlar sağlayan bir kamu hizmetleri hükmüne sahip olmalıdırlar. Kapsayıcı ekonomik kurumlar ekonomik etkinliği, verimlilik artışını ve refah artışını teşvik eder. İyi işlemesi için toplumun başka kamu hizmetlerine de ihtiyacı vardır. Bunlara örnek olarak, yolları, bir ulaştırma şebekesini, ekonomik faaliyetin gelişmesi için bir kamusal altyapı sistemini ve yolsuzluk ve suiistimalin önüne geçmek için bir tür temel düzenlemeyi söyleye biliriz. Bu kamu hizmetlerinin çoğu piyasa ve özel şahıslar tarafından sağlanabilse de, bunların geniş ölçekte uygulanabilmesi için gerekli koordinasyon düzeyi çoğunlukla bir merkezi otoriteyi zorunlu kılar (Dinçer, 2014). Kapsayıcı kurumlar devlete ihtiyaç duymakta ve onu kullanmaktadırlar. Kapsayıcı siyasal kurumlar kapsayıcı ekonomik kurumları beslemekte ve mülkiyet haklarının hayata geçirilmesi ve eşit rekabet şartları sağlanmaktadır. Kapsayıcı ekonomik kurumlar ekonomik büyümeyi sürekli olarak teşvik etmektedir.

Kapsayıcı kurumların, karşıtı olan dışlayıcı (veya sömürücü) kurumlarla birlikte düşünülmesi gerekiyor. Eğer her hangi devlet iyi işleyen demokratik kurumlara sahipse, tüm vatandaşlarının yönetimde söz hakkı varsa, hükümetin gücü yasal bir çerçeve içinde etkili bir şekilde kısıtlanmışsa, yasama ve yargı bağımsızlığı varsa, basın özgürse, ifade özgürlüğü kısıtlanmamışsa, bu zaman kapsayıcı kurumların varlığından bahsedilebilir. Eğer bunlar yoksa siyasal iktidarın ve ya bir elit zümrenin toplumun geri kalanını dışlayan bir biçimde hareket etmesi mümkün demektir. Bu durumda dışlayıcı kurumların varlığından söz edilebilir. Dışlayıcı kurumların olduğu yerlerde, demokratik kontrol mekanizmaları olmadığı için, siyasal iktidar veya elit bir zümre ülkenin kaynakları üzerindeki söz hakkını kötüye kullanabilir ve geliştirdiği yeniden dağıtım mekanizmaları ile kaynakları kendi çıkarları için kullanabilir.

Kapsayıcı ekonomik kurumlar refahın iki lokomotifine daha zemin hazırlarlar: Teknoloji ve eğitim. Sürdürülebilir ekonomik büyümeye neredeyse her

zaman insan (emek), toprak ve sabit sermayenin daha verimli hale gelmesini sağlayan teknolojik yenilikler eşlik etmektedir. İlerlemeyi sağlayan bilimsel bilgiyi üreten ve bu teknolojileri farklı iş sahalarına adapte edip uygulanmasını sağlamak ise eğitimden geçmektedir. Sömürücü ekonomik kurumların olduğu ülkelerde mevcut olan düşük eğitim düzeyi, ebeveynlere çocuklarını okutmaları için teşvik yaratmayı başaramayan ekonomik kurumlardan ve devleti okullar inşa etmesi, onları finanse edip desteklemesi ve ebeveynlerle çocukların taleplerini karşılama için hükümeti harekete geçirmeyi başaramayan siyasal kurumlardan kaynaklanmaktadır (Dinçer, 2014).

Ülkelerin refaha yönelik adımları atabilmesi için dışlayıcı kurumlarını kapsayıcı kurumlara dönüştürmesi her bir devlet için çok önemli bir meseledir. Fakat bunun kolay bir yolu olmadığı da bellidir. Bunun için devlet ve devleti oluşturan toplumun bir birleri ile doğru bir şekilde anlaşması gerekiyor. Yani, ekonominin gelişmesi için attığı her adımında toplumun durumunu gözden geçirip bazı unsurları hesaba katması lazımdır. Eğer böyle olursa bu zaman devlet toplumsal refahın artışına olumlu katkı sağlayabilir.

Tüm ekonomik kurumları toplum yaratır. Çıkarları ve hedefleri farklı olan farklı insanların toplumu nasıl şekillendireceklerine dair kararları yani politikalar farklıdır. Kuzey Kore'deki kurumları dayatan Sovyetlerdir; Latin Amerika'da ise İspanyol istilacılar. Kapsayıcı ekonomik kurumlar ekonomik faaliyeti, verimliliği ve refahı artırır. Zenginlik getiren iki itici güç olan eğitim ve teknolojinin önünü açar. Sürekli ekonomik büyüme neredeyse her zaman işgücünün, toprakların ve mevcut sermayenin daha verimli olmasını sağlayan teknolojik gelişmelere eşlik eder. Samsung, Hyundai gibi markaların kuzeyden değil de Güney Kore'den çıkması da bu yüzdendir (Acemoğlu ve Robinson, 2012).

Ekonomik kurumlar kapsayıcı olduğunda inovasyon, yatırım ve vatandaşların yeteneklerini kullanabilecekleri alanları teşvik eder. Kapsayıcı politik kurumlar ise siyasi gücü toplumun geneline eşit biçimde dağıtır. Böylece siyaset tek bir kişi ya da dar bir zümre tarafından alıkonamaz. Kapsayıcı politik kurumlar demokratik seçimlerden daha fazlasını gerektirir. Tek parti iktidarı oluşsa bile siyasi iktidarın eşit olarak dağılmasını sağlayabilmelidir. Hindistan ve Endonezya gibi kurumları ekonomik ve politik olarak dışlayıcı olagelmiş ülkelerde mülkiyet hakları güvence

altında olmadığından, inovasyon özendirilmediğinden yatırımların önü tıkanır. Zayıf eğitim sistemi yüzünden nüfusun potansiyelinden yararlanılması da mümkün olmaz (Acemoğlu ve Robinson, 2012).

Toplumun güçlendirilmesi ve yetkilendirilmesi sürecinde bir başka etken de önemli bir dönüştürme rolü olan medyadır. İktidar, ekonomik veya politik olarak istismar edildiğinde bunun halka bildirilmesi, halkın taleplerinin yansıtılması medyanın görevidir. Medya ayrıca İngiltere'nin demokratikleşmesinde olduğu gibi kalıcı politik reformlar yapılmasına yönelik olarak halkın gücünü odaklama rolü de oynayabilir. Tarih boyunca önemli devrimlerde kitapçıklar ve el ilanları insanları bilgilendirip demokratikleşme yolunda harekete geçirmiştir. Günümüzde onların karşılıkları bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle türeyen Web blogları, isimsiz sohbet odaları, Facebook ve Twitter gibi yeni medya tipleri vardır (Acemoğlu ve Robinson, 2012).

Elbette özgür medya ve yeni iletişim teknolojileri, halkı bilgilendirip daha kapsayıcı kurumlar isteyenlerin taleplerini ve eylemleri koordine ederek yalnızca bir yere kadar yardımcı olabilir. Ancak toplumun geniş bir kesiminin katılımı ve örgütlenmesiyle anlamlı bir siyasi değişim mümkün olabilir.

1.3.4. Kurum Olarak Demokrasi Ve Refah İlişkisi

Demokrasi ile refah arasındaki ilişki 1950'li yıllardan itibaren çok tartışılan ve önemini koruyan konular arasında yer almaktadır. Refahın artmasının hız kazanmasında demokrasi ve demokratik uygulamaların etkin bir rolü olmuştur. Demokrasi düzeyinin artmasında veya daha demokratik bir toplumsal yapının oluşmasında da, refahın önemli bir etkisi vardır. Ülke ekonomisinde refahın sağlanmasında çeşitli etkenler oldukça fazla olmasına rağmen, demokrasinin ve kurumsal yapının bu etkenler arasındaki payı oldukça büyüktür.

Demokratik kurumların ülkelerin ekonomik gelişmelerini değişik kanallarla olumlu yönde etkileyeceğini gösteren birçok çalışma vardır. Bu çalışmaların temel bulgularına göre demokrasiler, kısa dönemde istikrarlı büyüme, yatırım ve tüketim olanağı sağlamaları ve yaşam açısından daha az riskli olmaları nedeniyle ekonomik gelişmeyi olumlu biçimde etkilemektedir. Ayrıca, ekonomik krizlere karşı daha dayanıklı ve sağlıklı kurumlara sahip olmaları, bu tür krizlerin bu tür rejimlerde daha

az zararlar ve daha kolay atlatılıyor olmaları nedenleriyle demokrasiler ekonomik gelişmeyi olumlu olarak etkilemektedir (Doğan, 2005).

Ekonomik büyümenin bir ön koşulu olarak demokratikleşme yaklaşımı çerçevesinde önemli olan temel ve esas faktörler; etkin kurumsal yapı, politik haklar, sivil ve ekonomik özgürlüklerdir. Eğer demokratikleşmenin temelinde yukarıda belirttiğimiz faktörler varsa o zaman ekonomik büyümenin sağlanması kolaylaşacaktır (Çukurçayır Ve Tezcan, 2011).

Demokrasi ve refah arasında “demokrasi ekonomik gelişmeye yol açar” biçiminde nedensel bir ilişkinin belirlenebilmesinin güçlüğüne rağmen, demokrasi ve gelişme arasında bir uyumun olduğunu kabullenmek için oldukça makul göstergeler bulunmaktadır. Her şeyden önce, dünyanın en zengin ülkeleri dünyanın en demokratik ülkeleridir. Yüksek beşeri gelişme düzeyine sahip 48 ülkenin 42’si demokrasiyle yönetilmektedir (UNDP, 2002).

Kurumsal yapıda, mülkiyet haklarının güvence altına alınması ve gelir dağılımında eşitliğin sağlanması iyi ekonomik kurumların bir göstergesidir. Bu iki koşulun gerçekleştiği toplumların ise demokratik toplumlar olduğu bilinen bir gerçektir. Mülkiyet haklarının güvence altına alınması ve gelir dağılımında eşitliğin sağlanmasıyla bireyler, mevcut kaynakları kullanarak beşeri ve sermaye birikimiyle birlikte yatırım yapmaya ve ekonomik faaliyetlere katılmaya başlayacaklardır. Bunun sonucunda ise refahın sağlanması daha da kolaylaşmış olacaktır (Çukurçayır ve Tezcan, 2011).

Demokratik ülkelerde bireylerin ve toplumun ülke yönetimine katılımı ve desteği önemli olduğundan, bireylerin mülkiyet hakları korunmakta, eğitim seviyesi artmakta, kişilerin daha huzurlu olmaları sağlanmakta ve yaşam standardı artmaktadır. Hak ve özgürlüklerin temin edildiği bu tür toplumlarda, üretimde verimlilik artmakta ve daha fazla yatırım gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla demokrasi temelinde oluşturulan ve istikrar düzeyi yüksek bir kurumsal yapı, ekonomik gelişim ve kalkınmanın sağlanmasında önemli bir role sahip olabilmektedir.

Bhagwati, otoriter rejimlerle karşılaştırıldığında demokratik rejimlerin sürekli gelişme için zorunlu olan, teknik yeniliklerin ortaya çıkmasını ve girişimciliğin gelişmesini kolaylaştıran bir ortama yol açtığını belirtmektedir. Demokrasinin

gelişme için daha iyi olduğunu mutlak anlamda ele almanın doğru olmadığına dikkat çeken yazar, demokrasinin ancak piyasaların genişlemesi ve rekabetin yaygınlaşması eşlik ettiği zaman bariz büyümeye yol açabileceğine dikkat çekmektedir. Ülke yeni fikir ve teknolojilerin yaratılmasını kolaylaştıran demokratik kurumlara sahip olsa bile, piyasaların yokluğunda bu fikir ve teknolojileri verimli üretime dönüştürme olanağı sınırlı olacaktır (Bhagwati, 2002).

1.4. Refahın Hesaplanması

İnsan refahının çok boyutlu olduğu bilinmektedir. Refahın (veya yoksulluğun) çok boyutlu olarak ölçülmesi için son yıllarda çalışmalar yapılmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) Kalkınma Programı'nın geliştirdiği İnsani Gelişme Paradigması ve İnsani Gelişme Raporlarında yayınlanan endeksleri, bu yaklaşımın gelişmesini sağlamaktadır. Bretton Woods kurumları IMF (International Monetary Fund), Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlar yoksulluğu tek boyut ile yani gelir/harcama seviyelerine göre hesaplamaktadır. Araştırmacılar tarafından yaygın olarak kullanılan günlük 1 doları olan yoksulluk sınırı buna örnek olarak gösterilebilir. Fakat, tek boyutlu yani tek göstergeye dayanan bu yaklaşım, yoksulluğun çok karmaşık olan doğasını yansıtmamaktadır. Ayrıca, çok boyutlu bir hesaplama yöntemi kimlerin yoksul olduğunu ve yoksullukla mücadele yollarını daha etkin olacak biçimde değiştirecektir (Qızılbash, 2004).

İnsanların ekonomik anlamda refahı veya mutluluğu 1950'lerde GSYH' nin büyüme oranıyla ölçülmüştür. Çünkü bu görüşe göre, bir ülkede büyüme var ise, yaratılan gelir eninde sonunda yoksullara da ulaşmaktaydı. 1960'larda kişi başına düşen milli gelir refah göstergesi olarak kullanılmıştır. 1970'lerde ise temel ihtiyaçların karşılanması insan refahının en önemli ögesi olarak kabul edilmiştir. 1980'lerde ise kişi başına düşen gelire birlikte parasal olmayan faktörler de insan refahının ölçümünde kullanılmıştır. 1990'lara gelindiğinde A. Sen'in önderliğini yaptığı insani gelişme yaklaşımı insanların refahını anlamak için kullanılan perspektif olmuştur. 2000'lerde ise evrensel haklar ve özgürlükler ön plana çıkmıştır. Evrensel olarak 2015 yılı için kabul edilen Bin Yıl Kalkınma Hedefleri insani yoksulluğun aşılması için atılan en büyük adım olmuştur (Sumner, 2004).

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri farklı şekillerde ölçülebilir. Gelişmeyi tek bir ölçütle ifade etmek, ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal yapılarındaki farklılık

nedeniyle oldukça zordur. Gelişmişlik düzeyi ölçütlerinden en çok kullanılanı, kişi başına düşen millî gelirdir. Bunun yanı sıra sağlık ve eğitime ait birtakım göstergeler (okullaşma oranları, kişi başına düşen doktor vb.) de ölçüt olarak kullanılmaktadır. Kalkınma ve gelişme, 1970 yılından önce büyük ölçüde, ulusal gelirdeki artışla eşit görülmekteydi. Kalkınmadaki temel amaç, üretim ve istihdam yapısını, tarım yerine sanayi ve hizmet sektörleri için artırmak olmuştur. Bu amaca uygun olarak ülke refahındaki değişimlerin temel göstergesi olarak “kişi başına düşen millî gelir” ölçütü kullanılmıştır.

Ekonomide bir iktisat politikası uygulanması sonucu toplumun refahının yükselip yükselmediğini ölçmeye yönelik olarak geliştirilen kriterler vardır. Geliştirilen bu kriterler toplumun ekonomik ve sosyal durumunu tam aydın bir şekilde ortaya koymaktadır. Bir ülkenin refah ve mutluluğu, o ülke insanların sürekli bir eğitim almaları ve bunun sonunda sahip oldukları bilgi ve becerilerle ekonomik büyümeye yapacakları katkıya bağlıdır. Bunun için sosyo-ekonomik gelişmenin en önemli itici gücü ve verimlilik artışının en önemli unsuru, toplumun ve işgücünün eğitim düzeyidir. Ülkenin sahip olduğu işgücünün nitelik ve verimini artırması, sürdürülebilir ve sosyal ekonomik kalkınmanın desteklenmesi, değişimin ve gelişimin anahtarı olan eğitimin görevidir.

1.4.1. Refah Göstergesi Olarak İnsani Gelişme Endeksi

1990 yılında ilk çıkışından bu yana UNDP (United Nations Development Programme) yıllık raporlarında toplumsal gelişmeyi ölçmek, derecelendirmek, başka ülkelere göre kıyaslamak üzere çok sayıda bileşik endeks kullanılmış ve geliştirilmiştir. Bunlardan birincisi İnsani Gelişme Endeksidir (İGE). İnsani Gelişme Endeksi üç göstergeye dayanmaktadır: Birincisi uzun ve sağlıklı ömür, doğumda yaşam beklentisi. İkincisi bilgi, yetişkinlerin okuma yazma oranı ve genel okullaşma oranı. Üçüncüsü yaşam standardı, satın alma gücü paritesine göre reel gayri safi yurtiçi hasıla ile ölçülmektedir (Akder, 2004).

Endeksin hesaplanabilmesi için her bir değişken için sabit en düşük ve en yüksek değerler saptanmıştır: doğumda yaşam beklentisi için 25 ve 85 yıl, yetişkin okur-yazarlığı için %0 ve %100, genel okullaşma oranı için %0 ve %100, kişi başına

reel gelir için 100 dolar ve 40.000 dolar. Endeksin her boyutu için aşağıdaki genel formüle göre ayrı ayrı endeksler hesaplanabilir:

$$\text{Endeks} = \left(\frac{\text{gözlemlenen değer } X_i - \text{en düşük } X_i \text{ değeri}}{\text{en yüksek } X_i \text{ değeri} - \text{en düşük } X_i \text{ değeri}} \right)$$

Gelir endeksinin hesaplanması biraz daha karmaşıktır. 1999 yılından sonra gelir endeksi logaritma değerlerine göre hesaplanmıştır. Kısacası diye biliriz ki İnsani Gelişme Endeksi yaşam beklentisi, eğitim ve gelir endekslerinin basit ortalamasıdır. Böylelikle kişi başına gelirin ötesine bakan daha kapsamlı ve geliri de makul bir yaşam standardının yaklaşık değeri olarak içeren bir endeks oluşmaktadır (Akder, 2004).

1991 İnsani Gelişme Raporu, İnsani Özgürlük Endeksini sunmuş ancak 1992 yılı raporunda bundan vazgeçilmiş, onun yerine Politik Özgürlük Endeksi konulmuştur. 1993 raporunda bu endeksten de vazgeçilmiştir. 1993 yılında endeksin adı, gelir dağılımına göre uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi olarak değiştirilmiştir. Amaç toplumdaki gelir dağılımı bozukluğunu endekse yansıtılmakti (Akder, 2004). Sonuncusu 1995 raporunda Toplumsal Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksine dönüşmüştür. Cinsiyete bağlı gelişme endeksi ortalama doğumda yaşam beklentisi, eğitim düzeyi ve gelir açısından kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği dikkate alan bir ayarlama yapmaktadır.

İnsani Gelişme Endeksi ülkenin eriştiği ilerlemeyi ölçtüğü halde, aynı ülkede süren yoksulluğun derinliğini ölçmekten aciz kaldı. Bu yüzden "yoksulluk" konulu 1997 yılı İnsani Gelişme Raporunda, İnsani Yoksulluk Endeksi (Human Poverty Index) ortaya atıldı. 1998 raporu bu endeksi ikiledi: gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ayrı ayrı endeksler hesaplandı. Bu endeksin en çarpıcı yanı, insani gelişme endeksinden en büyük farkı, parasal gelir boyutu olmamasıdır. Yoksulluk bu haliyle karşımıza sosyal bütünlük, dayanışma eksikliği, dışlanmışlık olarak çıkmaktadır. Anglo-Sakson yaklaşımı yoksulluğu bir dağılım sorunu, daha doğrusu bir kişinin ya da hane halkının sorunu olarak görmekte, dağılımdan yeterince gelir payı alamamayı ya da alınan payın kritik bir düzeyin altında kalmasını yoksulluk olarak tanımlamaktadır. Aynı konuya Fransız yaklaşımı farklılık göstermektedir. Burada öne çıkan sosyal dayanışma, bütünlük kavramıdır. Başka değişle yoksulluk,

sosyal dışlanmışlığın bir sonucudur ve içinde yaşanılan toplumun aksaklığının, toplumun olumsuz özelliklerinin bireye yansımalarıdır. 2001 yılından sonra rapor tablolarında iki yaklaşımı yansıtan ölçümleri, "insani" ve "gelir" yoksulluğu olarak yan yana sunmaya başlamıştır. Gelir yoksulluğu olarak sunulan Dünya Bankası verileri satın alma gücü paritesine göre günlük bir dolar ve iki dolar gelirin altındaki nüfusun oranı ve yoksulluk çizgisi verileridir.

2013 İnsani Gelişme Raporu'nda da olduğu gibi, uzun ve sağlıklı yaşam boyutu, ortalama yaşam beklentisiyle ölçüldü. Bilgiye erişim, yetişkin nüfus arasında ortalama okula gitme süresiyle, bir başka deyişle 25 yaş ve üstündeki bireylerin ömürleri boyunca ortalama eğitim alabildikleri süreyle ve okula başlama yaşındaki çocuklar için beklenen okula devam süresi, bir başka deyişle, yaşa dayalı, okula kaydolma konusunda hüküm süren oranların okul çağındaki bir çocuğun yaşamı boyunca aynı kalması durumunda, çocuğun toplam öğrenim görme süresi beklentisiyle değerlendirildi. Yaşam standardı da, kişi başına düşen Gayri Safi Milli Gelir (GSMG) ile ölçüldü. Bu değer, uluslararası doların 2011'deki değeri sabit alınarak Satınalma Gücü Paritesine (SGP) göre uyarlanmış şekilde ifade ediliyor. Ülkelerin birbiriyle mümkün olduğunca iyi bir şekilde kıyaslanabilmesi için İGE, özellikle Birleşmiş Milletler Nüfus Bölümü, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı UNESCO İstatistik Enstitüsü ve Dünya Bankası'ndan sağlanan uluslararası veriler temel alınarak hazırlanmıştır.

1.4.2. Refah Göstergesi Olarak Kişi Başına Gayrisafi Milli Hasıla

İnsani Gelişme Raporları Kişi başına Gayri Safi Milli Hasılının iyi bir gösterge olmadığını ileri sürmektedir. Bu eleştiriye katılan sosyal bilimci sayı oldukça kabarıktır. Eleştirilerin en önemli olanları şunlar: Milli Muhasebe kapsamı eksiktir ve sık sık değiştirilmektedir, endeks problemi vardır, parayanın ortak bir paydayla değerlendirilmeyen ev içi faaliyetler hesaba katılmıyor, dağılım üzerine hiçbir şey söylemiyor, özellikle kadın-erkek katkıları açığa bilgilendirmiyor. Kişi başına milli gelir zorunlu olarak iyi durumda olmanın ölçüsü değildir, karar almak açısından gelir gibi dar, tek bir noktaya odaklanıyıcı olabiliyor. Yoksulluğun azalmasını ya da temel gereksinimlerin

karşılandığının ölçülebilmesi için yeni göstergelere sürekli bir ilgi uyandı, çünkü yüksek ya da sürekli artan GSMH uzun dönemde yoksulluğun giderilmesini garanti edemiyordu. Kitlesel yoksulluğun yüksek derecede eşitlik içinde var olabileceği gibi mutlak yoksulluğun artan gelir eşitsizliği ile sürdüğü, bunların birlikte var olabileceği artık açıkça görülüyor (Akder, 2004).

Genelde dört tip ölçüm iyileştirmesi gözlemlendi: Gelirin bazı değişikliklerle kullanımına devam eden ölçümler, Sosyal Muhasebe, GSMH'nin yerine geçebilecek ya da tamamlayacak göstergeler, Gelir boyutu içeren ya da içermeyen bileşik gelişme göstergeleri.

21. yüzyılda değişen koşullar nedeniyle refahı ölçebilecek, GSYH'ye benzer ancak iklim değişikliği gibi küresel tehditleri, geliri, sağlığı ve toplumların yaşam kalitesini içeren daha geniş kapsamlı endekslere ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple 2008 yılında, Joseph Stiglitz, Amartya Sen ve Jean Paul Fitoussi bir araya gelerek Ekonomik Performans ve Sosyal İlerleme Ölçüm Komisyonu'nu oluşturmuşlardır. Bu komisyon refahı ölçmek için kullanılan GSYH yönteminin temel sorunlarını ortaya koymuştur (Akar, 2014).

GSYH ile toplumsal refah artımının ölçülmesi uluslararası nitelik kazanmış, GSYH'nin nasıl tahmin edileceği konusunda ortak standartlar oluşturulmuştur. Mevcut GSYH tahmin yöntemini gözden geçiren son ortak çalışma, 2008 yılında Avrupa Komisyonu, IMF, OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası tarafından yapıldı. Bu çalışma aynı yıl tam 716 sayfalık bir doküman olarak yayımlanmıştır.

1.4.3. Refah Göstergesi Olarak Satınalma Gücü Paritesi

Ülkeler arası refah düzeyi karşılaştırmalarında birçok yöntemin kullanıldığı görülmektedir. Herhangi bir ülkenin diğer ülkeye göre refah düzeyinin belirlenmesinde kişi başına Milli Gelir (MG) rakamları, bunlar içinde en çok kullanılanıdır. Genel olarak, gerek dolar kurunda resmi değerinin kullanılması ve serbest piyasa ile kur farkının olması ile birlikte üyelerin genel fiyat düzeylerinin farklı olması gibi nedenlerden dolayı, kişi başına MG'in gerçek refah düzeyini yansıtmadığı şeklindedir.

Bu nedenlerden dolayı ülke karşılaştırmalarında dolar kurundan etkilenmeyecek bir yöntem üzerindeki çalışmalara 1950'li yıllarda başlanmıştır. SGP olarak nitelendirilen bu yöntem ile ilgili çalışmalar, Birleşmiş Milletler İstatistik Ofisi, Dünya Bankası, Amerika Birleşik Devletleri AID (Uluslararası Kalkınma Ajansı) teşkilatı tarafından desteklenmiş ve maddi kaynak sağlanmıştır. BM'ler Uluslararası Karşılaştırmalar Projesi (ICP) oluşturularak 1967'de 6 ve 1970'de de 10 ülkeyi kapsayan çalışmalar yapılmıştır. 1977 yılında da Eurostat'ın aynı konuda çalışmalara başladığı ve OECD ile işbirliğine gittiği görülür. 1980'lerde yapılan bu orta çalışma sonucu 18 üye ülke için 1970-1984 arası SGP sonuçları yapılmıştır. Geriye kalan 6 üye ülke için 18 ülke sonuçları kullanılarak genel bir tahmin yapılmıştır (Saraçoğlu, 1998).

SGP teorik olarak, bir para ile diğeri arasındaki değişim oranı, bu paraların yurt içi satın alma güçleri eşdeğer ise dengededir, görüşünü ileri sürer. Buna benzer yaklaşımlara 17. yüzyıl merkantilistlerinde de rastlanılmaktadır. Buna rağmen bu teorik yaklaşımın ancak G. Cassell'in 1916'da yaptığı çalışmalar ile açıklık kazandığını görmekteyiz. Cassell yaptığı analizde fiyat ve kambiyo kurlarının mutlak düzeylerinin değil, bu düzeylerdeki değişmelerin göz önünde bulundurulması gerektiğini söyler. Cassell'e (1916) göre, savaş sonrası yabancı para pazarlarında gözlenen düşmelerin nedeni para miktarını artırıcı, denk olmayan bütçelerden oluşan enflasyondur.

SGP son yıllarda, uluslararası gerçek hasıla karşılaştırmalarında ve ekonomik büyüklüklerin değişik seviyelerdeki analizlerinde yararlanılan önemli bir araştırma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. SGP' nin zaman içinde önem kazanmasını; doların satın alma gücünün ülkelere göre farklılık göstermesi ve kambiyo kurlarının ülkeler arası gerçek fiyat seviyelerini yansıtmakta yeterli olmaması gibi, iki temel nedene bağlayabiliriz. SGP, ulusal harcama yapılarının veya GSYH'nin uluslararası karşılaştırmalarda kullanılabilmesi için cari dolar kuru yerine ulusal para birimlerinin kendi ülkelerindeki satın alma güçlerini belirten gerçek kurlardır. SGP genel olarak bir fiyatlandırma biçimidir denilebilir. Çünkü bazı mal ve hizmetlerin değişik ülkelerdeki fiyatları karşılaştırılarak hesaplanmaktadır.

Tek bir mal ve hizmet düzeyindeki SGP, aynı mal ve hizmetin iki farklı ülkenin para birimleri türünde ifade edilen fiyatlarının yalın oranıdır. Bunun için, söz

konusu maldan her iki ülkede de aynı miktarda alınabilmesi için, belli bir miktar paranın, öteki paraya çevrilmesinin gerekli bulunduğu oranı gösterir. Bu durumda, SGP, her iki ülkedeki fiyatları eşitleyen bir para çevirme oranıdır. Yine aynı şekilde SGP bir anlamda da, ulusal fiyat deneylerini eşitleyen değiştirme oranıdır (Saraçoğlu, 1998).

SGP, düşük veya eksik hesaplanan MG'in daha doğru hesaplanması için bir yöntem biçimi değildir. Ancak hesaplanmış MG'in, kişi başına düşen gelirle uluslararası karşılaştırmada daha uygun bir parite kullanılarak, kişi başına düşen gelirin hesaplanmasında en uygun tahminin yapılmasını sağlayan bir yöntemdir.

1.4.4. Refah Göstergesi Olarak Sosyal İlerleme Endeksi

Sosyal ilerlemenin temelinde toplumların ekonomik, siyasi ve sosyal yönlerden geliştikleri düşüncesi yatar. Kökenleri Avrupa'daki aydınlanma hareketine kadar giden toplumsal ilerleme kavramı, ilk kez 19. yüzyılın ortalarında evrim teorisinden etkilenen Herbert Spencer ve Auguste Comte gibi filozoflar tarafından dile getirilmiştir. Sosyal İlerleme Endeksi'nin yaratıcıları, daha fazla birey odaklı bir gelişmişlik düzeyini ölçmek için vatandaşların hayat kalitesi ile ilgili olan önemli kararları daha bilgili ve sağlıklı bir şekilde almalarına katkı vermeyi amaçlamaktadır (Sökmen, 2014).

Sosyal İlerleme Endeksi'nin ilk sürümü, 2014 yılının Mart ayında, Sosyal İlerleme Hareketi tarafından kurulmuş ve yayınlanmıştır. Sosyal İlerleme Hareketi (Social Progress Imperative), resmen ABD'de kayıtlı bir kar amacı gütmeyen kuruluş olup, çeşitli özel sektör firmaları ve vakıflar tarafından desteklenmektedir. Danışma Kurulu'nun başkanlığını Harvard Üniversitesi'nin dünyaca ünlü profesörü Michael E. Porter yürütmektedir. Bu yeni yaratılmış kurum sosyal ilerlemeyi, bir toplumun, vatandaşların temel insani ihtiyaçlarını karşılama, vatandaşlar ve toplulukların yaşam kalitelerini genişletme ve sürdürmelerine imkan tanıyacaktır.

Kalkınma ve gelişmişliğe bakışı açısından Human Development Index (HDI) ile benzeşmekle beraber Social Progress Imperative (SPI), daha detaylı ve kapsamlı bir metodoloji kullanmaktadır. SPI hesaplanırken Temel İnsani İhtiyaçlar, Refahın Temelleri ve Fırsatlar adı altında üç alt endeksin ortalaması alınmaktadır. Temel İnsani İhtiyaçlar bir ülkede insanların varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli olan

beslenme, barınma, suya erişim ve güvenlik gibi en temel ihtiyaçların ne kadar karşılandığını ölçmektedir. Refahın Temelleri ise bireylerin ve toplumların refahlarını arttırmalarını sağlayan temel eğitim, bilgiye ve iletişim kanallarına erişim, sağlıklı yaşam ve çevresel sürdürülebilirlik faktörlerini incelemektedir. Fırsatlar alt endeksi ise bireylerin kendi potansiyellerini tam olarak değerlendirmelerini sağlayan bireysel ve kolektif haklar, ayrımcılıkla mücadele ve yükseköğretime erişim faktörlerini değerlendirmektedir (Sökmen, 2014).

2014'te yayınlanan ilk sürüm, 132 ülkenin verisini derlemekte ve bu 132 ülkeyi sosyal ilerleme düzeylerine göre sıralamaktadır. Ülkelerin sıralamasına bakıldığında, sosyal ilerleme düzeyi en yüksek üç ülke sırasıyla Yeni Zelanda, İsviçre ve İzlanda'dır ve 100 üzerinden değerlendirilen sosyal ilerleme puanları bu üç ülke için 88 civarındadır. Bunları, Hollanda ve İskandinav ülkeleri ile Kanada ve Avustralya'nın içinde bulunduğu yedi ülke takip etmektedir. Sonrasında gelen ikinci grupta Almanya, Birleşik Krallık, Japonya, ABD ve Fransa gibi G-7 ülkeleri ile çeşitli Avrupa ülkeleri yer almaktadır. Sıralama olarak 24. ila 39. sıradaki ülkeleri kapsayan üçüncü grup ülkenin sosyal ilerleme düzeyleri 80'in altında olup 71'in üzerindedir. (Attar, 2014) Bu sıralamalarda Azerbaycan 62,4 puanla 73. sıradadır. Türkiye ise 64,6 puanla 64. sıradadır.

1.4.5. Refah Göstergesi Olarak Ekonomik Özgürlük Endeksi

Ekonomik özgürlüğün tanımlanması ve ölçülmesi basit bir mesele değildir. Literatüre bakıldığında, ekonomik özgürlük ile ilgili farklı tanımların yapıldığı görülmektedir.

Ekonomik özgürlük, "hükümet müdahalesi olmadan, ancak özgürlük için gerekli olan hukukun üstünlüğü, sağlam para ve açık piyasaları kapsayan kurumlar açısından, hükümetin desteği ile birlikte, ekonomik işlemlere katılma özgürlüğü" gibi ekonomik hakların içsel liberalizasyonunu ifade etmektedir (Dreher vd, 2010).

Her şeyden önce, ekonomik özgürlük kavramı, koruyucu haklarla yakından ilişkilidir. Koruyucu haklar, bireyleri, diğer bireylerin kendilerine ait olmayan şeyleri istila etmesinden veya bunları ele geçirmesinden koruyan haklar olup, tüm yurttaşlar bu haklardan aynı anda yararlanabilmektedir (Gwartney ve Lawson, 2004).

Ekonomik özgürlük, yaşam beklentisini de yükseltmektedir ve daha özgür ülkelerdeki insanlar, daha uzun süre yaşamaktadır. Ekonomik özgürlük çocukların

yaşam koşullarını da iyileştirmektedir. Daha özgür ülkelerde bebek ölüm oranı da, çocuk işçi çalıştırma oranı da daha düşüktür. Daha özgür ülkelerin İnsani Gelişme Endeksi'nde de daha yüksek bir sıralamaya sahip oldukları görülmektedir. Ekonomik özgürlük derecesi arttıkça, yolsuzluk oranları da düşmektedir. Daha az özgür ülkelerde, yüksek vergi oranları ve regülasyonlar ile yüzleşen vatandaşlar, genellikle bu kısıtlamalardan kurtulmak amacıyla resmi görevlilerle anlaşma yoluna gitmektedirler.

Ekonomik Özgürlük Endeksi (EÖE)'ni Wall Street Journal'ın desteğiyle yayınlayan Heritage Foundation, ekonomik özgürlüğü şu şekilde tarif etmektedir: "Ekonomik özgürlük, mutlak anlamda özel mülkiyet hakkını, işgücünün, sermayenin ve malların özgür bir biçimde dolaşımını ve vatandaşların kendi özgürlüklerini elde etme ve koruma gereğinin ötesinde - her türlü baskı veya ekonomik özgürlük kısıtının tamamen ortadan kaldırılmasını sağlamaktadır." EÖE, ekonomik özgürlüğün 10 farklı alanı çerçevesinde ülke performanslarının kapsamlı ve karşılaştırmalı bir analizini sunmaktadır. Bu 10 farklı alandan her birine, 0'dan 100'e kadar puan verilmektedir. Bir ülkenin genel ekonomik özgürlük puanı da, bu farklı alanların ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. Esasında sözkonusu 10 ekonomik özgürlük alanı, 4 temel kategoriye ayrılabilir (Acar, 2014).

EÖE 2014 yılı raporu incelenerek, küresel ölçekte ekonomik özgürlük derecesi ile ilgili bir fikir edinmek mümkündür. Örneğin, küresel ortalama ekonomik özgürlük puanı, 2014 yılında, endeksin 20 yıllık tarihindeki en yüksek rakama ulaşmış ve 60.3 olmuştur. Sayısal olarak derecelendirilen 178 ülkeden 6 tanesi 80'nin üzerinde puan almıştır ve bu ülkeler "özgür" olarak nitelendirilmektedirler. 70-80 arası puan alan sonraki 28 ülke ise "çoğunlukla özgür" olarak değerlendirilmektedir. 60-70 arası puana sahip 56 ülke "kısmen özgür"; 50-60 arası puana sahip 61 ülke ise "çoğunlukla özgür olmayan" ülke olarak nitelendirilmektedir. 50'nin altında puana sahip 27 ülke ise "baskı altında" dır (Miller ve Kim, 2014).

Hong-Kong, 20 yıldır olduğu gibi, dünyanın en özgür ülkesi konumundadır; ikinci sırada ise Singapur bulunmaktadır. Avrupa ülkelerine bakıldığında ise, Almanya, İsveç, Litvanya, Gürcistan, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Norveç, Makedonya, Letonya, Polonya, Bulgaristan ve Romanya'nın dahil olduğu 18 ülkenin 2014 yılı itibariyle en yüksek ekonomik özgürlük puanlarına eriştikleri

görülmektedir. Yunanistan, İtalya, Fransa, Kıbrıs ve İngiltere ise, en düşük ekonomik özgürlük puanları kaydedilmiştir. 2014 yılının verilerine göre Azerbaycan bu sıralamada 61,3 puanla 81. sıradadır. Türkiye ise 64,9 puanıyla 64. sıradadır.

BÖLÜM II

BAĞIMSIZLIKTAN ÖNCEKİ VE SONRAKİ DÖNEMDE AZERBAYCAN'IN EKONOMİK VE SOSYAL YAPISI

2. BAĞIMSIZLIKTAN ÖNCEKİ VE SONRAKİ DÖNEMDE AZERBAJCAN'IN EKONOMİK VE SOSYAL YAPISI

Azerbaycan 1920-1990 yıllarında 70 yıl Sovyetler Birliği tarafından yönetilmiştir. Bu yıllar içerisinde Azerbaycan toplumu ekonomik, sosyal ve kültürel bakımından olumlu ve olumsuz yönde etkilenmiştir. 1991 yılında Azerbaycan devleti bağımsızlık kazanmış ve bundan sonra devletin ekonomik ve sosyal hayatında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde Azerbaycan'ın bağımsızlıktan önceki SB dönemindeki ekonomik, sosyal ve sektörel yapısından bahsedilmiştir. Daha sonra ise bağımsızlıktan sonraki dönemde Azerbaycan'ın ekonomik, sosyal ve sektörel yapısından bahsedilmiştir. Bu bölümde Azerbaycan'ın her iki döneminde toplumsal refahı etkileyen önemli göstergelerine yer verilmiştir. Sonra ise verilmiş göstergeler yorumlanarak incelenmiştir. Her iki dönem ile ilgili göstergeler verildikten sonra en son kısımda her dönem için genel değerlendirme verilmiştir.

2.1. Bağımsızlıktan Önceki Sovyetler Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Sosyal Yapısı

Bir zamanlar Pasifik Okyanusu'ndan Baltık Denizi'ne, kuzey kutbundan Karakum Çölü'ne kadar uzanan 22,4 milyon km² alanda 286,7 milyon nüfus barındıran Sovyetler Birliği (SB), 1930'larda başlayan ağır sanayileşme politikaları ile %14'lük büyüme hızına ulaşmış ve kısa zamanda sanayi devi haline gelmiştir. Bu yıllarda sanayileşmeyi kalkınma ile özdeş tutan SB, sanayinin hammadde ihtiyacını temin için Türk cumhuriyetlerindeki hammadde kaynaklarını kontrol altına almaya önem vermiştir. Sovyet insanı yaratılması ve milli kimlik bilincinin zayıflatılmasına yönelik 70 yıllık Sovyet Milletler Politikası SB'ni Rus olmayanlara yaşam hakkının tanınmadığı bir ülke haline getirmiştir. Bu uygulamalar SB'deki milletleri birbirine yaklaştırarak yaşamak yerine uzaklaştırarak yaşamayı tercih etmelerine neden olmuştur. SB'de 1950'li yıllardan itibaren dış dünya ile ilişkiler artmış, birlik içerisinde iletişim gelişmiş, etnik sorunlar farklı boyutlar kazanmış ve Rus dışındaki uluslar giderek güçlenmeye başlamıştır.

1970'li yıllardan itibaren SB, çeşitli siyasi, ekonomik ve sosyal-kültürel olaylar nedeniyle çözülmeye başlamış, merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte sosyalist anlayış iflas etmiştir. Bu bölüm dört alt bölümden oluşmaktadır. Birinci alt bölümde Sovyetler dönemindeki genel ekonomik durum ve temel sorunlar anlatılacak. İkinci alt bölümde ise ekonomik sektörel yapıdan bahsedilecektir. Üçüncü alt bölümde ise Sovyetler döneminin sosyal ve kurumsal yapısı anlatılacak. Dördüncü alt bölümde ise genel değerlendirilme yapılarak devletin ekonomisinin kurumsal açıdan hangi durumda olduğu açıklanacak ve değerlendirilecektir.

Azerbaycan'ın Sovyetler dönemindeki ekonomik ve sosyal durumu ile ilgili yeterince veriler olmadığından dolayı genel olarak Sovyetler ile ilgili veriler incelenmiş ve genel ekonomik ve sosyal durum ele alınmıştır.

2.1.1. Bağımsızlıktan Önceki Sovyetler Döneminde Ekonomik Durumu Ve Temel Sorunları

SB döneminde genelinde ve Azerbaycan dâhilinde bir sıra ekonomik sorunlar ortaya çıkmış ve bu sorunlar birçok olumsuzluklara neden olmuştur. Bu sorunların ortaya çıkış biçimlerini şu şekilde ele almak mümkündür:

a) Ekonomik büyüme hızının giderek yavaşlaması: Gorbaçov ekonomide durağanlaşmanın başlangıcı olarak 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başını gösteriyordu. Ekonomik reform programının mimarı olarak kabul edilen Abel Aganbegyan ise 1980–1985 yılları arasında büyümenin durduğunu, nüfusun üçte ikisinin yaşamının kötüye gittiğini ve kumanda ekonomisinin tam anlamıyla iflas ettiğini açıklamıştır (Abdullayev ve Elma, 2009).

b) Dışa kapalı ekonomi: Ülkelerin dışa açılıp birbirleriyle yakın iş birliği içinde bulunmaları, dünyada meydana gelen gelişmelerin en kısa zamanda ülke içinde değerlendirilmesine imkan verir. Dışa açıklık milletlerarası rekabete yol açarak, birçok yeniliğin ortaya çıkmasına sebep olur. Sovyetler ise dışa kapalı olduğundan dünyadaki gelişmeleri yakından izleme imkanına sahip olamamıştır. 'Sovyet gücü' fikrini ispatlayabilmek amacıyla yabancı keşif ve ilmî buluşlardan yararlanılmamıştır. Meselâ, 1960'lı yıllarda Kruşçev ülkenin bilgisayarlaşması programını ortaya koyarken, bunun kapitalizme ait bir araç olduğu ve işsizliğe yol açacağı gerekçesi ileri sürülmüştür (Yalçın, 1990).

c) Kaynak israfı ve verimsizlik: SB dünyanın en zengin doğal kaynaklarına sahip bir ülkeydi. Her şeyin devlete ait olduğu ve insanların üretim faaliyetlerinin sadece bir parçası olarak görüldüğü SB' de, rekabetin de olmaması sebebiyle bu zengin kaynaklar ekonomik kullanılmamıştır (Roberts, 2002). Tüm bunlar o zamanın devlet kurumlarının olumsuz yönde çalıştıklarının bir sonucudur. Halbuki madenlerin ve kaynakların bol olması tükenmez demek değildir. Kaynak israfında eski teknoloji kullanımının da önemli etkisi olmuştur. Meselâ, SB'de bir ton bakırı işlemek için 973 kv elektrik enerjisi kullanılırken, aynı miktar bakırın işlenmesi için Almanya'da bunun üçte biri kadar bir enerji kullanılmıştır. Evlerde kullanılan beyaz eşyaların ekonomik olmaması sebebiyle bir yılda 20 milyar kv elektrik enerjisi harcanmıştır. Bu her yıl için bir elektrik santralının ürettiği elektrik enerjisinin boşa kullanılmış olması demektir.

Üretim başarısı piyasa ekonomisinde olduğu gibi, maliyet, fiyat, kâr göstergeleri ile değil, fizikî üretim miktarları ile ölçülmüş, planlayıcılar da üretim kapasitesini gizleyen ve ihtiyaçlarını yüksek gösteren işletmelere bol malzeme/girdi tedarikinde bulunmuşlardır (Roberts, 2002). Üretimin aşırı derecede ön planda tutulması ve planlamanın fizikî miktarlar şeklinde anlaşılması prensip olarak

benimsenince verimliliğe ve ürünlerin kalitesine gösterilen özen yetersiz kalmıştır. Bu da dolaylı olarak büyük kayıplara sebep olmuştur. Meselâ, ağır sanayide üretilen defolu mal miktarı 1955’de yılda 3,375 milyon dolar iken, bu veri Kruşçev döneminde 27,7 milyona, 1989 yılında 248 milyona çıkmıştır (Uludağ, 1992).

ç) Hizmet kesiminde yetersizlik ve kayıt dışı ekonomi: Üretimin gereksinimlerinden kopması ve tüketicilerin hoşnutsuzluklarını yansıtmaya olanaklarının çok sınırlı olması, tüketicilerin beğenmedikleri malları satın almayarak bir tür protestosuna neden olmuştur. Öte yandan yetenekli bir teknisyenin evinin bir bölümünü otomobil tamirine ayırması ve mesai saatleri dışında kendi adına çalışması mümkündür. Dolayısıyla harcanabilir gelirleri tüketim olanaklarının üzerinde olan Sovyet insanı, devlet tamirhanesinde veya kuaföründe sıra beklemektense yasal olmayan bu “özel sektör” e yönelmekteydi.

d) Teknolojik gerilik: Önemli bir bölümü 1930’lardaki hızlı sanayileşme döneminde kurulan Sovyet sanayisi, 1980’li yılların başlarında, teknolojik açıdan önemli ölçüde geri kalmıştır. Örneğin, 1986’da Başbakan Nikolay Rıjkov’un Yüksek Sovyet toplantısında yaptığı açıklamaya göre, makine parçaları sanayisinde toplam üretimin yüzde 14’ü ölçü aletleri yapımı, otomasyon araçları ve kontrol sistemleri sanayisinde toplam üretimin yüzde 17’si dünya standartlarındaydı (Özsoy, 2006).

e) Ödemeler Bilançosu Açıkları ve Döviz Sıkıntısı: Önemli bir petrol üreticisi olan SB ’de, 1974’den sonra uluslararası piyasalarda petrol fiyatlarının yükselişi ve altın satışı ile ödemeler bilançosu sorunu görülmüyordu. Ayrıca petrol şoku sonrasında Batılı piyasa ekonomilerindeki daralma nedeniyle uluslararası piyasalarda bir kredi arzı bolluğu yaşanıyor ve Batılı ülkeler SB’ ne kredi vermek için adeta yarışıyorlardı. Batı ile ticari ve ekonomik ilişkilerde de genişleme vardı. Ancak bu tablo 1980’li yıllarında tersine dönmüştür. Dünya piyasalarında petrol ve altın fiyatları düşüyordu. Tarımda ise üst üste kötü hasat dönemleri yaşandı ve SB yılda 7-8 milyar dolarlık tahıl ithal etmek zorunda kaldı. Dış kredilerin de kısılması ile birlikte döviz rezervleri büyük ölçüde azaldı ve ödemeler bilançosu açıkları yükseldi.

f) Ekonominin askeri harcamaların yükünü kaldırmada zorlanması: 1980 ’li yılların başlarında askeri gücü ile hala bir “süper devlet” olan SB ekonomisi, silahlanma yarışını ve askeri alandaki rekabeti sürdürmede giderek zorlanıyordu. Ekonomik gelişme hızı düştüğü için askeri harcamaları sürdürmek, birikim ve

tüketimden kısmayı gerektiriyordu. Oysa SB’de zaten tüketim mallarında yetersizlik söz konusuydu. Silahlanma yarışına aynı tempoda devam etmesi giderek güçleşiyordu. Bu koşullarda Brejnev’in “sınırlı egemenlik ve müdahale” doktrininin yerini, Gorbaçov’un “barış ve işbirliği” doktrini alıyordu.

g) Tarımda verim düşüklüğü ve istikrarsızlık: SB’ de tarım kesimi başlangıçtan itibaren sistem ile bütünleşmekte direnmiştir. Ağır iklim koşullarının da eklenmesiyle Sovyet tarımı, sürekli olarak sorun yaratan bir görünümdeydi. 1980’li yıllarda tüm sovhoz(devlet çiftçilik) ve kolhozların (kolektif çiftçilik) üçte biri zarar etmiş ve zarar devlet bütçesinden karşılanmıştır.

ğ) Yönetici kadroda yetersizlik: Yönetici kadroların atanmasında uygulanan nomenklatura sistemi, memur kadrolar yaratmıştır. Nomenklatura, liste ya da kadro anlamına gelmektedir. Ancak uygulamada partinin tüm yönetici kadrolarına atama yapma ya da bu kadrolar için öneride bulunma, atanmış kadroyu onama yetkisini ifade etmektedir. SB’ de 1980’li yıllarda bu türden 750 bin kadar kadro vardır ve ekonomiyi bunlar yönetmektedir. Bu sistem, dinamik işletme yöneticileri olabilmek için yeterli özendiricilere sahip olmayan kişilerin işletmelerin başına geçmesine yol açmıştır.

Ekonomik alandaki bu zaaf, siyasî ve sosyal alandaki yanlış uygulamalarla kısır döngüsünü tamamlamış ve yıkılışın kalan diğer şartlarını da hazırlamıştır. Sovyet halkları özgürlüklerini ekonomik refaha tercih etmişlerdir. Piyasa kurallarının tanınmaması, arz ve talep güçlerinin göz ardı edilmesi, en önemlisi fertlerin teşebbüs hürriyetinin ortadan kaldırılması dışlayıcı kurumların yaygın olmasının tam kanıtıdır. Sosyalist ekonominin merkezî planlamaya dayanması ve devletin monopol durumunda olması ülkenin refaha yönelik adımlar atabilmesi engellenmiştir. Yani, bu durumda devlet ekonominin gelişmesi için attığı her adımında toplumun durumunu gözden geçirip toplumsal refahı hesaba katmamıştır. Böyle olduğu için de devlet toplumsal refahın artışına olumlu katkı sağlayamamıştır. Çünkü ekonomik gelişmeyi serbest politikalar ve bunların altındaki kurumlar belirler. Dışlayıcı kurumların yönetimindeki büyüme ve gelişme sürdürülebilir değildir. Çünkü sürdürülebilir ekonomik büyüme inovasyon gerektirir. SB’de ise teknolojik açıdan önemli ölçüde geri kaldığı için ve yeniliklere karşı kapalı olduğu için inovasyondan bahsedilmesi mümkün değildir. Ayrıca dışlayıcı kurumlara hâkim olanların toplumun

zararına kendilerine büyük çıkar sağlaması, siyasi güce sahip olma isteğini de beraberinde getirdiğinden iktidar kavgaları bitmek bilmez. Sonuçta bu tip kurumların yönetimindeki toplumlar siyasi istikrarsızlığa sürüklenir. Dolayısıyla ekonomik ilerleme durur ve toplumsal refah düzeyi azalır (Acemoğlu ve Robinson, 2012). Toplumsal refah düzeyinin de azalması toplumun gelecekteki ekonomik ve sosyal durumunu olumsuz yönde etkileyecektir. Bunun için devletin önceden bu olasılıkları düşünüp gerekli politika yürütmesine ihtiyaç vardı.

2.1.2. Ekonomik Büyüme ve İstihdam Düzeyi

Bir ülkenin iktisadi yapısını, gelişmişlik düzeyini, gelir bölüşümünü anlamak için ilk bakılacak iktisadi gösterge, milli gelirdir. Bir ülkenin gerçek milli geliri, işçi sınıfı tarafından bir yıl içinde yaratılan toplam katma değeri ya da canlı emeğin yarattığı yeni değeri ifade eder.

Tablo 1 : Gayri Safi Milli Hasıla (Milyon Dolar)

Sektörler	1982	1983	1984
Rezervler ve Sermaye Birikimi	186,1	191,2	177,5
Mal ve Hizmetlerin Net İhracatı	15,4	15,6	14,6
Net Mal Üretimi	726,9	730,8	703,2
Sanayi	370,5	338,8	323,7
Tarım	111,5	146,8	139,1
İnşaat	72,0	70,9	74,9
Ulaştırma ve Haberleşme	43,8	44,4	42,5
Dağıtım ve Arz	128,8	129,8	131,4

Kaynak: Europe of the World Statistics, c.II. 1989, U.S.S.R. bölümü

Tablo 1'e baktığımız zaman GSMH içerisinde net mal üretimin daha çok paya sahip olduğunu görebiliriz. Net mal üretimin payı 1982 yılında 726,9 milyon dolar, 1984 yılında ise 703,2 milyon dolar olmuştur. GSMH içerisinde en fazla yer tutan ikinci sektör ise tablodan görüldüğü gibi sanayi sektörüdür. Sanayi sektörünün payı 1982 yılında 370,5 milyon dolar olmuş ama 1984 yılında ise 323,7 milyon dolara düşmüştür. GSMH içerisinde mal ve hizmetlerin net ihracatı en az paya sahiptir. Mal ve hizmetlerin net ihracatı 1982 yılında 15,4 milyon dolar, 1984 yılında ise 14,6 milyon dolar olmuştur.

1985'den 1986'ya kadar emek gücündeki artış 600.000'dir. 1986'da 130,9 milyon nüfus istihdam edilmiştir. 1970'de nüfus sayısı 106,8 milyon, 1980'de 125,6 milyona çıktı. On yıllık dönemde istihdam edilen nüfusta %17,6 (1970-1980) bir artış görülmektedir. 1985'den 1986'ya sadece %0,41 oranında artış olmuştur. 1980-1985'e ait 5 yıllık şekilde %3,7 olan istihdam artış oranı 1985-1986 'da %0,41'e düşmüştür (Uludağ ve Serin, 1990).

Tarımsal nüfustaki istihdam oranı 1960'da %39, 1986'da %19'a düşmüştür. 1970 yıllarından sonra kadınlar, işgücünün %51'ini oluşturmaktadır. Emek istihdamındaki israf da emeğin akımında ve esnekliğinde bir azalmaya yol açmaktadır. Bu durum tam istihdamda sosyalist olmayan ekonomilerde ortaya çıkabilir.

Eğitilmiş personele olan ihtiyaç, 1,5 milyon daha fazla kişinin istihdamına yol açmıştır. Bu da bürokratik kadronun daha da genişlemesine sebep olmuştur. Gorbaçov bu arzda istihdam edilen 18 milyon kişinin azaltılmasını ileri sürmüştür. İşte bu noktada devletin kısa vadeli menfaatleriyle, uzun vadeli menfaatleri çatışmaktadır.

Tablo 2 : Sektörel İstihdam, (Yıllık Ortalama Bin Kişi)

Sektörler	1983	1984	1985
Endüstri	37,8	37,9	38,0
Devlet Çiftliği	12,1	12,2	12,9
Orman	459,0	457,0	456
Ulaştırma	10,7	10,8	10,9
Haberleşme	1,6	1,6	1,5
İnşaat	11,3	11,3	11,5
Dağıtım	9,8	9,9	10,8
İstihdam	1,5	1,5	1,4
Ev Araçları Hizmetleri	4,6	4,7	4,9
Halk Sağlığı	6,5	6,6	6,8
Eğitim	9,5	9,9	4,9
Kültür	1,3	1,3	4,5
Sanat	460,0	458,0	457,0
İlim	4,4	4,5	4,5
Kredi Devlet Sigortası	681,0	684,0	688,0
Devlet Yönetim Organizasyonları	2,6	2,7	2,6
Toplam	116,1	116,8	116,7

Kaynak: Europe of the World Statistics, c.II. 1989, U.S.S.R. bölümü

Yukarıdaki tablo 2’de sektörel istihdam verilerine baktığımız zaman 1983 yılında 37,830 bin kişinin endüstri sektöründe çalıştığını görebiliriz. 1985 yılında ise 38,000 kişinin bu sektörde çalışmıştır. 1983 ve 1985 yılının verilerine göre endüstri sektöründen sonra devlet çiftliğinde, inşaatta ve ulaştırma sektöründe daha fazla istihdam olmuştur. Yukarıdaki tabloya göre en az istihdam ise orman, sanat ve ilim sektörlerinde olmuştur. İlim alanında az sayıda kişinin olması devletin ekonomik ve sosyal gelişimini olumsuz etkilemiştir. Bu da devletin ilmi yeniliklere kapalı olmasının ve ilme olan dikkatsizliğin bir göstergesidir. Aslında toplumun geleceğini düşünen devletin ilme ve eğitime daha fazla önem göstermesi gerekir.

1970-80 yıllarında SB’ de 24 milyon iktisadî ünite bulunmuştur (sanayi teşebbüsleri, gişeler, kolhozlar, sovhozlar). İtalyan sosyalist iktisatçı Antonino Carlo, sanayide 30 bin işlem yapan 1 milyon adet dev bir bilgisayar terminali olsa bile, SB’nin, bütün bu iktisadi ünitelerin girdisini-çıktısını, üretimini, maliyetini, ücretleri, verimliliği vs. hesaplaması mümkün değildir (Uludağ ve Serin, 1990). Ekonomik büyümedeki düşüşün en önemli nedenlerinden biri de merkezi planlama ile SB’nin yönetilmesidir. Her şeyin merkezden rasyonel olarak idare edilmesi fertlerde rasyonel hareket etme, hür tercihlerde bulunma vasıflarının yok edilmesine yol açmış, teşebbüs kabiliyetlerini azaltmış ve belli bir süre sonra ise yok edilmiştir. SB’nin izlediği bu politika hakikaten de yanlış bir politika olmuş ve ekonomik-sosyal hayatta olumsuzluklara yol açmıştır.

Tablo 3: Kişi Başına GSMH (1983 Değerleriyle Bir Dolar)

Ülkeler	1960	1965	1970	1975	1980	1985
ABD	8,799	10,629	11,413	12,296	13,966	15,511
SB	3,352	3,919	5,123	6,025	6,454	6,863
Japonya	2,508	3,852	6,232	7,303	8,455	11,864

Kaynak: BRZEZİNSKI, "Grant Failure". New York, 1989, s.69.

Gorbaçov dönemine kadar kişi başına GSMH 1960-1975 döneminde ABD, SB ve Japonya arasında mukayese edildiğinde SB’ nin iktisadî refah açısından ne kadar geride olduğu görülmektedir. ABD 1960 yılında 8,799 bin dolar, 1985 yılında ise 15,511 bin dolar göstergesi ile SB ve Japonya’ nı üstlemiştir. SB ise 1960 yılında 3,352 bin dolar gösterge ile Japonya’dan üstün olsa da 1985 yılında 6,863 bin dolar göstergeyle Japonya’dan çok geride kalmıştır. Stalin döneminde, daha çok işçi ve

hammadde kullanarak, daha çok tesis kurmak şeklinde uygulanan ekstansif politika yerine intansif politikaya geçilemediği için bu kaynak israfı giderek büyümüştür.

2.1.3. Ücretler ve Fiyatlar Düzeyi

Sosyalist toplumda yöneticilik, alınan büyük bir maaş sayesinde edinilen toplumsal bir mevki değildir. Ücreti belirleyen sadece yapılan işin miktarı ve kalitesidir. Herkes kendini ücretindeki ilerleme ile değerlendirir. Ülke ekonomisinin belkemiğini oluşturan maden üretiminde çalışan madenciler sadece çok zor bir iş gerçekleştirmekle kalmıyorlar, ekonomide önemli bir rol oynamanın da getirdiği bir sorumluluktan dolayı en yüksek ücreti alıyorlar (Saydam, 1998).

Klasik kapitalist ülkelerde olduğu gibi, ücret miktarının devletçe düzenlemesi, iktidarın, örgütlü işçilerin ücretlerini yükseltmek için yaptığı baskıya karşı koymak için planlanmıştır.

Tablo 4: Aylık Ortalama Ücretler (Dolar), 1970

Ülkeler	Ücretler
Estonya	150
Türkmenistan	142,2
Rusya	140,1
Letonya	139,5
Ermenistan	135,5
Kazakistan	134,4
Litvanya	132,2
Tacikistan	131,1
Ukrayna	128
Özbekistan	126,6
Azerbaycan	126,5
Kırgızistan	122,6
Gürcistan	118,5
Beyaz Rusya	113,7

Kaynak: William Bill Bland, Sovyetler Birliği'nde

Kapitalizmin Restorasyonu, Ceylan Yayınları 143, İstanbul, 2005

Yukarıdaki 4. tabloda SB' ni oluşturan ülkelerin 1970 yılı için ortalama aylık ücretleri gösterilmiştir. Tablodan görüldüğü gibi en fazla ücret Estonya'da, en az ücret Beyaz Rusya'da olmuştur. Azerbaycan da 126,5 dolar ile son sıralarda yer almıştır. SB' de ücret seviyesi uzun bir zaman merkezi devlet mekanizması tarafından düzenlendi ve devlet tarafından ücret düzeyleri kontrol edildi. Merkezi sosyalist plana dayalı bir ekonomiye sahip olan SB' nin ekonomik temelini üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti oluştururdu. Marksist teori, sosyalist toplumda üretim araçlarının toplumsal mülkiyetini, üretimin ve bölüşümün tamamen merkezi planlama doğrultusunda gerçekleştirileceğini söyler. Bunun için de SB ekonomik politikalarını Marksist teorisi doğrultusunda uyguluyor ve esas alıyordu.

Reel ücretlerin, işin verimliliğinden daha yavaş artmasını sağlamak amacıyla, işletme yönetimlerine bir yardım niteliğindedir. SB' de sosyalist bir sistem olduğu için işçilerin ücreti bir işçinin gerçekleştirdiği işin kalite ve niceliğine uygun olarak değerlendiriliyordu (Bland, 2005).

Bir zamanlar SB'de var olan sosyalist sistemde bütün aşamalarda fiyatlar devlet tarafından tespit ediliyordu. Bir metanın fiyatının tespitinde metanın değeri dikkate alınmıştır. Ama sosyal gereksinimlerin devlet tarafından tahminiyle belirlenmiştir. SB'de refah düzeyi Brejnev döneminde zirve noktasına ulaştı. İşçi ve memurların aylık ücreti 1970 yılından 1984 yılına kadar %50 arttı. Aynı dönem içinde ülkede toplam perakende fiyat endeksi ise sadece %8 artış gösterdi. Söz konusu fiyat artışı altın, pırlanta ve kürk gibi bazı lüks eşyalara yapıldı. Öte yandan gıda maddeleri ile tüm temel tüketim mallarının fiyatları değişmez kaldı. Yani 15 yılda maaşlar %50 artarken, temel tüketim mallarının fiyatları aynı kalmıştı. Belediye hizmetleriyle birlikte ev kirası da aile bütçesinin sadece %3-4'ünü oluşturuyordu (Okan, 2002).

Şehirde ve kırdaki Sovyet işçisi gelirinin tamamını "tüketime" harcıyordu. Bu tüketime kitap, tiyatro, konser vs. gibi tüketimleri de dahildir. Ne çocuğunu okutmak için, ne tatil için, ne hastalık için, ne ilaçlar için, ne de yaşlılık için gelirinden kısım para biriktirmesine gerek yoktur. Yaşlanınca bakım ve ihtiyaçları sosyal sigortalar tarafından garantilenmiştir (Saydam, 1998).

2.1.4. Kaynak Kullanımı ve Gelir Dağılımı

SB dünyanın en zengin doğal kaynaklarına sahip bir ülkeydi. Ancak insanın tabiatında kendi malına sahip olup, değer verme ve koruma başkalarına ait olan şeylere genelde pek alaka göstermeme eğilimi vardır. Her şeyin devlete ait olduğu ve insanların üretim faaliyetlerinin sadece bir parçası olarak görüldüğü Sovyet sisteminde, rekabetin de olmaması sebebiyle bu zengin kaynaklar ekonomik kullanılmamıştır (Özsoy, 2006). Buna örnek olarak ülke ekonomisinde borular ve boru hatları çok büyük bir önem taşıyordu. Ama SB ise beton değil metal borular üretmeye devam ediyordu. Beton boru üretimine geçmek için gerekli yatırımlar hesaba katıldığında bile, bu tip boruların maliyeti %30-40 daha ucuz oluyordu. Ayrıca beton boru kullanımı %80-90 arasında değişen bir metal tasarrufu sağlayabilirdi ve bunların ömrü üç kat daha uzundu (Lewin, 2008). Kaynak kullanımındaki bu türlü olumsuzluklar diğer sektörlerde de görülmekteydi. Ekonomideki bu kadar kaynak israfı ve para savurganlığı devleti uçuruma doğru götürüyordu.

Yüksek maliyetli bir başka tuhaflık da, fabrikaların izin verilen normların çok üstünde malzeme rezervi biriktirmesiydi. Bunlar sık sık uygunsuz bina ve inşaat malzemeleri, bazen açık havada, kötü hava şartlarına ve hırsızlığa karşı korumasız bir şekilde tutuluyordu. İşletmeler bunu yapmaya yetkili oldukları halde, bu malzemeleri ihtiyacı olan başka işletmelere satmayı reddediyordu. Bir başka problem de, 1958'de perakende satış fiyatının %5,31'nin, 1965'te %6,25'ini oluşturan dağıtım giderlerindeki artışı. Öte yandan, nakil ya da depolama sırasında meydana gelen mal kayıpları, ambalajların kalitesizliği, personele verilen aşırı ücretler nedeniyle, aynı dönemde işçi kantinlerinin giderleri büyük artış göstermişti (Lewin, 2008).

SB sanayi verimliliğinde 5, tarımda 9, hayvancılıkta ise 14 kat ABD'nin gerisinde kalmıştır. Önemli hatalardan biri de, aşırı istihdam politikası olmuştur. Sosyalist sistemde işsizliğe yer olmadığı iddiasını doğrulayabilme ve bütün dünyaya SB'de işsizlik problemi olmadığını gösterebilme gayretiyle yöneticiler, 'işe adam' yerine 'adama iş' felsefesiyle hareket etmiş, bu da işgücünün verimini düşürmüştür. Eğitime verilen öneme rağmen, eğitilmiş kadronun yetersiz kalması, eğitilmiş bir adamın yapacağı işe daha fazla personelin alınmasına sebep olmuş, bu da özellikle

bürokratik kadroda şişmelere yol açmıştır. Nitekim Gorbaçov, bu kadrolardan 18 milyon kişinin azaltılmasını istemiştir.

SB, aldığı çok az bir kısmını halk için harcamaktadır. Mesela, SB, Azerbaycan'da yılda 38 milyar dolar gelir elde ederken, Azerbaycanlılara sadece bir buçuk milyar dolar harcamaktadır. Özbekistan'ın Sovyet ekonomisine katkısı 76 milyar dolarken, bunun sadece 2 milyar dolar kendilerine kalmaktadır. Bu sömürü çarkı sadece Azerbaycanlılar için geçerli değildir. Diğer SB milletleri için de durum aynıdır.

SB'de sosyalizm mülkiyet hakkının topluma ait olduğu bir sistemdir. Fakat SB'de üretim vasıtaları üzerinde mülkiyet sadece hukuken topluma aitti. Üretim ve bölüşüm ilişkilerinden doğan aidiyet söz konusu değildi. SB'de gelir dağılımını belirleyen iktisadi kanunlar uygulanmamıştır. Bunun için bir süre sonra gelir eşitsizliği sorunu meydana gelmiştir. Ama bu sorun devlet müdahalesiyle düzeltilmeye çalışılmıştır.

Dünyanın gelişmiş ülkelerinde en zengin ve en fakir grupların oranı 1:13 iken, eski SB'de ise 1:4 olarak bilinmekteydi. 1950 yılına kadar işçi ücretleri arasında gelir farkları genel olarak çok az olmuştur. Sosyalist sanayileşmenin artmasıyla vasıflı ve vasıfsız işçiler, teknik kadrolarla düz işçiler arasındaki gelir farkı da artmaya başlamıştır (Nasibova, 2013).

Tablo 5: SB'de Kişi Başına Aylık Gelir Dağılımı

Gelirler, (Dolar)	1980	1985	1988
71'den az	7,3	4,3	2,9
71-107	18,5	13,6	9,7
107-142	23,2	19,8	15,7
142-178	19,5	19,3	17,6
178-214	13,2	15,0	15,7
214-250	8,2	10,4	12,2
250-285	4,7	6,7	9,0
285-357	4,1	6,9	10,1
357'den fazla	1,3	4,0	7,1

Kaynak: Alexeev V. Ve Gaddy G. , Income Distribution
In The U.S.S.R. In The 1980s

Yukarıda kişi başına düşen aylık gelir dağılımı tablosu verilmiştir. Tablodan görüldüğü gibi 1980 yılında nüfusun büyük kısmını oluşturan %23,2 oranı 107-142 dolar aralığında gelir elde etmekteydi. Nüfusun %19,5 kısmı 142-178 dolar aralığında, %18,5 kısmı ise 71-107 dolar aralığında gelir elde etmekteydi. Nüfusun çok az bir kısmı %4,1 kısmı 285-357 dolar aralığında, %1,3 kısmı ise 357 dolardan fazla gelir elde etmekteydi. Tablodaki 1985 yılının verilerine dikkat ettiğimiz zaman nüfusun %19,8 kısmının 107-142 dolar aralığında, %19,3 dolar aralığında gelir elde ettiğini görebiliriz. Nüfusun %4,3 kısmı 71 dolardan az, %4 kısmı ise 357 dolardan fazla gelir elde etmiştir. 1988 yılında ise nüfusun büyük kısmı yani, %17,6 kısmı 142-178 dolar aralığında gelir elde etmekteydi. Bu yılda nüfusun az bir kısmı %2,9'u 71 dolardan az gelir elde ediyordu.

2.1.5. Dış Ekonomik Politika

SB' nin 1970'lerden bu yana dış ticaret hacminin 6 misli artmış olduğu ve ayrıca bu dönemde dış ticarete konu olan malların konulan ve coğrafi dağılım yönünden büyük değişimler gösterdiği görülmektedir. Ancak, Sovyetler'in dış ticaret yapısı sanayileşmiş bir ülkeden çok, gelişmekte olan bir ülkeyi andırmaktadır. Çünkü ihracatının halen %80'inin doğal kaynaklardan oluşması yanında, sanayi ürünlerinin ihracattaki payı %30'lardan %12-13 düzeylerine gerilemiş bulunmaktadır. Bununla beraber ülke, COMECON grubu dahil 145 ülke ile dış ekonomik ilişkiler içerisindeydi.

Bilindiği gibi Azerbaycan SB'nin egemenliği altındayken bu devletin dış ülkelerle direkt bir bağlantısı yoktu. Devlet her türlü dış ticaret işlemlerini merkezi hükümet üzerinden yapmak zorundaydı.

1950'lerden 1980'lere kadar sosyalist ülkelerin, gelişmiş ülkelere, az gelişmiş ülkeler karşısında, dış ticaretinin yıllık artış hızı en az 7,4, en çok 16,7 arasında, oldukça iyi bir gelişme göstermesine rağmen, diğer ülkelerden gelişmiş ülkeler grubunun dünyaya yaptığı ihracat %95'lerde iken sosyalist ülkelerin dünyaya ihracat payı %6,3' de kaldığı, kendi içinde de %61,4 olduğu, hatta 1974 sonrası bu oranın daha da kötüleştiği (dünyaya yaptığı ihracat %50, kendi grubu içinde de %54,2), dünya ticaretinden giderek uzaklaştıkları görülmektedir. SB' nin 1950'lerde dış ticaretinde az gelişmiş ülkelerin payı %51'lerde iken 1980'lerde %30'lara inmesi,

onun yerini gelişmiş ülkelerin aldığı (%45.5'lerden %64'lere çıkması) dikkat çekicidir. SB' nin ithalatında, dünyanın 30 yıl içinde payı %6.4'ten, % 5.1' e, kendi içinde ise 620'den 535'a düşmektedir. İthal payının giderek azalması yoluyla yapılan dış ticaret hacmi azalmıştır (Uludağ İ. ve Serin V. , 1990).

Tablo 6 : SB' de İthalat Ve İhracat Hacmi, (Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam İthalat	Toplam İhracat
1985	83,649	87,540
1986	89,408	97,550
1987	73,181	94,436
1988	106,550	109,830

Kaynak: Uludağ İ. ve Serin V. , 1990

1988'de toplam ithalatı 106.550 milyon dolar, toplam ihracatı da 109.830 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu veri 1985'de ihracat olarak 87,540 milyon dolar iken, 1986'da 97,550 milyon dolara, 1988'de de 109,830 dolara düşmüş bulunmaktadır. İthalat yönünde 1985'de 83,649 milyon dolardan, 1986'da 89,408 dolara çıkmış, 1987'de 73,181 dolara düşmüş iken, 1988'de biraz artış göstererek 106,550 milyon dolar düzeyine ulaşabilmiştir. SB' nin milli gelir içindeki dış ticaretinin payı, yaklaşık %12-13 civarındadır (Uludağ ve Serin, 1990).

Yabancı ülkelere, ihraç edilen mallar arasında, petrol ürünleri, polat borular, beton ve maden endüstrisinde kullanılan, makinalar alüminyum, sentetik kauçuk, sentetik yıkayıcı vasıtaları, mineral gübreler, elektrik enerjisi, soğutucu ve klimalar, halı, ayakkabı, meyve sebze konserveleri, sebze, taze üzüm, şarap ürünleri vs. gibi ürünler hususi yer tutmaktaydı.

Azerbaycan'a ithal edilen mallar Rusya'dan, Ukrayna'dan, Beyaz Rusya'dan, Gürcistan'dan, Orta Asya ve Baltık Cumhuriyetlerinden pazarlanmaktaydı. Bu cumhuriyetlerden ithal edilen ürünler arasında metal kesen makinalar, otomobiller, traktörler, tarım sanayisinde kullanılan makinalar ve onların yedek parçaları, hafif sanayide kullanılan makinalar ve onların yedek parçaları yer almaktadır.

Tablo 7: Azerbaycan Sanayisinin Cumhuriyetler Arası İthalat Ve İhracat Ürünlerinin Yüzdeler Payı

Alanlar	Toplama Göre İhracat %	Toplama Göre İthalat %
Yakıt Enerji	12.9	8.0
Kara Metal	2.4	7.6
Kimya ve Petro Kimya	7.5	10.0
Makine ve Metal İmalı	15.0	24.6
Hafif Sanayi	29	17.4
Gıda Sanayisi	24.5	16.1
Sanayi Toplam	96.9	95.1
Tarım Sanayisi	2.9	4.8

Kaynak:Oğan S. , Türk Ortak Pazarı Ülkeleri I: Azerbaycan Ekonomisi, İstanbul, 1992

Azerbaycan'a ithal edilen meşe ağaç imali ve selüloz kağıt sanayisi ürünlerinin %70'i, makine imal ve metal imal ürünlerinin %55'i, cam ve çini saksı ürünlerinin %65.3'ü, elvan metalinin %70'i, kimya ürünlerinin %50'si, gemi inşa ürünlerinin %45'i, otomobil ve otomobil yedek parçalarının % 75'i, petrol gaz üretim araçlarının %50'si, kimya eczacılık sanayisi ürünlerinin % 35'i Rusya'nın payına düşmektedir (Oğan, 1992).

Azerbaycan'ın ithalatında önemli yere sahip olan ürünler; petrol, doğal gaz, çelik borular, demir sac, yük vagonları, yük otomobilleri, binek otomobilleri, hazır pamuk ve yün parçalar, şeker hayvan yağı, tahıl ve başkalarıdır. Bu ürünler içerisinde en fazla değere sahip olanları ise, demir sac, yük vagonları, yük otomobilleri hazır pamuk parçalar şeker ve hayvan yağıdır (Oğan, 1992).

Azerbaycan'ın ithalat ve ihracat yapısı incelendiği zaman ihracat yapısını emek yoğun fakat ithalat yapısını bu emek için gerekli aletlerden oluştuğunu yani teknoloji sanayi ağırlıklı olduğunu görüyoruz. Bu göstergeler de bize cumhuriyetin sanayileşmemiş veya gelişmemiş bir sanayi yapısının olduğunu gösterir.

Azerbaycan'ın ihracat potansiyelinden gıda sanayisi ürünlerinin %75'ini, siyah metal ürünlerinin %70'ini, kimya ve petrol kimya sanayi ürünlerinin %55'ini, tarım ürünlerinin %80'ini, elvan metal ürünlerinin %65'ini, makine imal ve metal imali ürünlerinin %55'ini ve hafif sanayi ürünlerinin ise %60'ını Rusya'ya göndermiştir (Oğan, 1992).

Azerbaycan'ın ihracatında önemli yere sahip olan ürünler; petrol, doğal gaz, klima, buzdolabı, elektrik muharrikleri, pamuk lifi, pamuk kumaş, ipek kumaş, halı, üst trikotaj ve başkalarıdır. Bu ürünler içerisinde en fazla değere sahip olan ürünler ise, petrol, doğal gaz, klima, pamuk lifi, ipek kumaş, halı ve üst trikotajdır (Oğan, 1992).

Azerbaycan'dan diğer cumhuriyetlere yılda 8,07 milyar dolarlık mal götürülmekteydi. Bu malların %24'ünü hafif sanayi ürünleri, %23,4'ünü gıda sanayisi ürünleri, %15'ini makine ve aletler, %18,4'ünü yakıt enerji, %9,8'ini petrol kimya ve kimya ürünleri oluşturuyordu (Oğan, 1992).

Azerbaycan SB'ne bağlı olan 14 cumhuriyet ve dünyanın 90 memleketi ile iktisadi ilişki içerisindeydi. Azerbaycan bu ülkelere 350'den fazla ürün çeşidi ihraç etmekteydi. Sadece 1987 yılında 8,07 milyar dolar değerinde mal ihraç etmiş ve 7,98 milyar dolarlık mal ithal etmiştir.

Tablo 8: Azerbaycan'ın Sovyetler Cumhuriyetleriyle Ticari İlişkileri (Milyon Ruble)

Cumhuriyetler	İthalat Hacmi	Yüzdellik Oranı	İhracat Hacmi	Yüzdellik Oranı
Rusya Federasyonu	2876.7	56.3	4148.46.6	59.9
Ukrayna	977.0	19.1	736.8	10.6
Beyaz Rusya	258.5	5.3	182.0	2.6
Kazakistan	291.5	5.7	344.7	5.0
Özbekistan	166.0	3.2	219.0	3.2
Kırgızistan	23.2	0.4	43.5	0.6
Tacikistan	23.3	0.5	83.4	1.2
Türkmenistan	9.8	0.2	213.9	3.1
Gürcistan	138.7	2.7	367.1	5.3
Ermenistan	116.7	2.3	451.0	6.5
Moldovya	64.8	1.3	48.6	0.7
Litvanya	53.5	1.0	32.8	0.5
Letonya	77.1	1.5	36.9	0.5
Estonya	26.0	0.5	17.7	0.3
SSCB	5112.8	100.0	6924.0	100.0

Kaynak: Oğan S. , Türk Ortak Pazarı Ülkeleri I: Azerbaycan Ekonomisi, İstanbul, 1992

Yukarıdaki tabloya baktığımız zaman Azerbaycan'ın ticari ilişki kurduğu cumhuriyetler arasında Rusya Federasyonunun daha önemli rol oynadığını görebiliriz. Daha sonra ise daha fazla yüzdellik oranına sahip olan cumhuriyetler sırasında Ukrayna, Ermenistan ve Gürcistan gelmektedir. Bu ülkeler Azerbaycan ile

sınırdaki yerleştiği için ve o dönemlerde bu ülkelerin ekonomisi geliştiği için daha sık ticari ilişkiler kurulmuştur.

2.1.6. Ekonomik Özgürlük

Sovyet sosyalist sisteminin çöküşünü hazırlayan ekonomik sebeplerin en başta geleni, piyasa kurallarının tanınmaması, arz ve talep güçlerinin göz ardı edilmesi, en önemlisi fertlerin teşebbüs özgürlüğünün ortadan kaldırılmasıdır. Teşebbüs özgürlüğü ortadan kaldırılması ekonomik özgürlüğün insanların elinden alınması demektir. Böyle olduğu takdirde insanlar istedikleri gibi serbest çalışma imkanına sahip lenemiyorlardı. Çünkü serbest alanda çalışmaya teşebbüs gösterenlere lazım olan teşvikler sağlanmıyordu ve tam tersine serbest alanda çalışma arzusu artık kısıtlanmış duruma gelmişti. Bir ekonomi ne kadar bol ve zengin kaynaklara, sermaye birikimi ve eğitilmiş işgücüne sahip olursa olsun, teşebbüs yeteneğine sahip özgür insanlar bulunmadığı müddetçe bu kaynaklar etkili bir şekilde bir araya getirilemez. Böyle bir durumda toplum için ihtiyaç duyulan mal ve hizmetler üretilemez. Bununla devletin temelini oluşturan toplumun iktisadi ve sosyal haklarını kısıtlamış ve toplumun özgürce faaliyet göstermesinin karşısını almışlar. Bunun için de toplumun serbest faaliyetinin kısıtlanması toplumun gelecek hayatını olumsuz etkilemiş ve bu olumsuz etkiler zamanla devlete de yansımış ve devletin temel esaslarını sarsmıştır. Diğer temel özellikler, sosyalist ekonominin merkezî planlamaya dayanması ve devletin monopoldurumdur. Bilindiği gibi, bunlar sosyalist sistemin dayandığı en önemli ve temel esaslardan biridir. Bu demektir ki, sistem, çöküş sebeplerinin en önemlilerini daha işin başında iken belli olmuş ve gelecek zamanlarda kötü durumun yaranması için zemin yaratmıştır.

Sistemin yıkılmasında bunların dışında başka haricî, yani sistemin kendisinden kaynaklanmayan sebepler de bulunmaktadır. Bu sebepler, yönetici veya yönetilenden, yani insanunsurundan kaynaklanmaktadır. Bunların başında da devletin dışa kapatılması ve kaynak israfı gelmektedir (McEachern, 1997). Devletin dışa kapatılması devleti oluşturan toplumun yabancı devletlerle uluslararası ticari ilişkilerin gelişmesini önlemiş ve bununla ekonomik özgürlük anlayışını kökünden sarsmıştır. Devletin dışa kapalı olması ve ekonomik özgürlüğün elinden alınması devletin ekonomik sosyal açıdan yeniliklere karşı duyarsız kalmasına neden

olmuştur. Eğer bir devlet yeniliklere karşı duyarsız davranırsa bu zaman devlet dahilinde rekabet düzeyi sifira iner ve ekonomik sosyal açıdan hiçbir zaman gelişemez.

2.2. Bağımsızlıktan Önceki Sovyetler Döneminde Azerbaycan'ın Sektörel Yapısı

SB' de Azerbaycan'ın ekonomik sektörel yapısı esas olarak sanayi, hizmetler ve tarım sektöründen oluşmaktaydı. Bunların içinden daha fazla gelişmiş düzeye ulaşan sektör ise sanayi sektörüdür. Çünkü Sovyetler döneminde devlet için talep olunan ürünlerin çoğu bu sektör tarafından üretiliyordu. Bundan başka SB, devletin istihdam düzeyini artırmak için insanları bu sektörde çalıştırıyordu. Azerbaycan'da mali yatırımı daha çok sanayi sektörüne yapılıyordu. Sanayi sektörü içerisinde ise petrol ve gaz sanayisine daha fazla önem veriliyordu. Ülke ihtiyaçlarının karşılanması gereksinimi doğrultusunda, Azerbaycan'da petrol sektörünün gelişimi uzun süre ekonomik durumunun gelişimi yönü ve hareketini etkilemiştir. Petrol sektörü bir yandan ister çıkarılan hammaddenin her yıl artımı, isterse üretiminin genişlenmesi (petrol ayırma, petrol-kimya, kimya) ve isterse de alanın inkişafına hizmet eden çeşitli üretim türlerinin (petrol makinesi, cihaz ve araç yapımı, metalürji, öncelikle de petrol çıkarma borularının üretimi), elektrik sanayi vs. sonucunda ülkede çok büyük sanayi kompleksinin oluşmasını sağlamıştır.

Azerbaycan'ın sahip olduğu kaynaklar ve Azerbaycan'dan gönderilen hammaddeyle işleyen birçok tesisler Ukrayna, Rusya ve diğer ülkelerde faaliyet göstermekteydi. 1980'li yılların ortalarında Azerbaycan'da güçlü üretim potansiyelini başka veriler de ortaya koyabilmiştir.

2.2.1. Sanayi Sektörü

İkinci Dünya Savaşından sonraki yıllarda ekonominin başka alanları gibi sanayi de iç savaş sonrası dönemin taleplerine uygunlaştırıldı ve gelişmeye başladı. 1948 yılında ülke sanayisi savaştan önceki seviyeyi aşan bir düzeye ulaşmış, Azerbaycan sanayisi savaştan sonraki beş yıl yedi ayda tamamen iç savaş sonrası döneminin taleplerine uygunlaştırılmış ve bir hayli ilerlemiştir. SB döneminde Azerbaycan sanayisinin %48-49'unu ağır sanayi, %19-20'sini hafif sanayi ve %30'unu da gıda sanayisi oluşturmaktaydı (Oğan, 1992). Ancak Azerbaycan

sanayisinin yaklaşık yarısını ağır sanayi oluşturduğu halde bu ağır sanayi alanlarında genelde ana mal ve yarım mamul üretilmektedir. Ülkede ağır sanayinin temelini petrol sanayisi oluşturmaktaydı.

Sanayi dalları içerisinde en önemli sanayi kolu sayılabilecek gıda sanayisi Azerbaycan'ın toplam sanayi gelirlerinin %30,9'unu teşkil etmektedir. Bu sanayi kolunda 234 müessese, birlik ve teşkilat vardır. Gıda sanayisi esas olarak yerli hammadde esasına dayanmasına rağmen kısmen de ithalata yönelmiştir. Azerbaycan'da gıda sanayisinin en büyük kollarından biri de şarapçılık olmuştur.

1950 yılında Azerbaycan'ın sanayi üretimi 1940 'a göre %39 artmıştı. 20. yüzyılın 1950-1960'lı yıllarında Azerbaycan sanayisinin gelişimi, alan ve bölge yapısının geliştirilmesi yönünde önemli ilerlemeler olmuştu. Ülke sanayisinde üretim 1940 yılına göre 5,5 kat artmış, 1941 – 1970'li yıllarda ise 146 veya 1920 – 1970'li yıllarda inşa edilmiş tüm sanayi tesislerinin %60 kadar büyük sanayi müesseseleri inşa edilerek kullanıma sokulmuştur. Azerbaycan sanayisinin gelişiminde önemli rolü olan Sumgayıt alüminyum ve lastik sentez-kauçuk fabrikaları, Gence Alüminyum Fabrikası, Daşkesen Filiz Saflaştırma tesisi, Mingeçevir su-elektrik santrali vs. büyük müesseseler inşa edilerek kullanıma verilmişti. Böylelikle bu yıllarda ağır sanayinin enerji, kimya ve petrol-kimya, petrol üretimi, metalürji, cihaz üretimi ve elektronik gibi alanlar gelişmeye başlamıştır. Bu yıllarda Sumgayıt, Mingeçevir, Şirvan, Daşkesen gibi yeni sanayi şehirleri kurulmuş, Nahçıvan, Hankendi, Guba, Gazah, Salyan, Petrolçala ve başka şehirlerde sanayinin gelecek daha güçlü gelişimi için temel atılmıştı.

1970 yılında Azerbaycan sanayisinin ana üretim fonlarının %70'i, üretilen ürünün ise toplam %40'a kadarı yakıt, enerji, metalürji ve kimya sektörü alanları sayesinde elde edilmekteydi. O dönemde toplam sanayi yatırımının %50'den fazlası sanayi ürününün toplam %22'sini karşılayan yakıt sektörüne ait idi. Üretim potansiyelinin dağılımındaki ilerlemeler de yeterli değildir. Özellikle üretim potansiyelinin dağılımı alanında büyük yanlışlıklar vardı. 1970'li yıllara kadar olan dönemde şehir ahalisinin artması hızına göre Bakü, eski ittifakın başkentleri içerisinde birinciler sırasındaydı. 1970 yılında ülkede olan tüm şehirlerden yalnız dördünde (Bakü, Sumgayıt, Gence, Mingeçevir) bütün şehir halkının %63 'ü, geri

kalanlarında ise %37'si yaşıyordu. Bu da Bakü şehrinde ev ve diğer sosyal tesislere olan ihtiyacın ödenilmesi konusundaki zorlukları daha da arttırmıştı.

Sovyetler Birliğinde 1970–1985'li yıllarda derinlik pompaları üretiminin tümü, elektrik kaynak ekipmanlarının %10,5'i, kauçuk sodanın %7,8'i, şarap ve şarap ürünlerinin 1/3'ünden fazlası, klimaların tümü, buzdolaplarının %5,7'si, pamuk ipliğinin %9,6'sı, ipek hammaddesinin %11,7'si vs. Azerbaycan'ın payına düşüyordu. 1970'li yıllarda ve 80'li yılların ilk yarısında Azerbaycan'da yeni sanayi tesislerinin kullanıma sokulması, yeni makine ve teçhizatları alınması tümüyle SB'de olduğuna göre daha hızla gerçekleştiğinden toplam hasıla da daha büyük ölçüde artmıştır.

Bir işçiye düşen duran varlıkların değeri SB'de 1980 yılında 20,7 bin dolar, 1985 yılında 21,4 bin ve 1990 yılında 41 bin dolar iken, Azerbaycan'da bu göstergeler hayli yüksek idi. Aynı göstergeler Azerbaycan'da 1980 yılında 30,4 bin dolar, sonraki yıllarda 29,5 ve 56,6 bin dolar olmuştur (Uludağ ve Serin,1990).

2.2.1.1. Petrol sanayisi

Azerbaycan petrolü uzun yıllar SB'nin en önemli döviz geliri olmuştur. SB döneminin 1940 yıllarında Azerbaycan petrol hasılatının %71.5'ini, 1945 yıllarında %58.3'ünü, 1950 yıllarında %21.6'sını vermektedir.

1950'li yıllarda Azerbaycan petrol rezervi 4.5 milyon ton olarak hesaplanmıştır ki, bu dünya petrol ihtiyacının %20'sini oluşturmaktadır. Azerbaycan'da petrolün bulunuşundan bu yana 100 yıldan fazla bir süre geçmiştir. Yapılan hesaplamalara göre 100 yılda 1 milyar ton civarında petrol üretilmiştir.

Petrol üretimi ile birlikte Azerbaycan'da petrole bağlı çeşitli sanayi dalları da büyük gelişme göstermiştir. Örneğin, petrol makinaları üretimi bunlardan biridir. Ayrıca petrole bağlı sanayi olarak, sentetik etil ve izopropil spritleri, plastik modeller, sentetik katranlar, mineral gübre, bitki koruma maddeler, iyad, kükürt turşusu, kauçuk sodası, kauçuk oto lastiği, lastik teknik mamulleri, şişe litler vs. üretimi de yapılmaktadır.

Azerbaycan'da petrol sanayisinin yanında elektrik enerjisi de gelişmekteydi. Ülkedeki enerji üretimi 2. Dünya Savaşı'ndan önceki duruma göre 8 kat artmış ve 1980 yılında 15 milyar kilovatsaatlik elektrik enerjisi üretilmiştir. 1967 yılında 5 milyar 772 milyon ton gaz üretilmiştir. Şehirdeki evlerin % 96'sında köylerdeki

evlerin 978'inde gaz ve elektrik bulunmaktaydı. Azerbaycan bu alanda SB içinde 4. sırada olmuştur ve ekonomik ve sosyal gelişmede rol oynamıştır. (Uludağ ve Serin, 1990).

2.2.1.2. Kimya Sanayisi

SB zamanında ağır sanayi sektöründeki makine imal sanayisi ve yakıt enerji sanayisinden sonra üçüncü sırada olan kimya sanayisinin toplam sanayi üretimi içerisindeki payı %7 olmuştur. SB döneminde Azerbaycan'da kimya sektörüne çok önem verilirdi. Bunun içinde her yıl yeni kimya fabrikaları açılıyordu. Kimya sektörü işletmeleri ve fabrikaları genelde yüksek enerji kapasitelidir. Onların tek ürün üretimine harcadığı enerji bir hayli yüksektir. Kimya sanayisinin en büyük merkezleri Bakü ve Sumgayıt şehirleridir. Gence şehrinde de bu alanda SB son dönemlerinde gelişmeler kaydedilmiştir. 1940-1985 yılları arasında cumhuriyette toplam sanayi üretimi 367 defa artmıştır. Kimya sanayisinin Azerbaycan'da bu denli hızlı gelişme göstermesi kimya sanayisi için gerekli ham maddelerin ve özellikle de petrolün ve gaz yataklarının ülkede bolca bulunmasıyla olmuştur. Sumgayıt Azerbaycan'ın kimya ve petrol kimya sanayisi ürünlerinin %78'ini ve üretim fonlarının ise %83'ünü karşılamaktaydı.

1945 yılından itibaren ise Sumgayıt bölgesinde devamlı olarak ağır sanayi müesseseleri-kimya, boru-haddeleme, sentetik-kauçuk, alüminyum, süperfosfat fabrikaları kullanıma verilmiştir.

1970-1980'li yıllarında bu fabrikalar tam kapasite ile çalışmış ve eski SB'nin, hemen-hemen her yerine ürün ithal edilmişti. Bu ekonomik yükseliş Sumgayıt'ın Azerbaycan'ın en büyük şehirlerinden birine dönüşmesine sebep olmuştur

2.2.1.3. Enerji Sanayisi

Sovyetler döneminin ilk başlarında 1920 yılında Azerbaycan'da elektrik gücü verimi 122.000.000 kw/saat olmuştur. Ama 1987 yılında ise toplam elektrik gücü verimi artarak 22.900.000.000 kw/saat olmuştur. Bu elektrik gücünün büyük bir kısmı Azerbaycan'ın en büyük santralleri olan Şirvan hidro-elektrik santrali, yeni Azerbaycan hidro-elektrik santrali, Bakü'deki 3 tane ısı ve elektrik santralleri ve Sumgayıt, Mingeçevir ve Şemkir'deki santrallerden sağlanmaktaydı. Azerbaycan'da üretilen elektrik enerjisinin %50'si sanayide, %4'ü tarımda, %11'i nakliyatta ve %7'si de diğer alanlarda kullanılmaktaydı. Azerbaycan'da üretilen elektriğin %15'i başka cumhuriyetlere verilmekteydi. 1990 yılının sonlarında elektrik enerjisi üretimi 23,4 milyar kVatt-saate ulaşmıştır. Tüketim ise 21,7 milyar kVatt-saat olmuştur. 1,7 milyar kVatt-saat elektrik enerjisi ihraç edilmiştir. Kişi başına düşen elektrik enerjisi ise 3300 kVatt-saatten fazla olmuştur (Oğan, 1992).

1971 yılında Aras nehri üzerinde gücü 22 MVt enerji olan "Aras su elektrik santrali" inşa edilmiştir. Gelişmekte olan Sumgayıt sanayi ilçesinin artan ısı ve elektrik ihtiyaçlarını karşılamak için "2 sayılı Sumgayıt Isı Enerji Merkezi" nin gücünün artırılması planlanmış ve 1972 yılında son, 4. türbin jeneratörü çalıştırılmıştır. Böylece, santralin gücü 220 MVt'a çıkarılmıştır. Bu da sanayi bölgesinin elektrik donanımının iyileştirilmesine olanak sağlamıştır.

Karabağ bölgesinde tarımın geliştirilmesi, verimli toprakların sulanması için baraj oluşturulması, bölgenin elektrik enerji ihtiyacının iyileştirilmesi, enerji transferinde kayıpların azaltılması amacıyla Terter nehri üzerinde 1976-1977 yıllarında Serseng su barajı ve gücü 50 MVt olan aynı adlı su elektrik santrali (HES) hizmete sunulmuştu. Halen bu tesis, Ermenistan'ın geçici işgali altında olan bölgede bulunmaktadır.

1980'li yıllarda gücü 380 MVt olan Şemkir SES ve Güney Kafkasya'nın en büyük ısı-elektrik santrali sayılan, gücü 2400 MVt olan 8 enerji bloğundan oluşan, kritik parametreden de yüksek parametrelerde çalışma gücüne sahip Azerbaycan IES kullanıma girmiştir. 1980'li yıllardan itibaren Azerbaycan elektrik enerjisini karşılamakla yetinmeyip elektrik enerjisinin bir kısmını komşu cumhuriyetlere vermiştir. Bu yıllarda Azerbaycan'ın tüm yerleşim noktalarına, her eve elektrik hattı

çekilmiştir. Böylece, 1969 yılında Azerbaycan, elektrik enerjisi ithal eden cumhuriyet durumundayken, 1982 yılında artık elektrik ihracatçısına dönüşmüştür.

2.2.2. Hizmetler Sektörü

SB 'de hizmetler sektörü, sanayi ve tarımdan sonra ekonominin üçüncü temel sektörü olup, doğası gereği farklı yapıdaki alt sektörlerden oluşmaktadır. Hizmetler sektörü ile diğer iki temel sektör arasında birbirlerini tamamlayıcı sıkı bir ilişki vardır. SB'nin terkinde olan devletlerin ekonomilerinde hizmetler sektörünün GSYH ve istihdama katkısı gelişmiş ülkelere göre oldukça düşüktür. Uluslararası hizmetler ticaretinden alınan pay da önemsiz denecek kadar azdır. Bunun nedeni ise SB'nin genel anlamda bilgi, teknoloji ve iletişim alanındaki gelişmelere ve yeniliklere dikkat ayırmaması ve bu alanları önemsememesidir. Hizmetler sektöründe sadece olarak sağlık sektörüne daha fazla önem verilmiş ve bu alanın gelişimine özen göstermişler.

2.2.2.1. Turizm sektörü

Azerbaycan dağları, ovaları, çok zengin mineral suları, nehirleri, gölleri, Hazar boyunca uzanan 825 km'lik sahil şeridi, birçok iklim tipinin bir arada yaşanması ile turizm potansiyeli oldukça yüksek bir cumhuriyet olmuştur. Azerbaycan'ın bu yüksek turizm potansiyeli diğer Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi pek değerlendirilememiştir. Hatta bilinçli olarak düşünülen bir planla turizm alanı olması gereken yerler sanayileşmeye açılmıştır. Bununla komünist sistemin yürüttüğü politika ile çevre ve insan değerleri göz önüne alınmayarak bu doğa harikası yerler sanayinin kirli atıklarına terk edilmiştir.

1929 yılında Proleter Turizm ve Gezi Birliği (PTGB)'nin düzenlediği gezilere katılan yerli turist sayısı 1929 yılında 130,000 iken 1930 yılında 661,000 1931 yılında ise 2,1 milyona ulaşmıştır. 1932 yılında ise bu rakam 10,4 milyon kişiye ulaşmıştır. Bunun amacı Sovyet sisteminin amacını ve mantığını ülkedeki vatandaşlara açıklamaktı. 1932 yılında PTGB 360 turistik merkez ve turist evi ile 17,000 yatağa sahip bir kuruluş olarak operasyonlarını yönlendirmekteydi. 1936 yılında merkez yönetim tarafından alınan bir kararla PTGB'nin faaliyetlerine son verildi. II. Dünya savaşı öncesinde ülkedeki turizm altyapısının yetersiz olmasına

karşın anılan dönemde SB “Intourist” isimli kurum aracılığı ile 100,000 yabancı turist ziyaret etmişti. Intourist kurumu kendi organizasyonu içerisinde yabancı turistleri ülkede ağırlama sırasında hizmet verecek turizm tesislerine ve çalışanlarına da sahipti. 1935 yılı itibari ile Intourist 2778 odalı 27 otele ve 5713 kişilik 26 adet lokantaya sahipti (Ersöz, 2012).

Tüm bu tesisler tamamen ülkeye ziyarete gelen yabancı turistlere hizmet vermek için konumlandırılmıştı. 1950’li yıllardan sonra ülkedeki turizm yatırımları hızlı bir şekilde artmaktaydı. 1958 yılı itibari ile ülkenin önemli turizm noktalarında kurulan ve ülkedeki turizm hareketlerini geliştirmekten de sorumlu olan turizm bürolarının sayısı da 42’ye yükselmişti. 1960 yılında 18 milyon kişi ülkede gezi ve turlara katılmış bulunuyordu. 1956 yılında SB dışına seyahat eden SB vatandaşı sayısı 561,000’e, ülkeye gelen yabancı turist sayısı da 486,000’e ulaşmıştı. Bu yıllarda ülke dışına yapılan seyahatlerin büyük bir kısmını Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Çekoslovakya gibi SB’ne ideolojik olarak daha yakın ülkeler oluşturmuştur.

Yabancı ziyaretçiler tarafından en çok tercih edilen şehirler ise Moskova, Leningrad ve Kiev kentlerinden oluşmaktaydı. 1965 yılında ülkede faaliyetini sürdüren 1500 turizm kulübü mevcutken, 450 turizm tesisi ve 95,200 farklı turizm destinasyonu da ülke turistlerine hizmet vermekteydi. Bununla beraber 77 adet gemi de Sovyetler Birliği sınırları içerisinde nehir ve deniz seyahatleri konusunda Birlik vatandaşlarının kullanımına tahsis edilmişti. 1969 yılında ülkede iç turizme katılan turist sayısı 7,2 milyona, günübirlik gezilere katılan kişi sayısı da 28,5 milyona ulaşmış, ülkedeki turizm tesisleri sayısı 545’e ulaşmış ki bu tesisler aynı anda 138.000 turisti birden ağırlama kapasitesine ulaşmıştı. 1980 yılında ülkede iç turizm hareketine katılan yerli turist sayısı 22,5 milyona ulaşırken günü birlik seyahat edenlerin sayısı ise 173 milyon olarak hesaplanmıştı. 1985 yılı itibari ile ülkedeki 900 farklı turizm bürosu 28 milyon turist ve 209 milyon günübirlik gezginciye hizmet vermiş oluyordu.

1960 yılında ise ülkeyi ziyaret eden yabancı turist sayısı 711,000’e ulaşmıştı. Bu yıldan sonra yurt dışından ülkeye turist olarak gelen kişi sayısı sürekli artmış, 1965 yılı itibari ile ülkeyi ziyaret eden yabancı turist sayısı 1,3 milyona ulaşmıştır. 1980 yılında ise bu rakam 5 milyona ulaşmışken, 1985 yılı yabancı turist giriş

istatistikleri de 6 milyon olmuştur (Ersöz, 2012). Turizm harcamalarında 1981 yılında 5 milyon, 1983 yılında ise 7 milyon kişinin yer alabilmesi, ülkenin bu konuda da oldukça düşük bir düzeyde kaldığını göstermektedir.

SB'nin dağıldığı yıl olan 1991 yılında yabancı turist rakamlarında en yüksek noktaya ulaşılmış ve bu yılda ülkeyi ziyaret eden yabancı turist sayısı 11 milyona ulaşmıştır.

2.2.2.2. Ulaşım, Bilim ve Teknoloji Sektörü

Ulaşım, ülke ekonomisinin önemli bir bileşeni idi. 1920'lerin sonunda ve 1930'larda ekonominin merkezileştirilmesi, en önemlisi bir havacılık işletmesi olan Aeroflot' un kurulması gibi altyapının büyük ölçekte gelişmesini sağlamıştır. Ülkede kara, su ve hava yolu olmak üzere geniş bir ulaşım yelpazesi bulunmaktaydı. Ancak, kötü bakımdan dolayı yol, su ve Sovyet sivil havacılığı ABD ile karşılaştırıldığında oldukça eski ve teknolojik olarak geri kalmaktaydı.

Sovyet demiryolu taşımacılığı dünyanın en büyük ve en yoğun olarak kullanılan demiryolu taşımacılığı olup aynı zamanda çoğu Batılı ülkelerden daha iyi gelişmiş durumdaydı. 1970'lerin sonunda ve 1980'lerin başında, Sovyet ekonomistleri demiryolları gelen yükü biraz hafifletmek ve Sovyet devlet bütçesini artırmak için daha fazla demiryolu yapımını önerdi. Bununla birlikte, otomobil endüstrisi yol yapımından daha hızlı bir oranda büyümekte idi. Gelişmemiş karayolu ağı toplu taşıma için büyüyen bir talebe yol açmıştır (Özsoy, 2006).

Tablo 9 : Ulaşım Ve Haberleşme Göstergeleri

Göstergeler	Ölçü Birimi	1989	1991
Nakledilen Yükün Toplam Miktarı	Milyon Ton	237.5	224
A)Demiryolu Nakliyatı	Milyon Ton	39.5	35
B)Otomobil Nakliyatı	Milyon Ton	162.5	157
Toplam Ulaşım Hacmi	Milyar Km	14.13	14.1
Telefon Makinelerinin Artışı	1000 Adet	40.8	45

Kaynak: Oğan S. , Türk Ortak Pazarı Ülkeleri I: Azerbaycan Ekonomisi, İstanbul, 1992

SB, kendi ekonomisi için bilim ve teknolojiye büyük vurgu yapmaktaydı, ancak, dünyanın ilk uzay uydusunu yapmak gibi teknolojisindeki en önemli başarıların genellikle askeri sorumluluğu bulunmaktaydı. Lenin, eğer Sovyetler teknolojide gelişmiş dünyanın gerisinde kalırsa asla onları geçemeyeceğine inanıyordu. Sovyet otoriteleri büyük ağırlar, araştırma ve geliştirme kuruluşları geliştirerek Lenin'in inancına bağlılıklarını kanıtladı. 1989 yılında, Sovyet bilim adamları enerji fiziği, tıpta sayılı alanlar, matematik, kaynak ve askeri teknolojiler gibi çeşitli alanlarda dünyanın en iyi eğitilmiş uzmanları arasında yer aldı. Ancak katı devlet planlaması ve yoğun bürokrasi nedeniyle, SB kimya, biyoloji ve bilgisayar teknolojileri gibi konularda ABD ile kıyasla geride kalmıştır.

2.2.2.3. Eğitim Sektörü

Bir ülkenin sosyal ve ekonomik gücü üzerinde nüfusun eğitim durumunun etkisi büyüktür. Okur-yazarların yüksek olduğu ülkelerde iktisadi gelişme imkanları da kuvvet kazanır. Diğer Hristiyan cumhuriyetlerin eğitim düzeyine göre Müslüman Türk Cumhuriyetlerinde eğitim düzeyi istenilen düzeylere ulaşamamıştır.

Anatoly Lunaçarski, Sovyet Rusya'nın ilk Eğitim Halk Komiseri oldu. Başlangıçta, Sovyet otoriteleri cehaletin ortadan kaldırılmasına büyük önem vermekteydiler. Okuma yazma bilenler doğrudan öğretmen yapıldı. Kısa bir süre için kaliteden bir miktar ödün verildi. 1940 yılında Josef Stalin cehaletin ortadan kaldırıldığını ilan etti (Ahmet, 2006). Büyük Vatan Savaşı sonrasında ülkenin eğitim sistemi önemli ölçüde genişledi. Bu genişleme büyük bir etki yarattı. 1960'larda tek istisna uzak bölgelerde yaşayanlar hariç neredeyse tüm Sovyet çocukları eğitime erişebiliyordu. Nikita Kruşçev, eğitimi daha erişilebilir hale getirmek için çocuklara açıktan toplumun ihtiyaçlarına yakından bağlı hale getirmeye çalıştı.

Sovyet Dönemi eğitim sistemi 1928'lere kadar eski usul eğitimin devamı şeklinde olmuştur, fakat 1930'lu yıllardan itibaren yeni bir dönemde tam bir kitle eğitimi başlatılmıştır. Burada amaç milli ve dini kültürden yoksun yepyeni bir Sovyet vatandaşı yetiştirmek olmuştur. Sovyet döneminin bu eğitim sisteminin daha önceki eğitim sistemine göre önemli bir farkı bulunmaktadır. Eğitim yaygınlaştırılmış ve mecburi hale getirilmiştir. Dolayısıyla Kuzey Azerbaycan'da eğitimsiz kalanların sayısı kademe kademe azalmış, 1960-1970'li yıllarda okuma-yazma oranı yüzde

yüze yaklaşmıştır. Azerbaycan'da 1971 istatistiklerine göre 4775 okulda 1.503.000 öğrenci okumaktaydı. Bu okullardan 106'sı yeni açılan ilkokul, 78'si ortaokul ve lise, 13'ü Enstitüsü, 1'i Üniversite ve diğerleri de mevcut ilkokullardı (Ahmet, 2006).

Tablo 10: Sovyetler Birliğinde Yüksek Eğitim Oranı (1979)

Nüfus İçinde Yüzde Ülkeler	Oran (%)
Azerbaycan	4.99
Litvanya	5.13
Gürcistan	8.51
Kazakistan	4.62
Özbekistan	4.10
Tacikistan	3.42
Letonya	6.39
Türkmenistan	3.76
Estonya	6.32
Kırgızistan	4.62
Ermenistan	7.21

Kaynak: Taha Akyol, Azerbaycan ve Sovyetler ve Ötesi, Burak Yayınevi, Yayın No: 23, İstanbul, 1990, s.24

Yukarıdaki tablo görüldüğü gibi özellikle Azerbaycan'da eğitimsizlerin sayısının azalmasıyla birlikte diğer SB' nin eğitim yüzdelerine yaklaşmıştır. 1979 yılında Azerbaycan nüfusunun %5'i yüksek eğitim yapmıştır. Tablodan görüldüğü gibi Tacikistan ve Türkmenistan devletleri en düşük göstergeye sahip olmaktadır. En yüksek göstergeye ise Gürcistan sahiplenmekteydi. Aşağıda bağımsızlık öncesi Azerbaycan'ın öğrenci ve okullaşma oranları verilmiştir.

Yasal olarak vatandaşların doğrudan iş gücüne katılma ve ücretsiz mesleki eğitim hakkı vardı. 1986 istatistiklerine göre, yükseköğretimde nüfus başına düşen öğrenci sayısı 10,000 kişide SB için 181, ABD için ise 517 idi (Ahmet, 2006).

Bu nüfusu içinde eğitim gören kadın erkek nispetleri de şöyle olmuştur; aynı tarihte yüksekokullarda eğitim görenlerin %48'ini kadın, %52'sini erkek, orta öğretim kurumlarında eğitim görenleri ise %47'sini kadın, %53'ünü ise erkekler oluşturmuştur.

Tablo 11: Azerbaycan da Öğrenci Sayısı ve Okullaşma Oranı

Kurumlar	1989-1990 yılbaşı	Toplam Öğrenciye Göre %
Genel Eğitim Veren	1.357	89.4
Özel Eğitim Veren	61	4
Yüksek Eğitim Veren	100	6.6
Toplam	1.518	100

Kaynak: İTO, Kazakistan Araştırması, İstanbul, 1996, s.56

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi en fazla okul sayısı genel eğitim veren okulların sayısıdır. Bu da toplam öğrenciye göre %89,4 hissesini teşkil etmektedir. 1989 yılı sonu itibariyle Azerbaycan bilimsel harcamalara devlet bütçesinden 66,8 milyon dolar ayırmıştır. Bu da ulusal gelirin %0.4'nü teşkil etmekteydi.

2.2.2.4. İnşaat Sektörü

1920-1941 yıllarında toplam alanı 6518 bin m² olan konutlar, İkinci Dünya Savaşı yıllarında 13 büyük sanayi tesisi, özellikle Sumgayıt ısı enerji merkezi, 1 sayılı Bakü ayakkabı fabrikası, Gence et fabrikası ve diğer önemli birimler yapılarak kullanıma sunulmuştur. Savaş döneminde Zakafkaziyaşenayetikinti (1944), Mingeçevir SES (baraj) inşaat (1945), Kür-Arazsutikinti (1945) gibi büyük inşaat teşkilatları kurulmuştur. 1946-1950 yıllarında, savaş dönemine oranla devlet sermaye yatırımını 4 kez artırmış ve 188 milyon dolardan fazla olmuştur. Bu yatırımların hesabına 34 sanayi tesisi, aynı zamanda Bakü Elektrik Makina fabrikası, Radyo fabrikası, yuvarlak yastıklar fabrikası ve diğer sanayi birimleri oluşturulmuştur. 1951-1970'li yıllarda Cumhuriyet ekonomisine tüm mali kaynaklar hesabına 15,3 milyar ruble civarında sermaye konulmuş ve 196 büyük devlet sanayi tesisi inşa edilmiştir.

XX. yüzyılın 70'li yıllarda Azerbaycan yönetimi tarafından hazırlanmış ve yapılmış çalışmalar sonucunda inşaatta tekrar köklü olumlu değişiklikler yapıldı. Öyle ki, 1971-1975 yıllarında ekonomiye sermaye yatırımları 1966-1970 yıllara oranla %29 arttı. Kapital yatırımının %45'i sanayinin gelişimine yöneltildi. Bu dönemde 64 yeni büyük sanayi tesisi, 32 yeni atölye ve üretim alanları inşa edilerek kullanıma sunuldu. Kullanıma sunulan tesisler arasında Bakü ev kondisionerleri fabrikası, Sumgayıt Kompresörler fabrikası, Bakü'de dikiş ve ayakkabı parçaları fabrikaları, Hudat konserve fabrikası, ilk şarap üretimi yapan 14 fabrika, 4 peynir fabrikası ve diğer önemli birimler bulunmaktaydı. Makina ve kimya endüstrisinde

mevcut işletmeler büyük ölçüde genişletildi, modern malzemelerle tekrar temin edilmesi çalışmaları yapıldı. Bu amaçla üretim tipli sermaye yatırımlarının % 70'i kullanıldı. Tüm mali kaynakların hesabına toplam alanı 6915 bin olan 147,5 m² 147,5 bin konut, 179 bin kişilik okullar, 25,5 bin kişilik kreş ve çocuk yuvaları, 13 bin kişilik sinema salonları, 34,8 bin kişilik kulüp ve kültür evleri, 5,9 bin yataklı hastaneler, topluma hizmet eden diğer alanlarda birimler yapılarak kullanıma sunulmuştur.

Büyük çapta sermaye yatırımlarının sonucu olarak, ulusal ekonominin temel fonları 1980 yılında 1970 yılına oranla %83, aynı zamanda temel üretim fonları %91 artmıştır. Bu dönemde 176 sanayi işletmesi ve üretim alanları inşa edilerek, kullanıma sunulmuştur. 80'li yıllarda inşaatın yoğun biçimde gelişimi Azerbaycan'ın çok sayıda modern makine ve donanımların, kimya, hafif ve gıda sanayi ürünlerinin üretiminin büyük merkezine dönüşmesi için maddi ve teknik temel oluşturdu.

Pazar ekonomisi ve özelleştirme çalışmalarına geçildikten sonra çok hızlı bir gelişme gösteren inşaat sanayisinin 1990 yılındaki payı %3,2 olmuş ve bir sıra ürünlerin üretiminde ihtisaslaşmıştır.

2.2.3. Tarım Sektörü

Azerbaycan SB döneminde Özbekistan'dan sonra ikinci büyük pamuk üreticisi, Gürcistan'dan sonra ise ikinci büyük rutubetli subtropik bitkilerin üretiminin yapıldığı ülke olmuştur. Tüm Sovyet Cumhuriyetlerinde üretilen tarım ürünlerinin %5,6'sını üreten Azerbaycan özellikle üzüm ve pamuk üretiminde oldukça büyük bir potansiyele sahip olmuştur. Azerbaycan eski Sovyetler Birliğinde üretilen pamuğun 1/10'unu, üzümün 1/4'ünü, yeşil çay yaprağının %6,9'unu ve toplam meyve üretiminin ise %4,8'ini karşılamaktaydı (Oğan, 1992). Ancak bunların mukabilinde Azerbaycan'da yaşayan halkın ürettiği bu ürünlerin tüketimini diğer cumhuriyetlerle karşılaştırdığımızda onların çok gerisinde kaldığı görülür.

Ülkede kişi başına eski SB ortalamasında %73 kadar daha az patates, %45 sebze ve bostan bitkileri, %11 meyve, %42,4 et, %14 süt, %40 yumurta, %76 kadar da daha az bitki yağı düşmekteydi.

Dünya pamuk üretiminde üçüncü sırada bulunan SB, bu pamuğun %90'ını Orta Asya'daki Türk sahalarından, %9'unu da Azerbaycan'dan temin ediyordu.

Azerbaycan'da pamuk Kur ve Aras nehirlerinin teşkil ettiği Şirvan ve Talış ovalarında yetişir. Azerbaycan pamukları ile Sovyetler işgalindeki Türk saha alanından elde edilen pamuk SB pamuk üretiminin %100'e yakınıni teşkil eder. Bu üretimin %90'ını Batı Türkistan %10'unu da Güney Kafkasya karşılamıştı. Güney Kafkasya'nın 221,000 hektar olan pamuk sahasının 214,000 hektarı, yani %97'si Azerbaycan'da olmuştur. Kura Havzası'nda da pamuk üretilmekte idi. 273,000 ton pamuk üretimi ile Azerbaycan SB'de dördüncü sırada olmuştur. SB'nin 1959'da ham ipek üretiminin %75,2'sini Orta Asya temin etmekte idi. Güney Kafkasya'dan ihraç edilen ipeğin %90'ı Azerbaycan'da üretilmekteydi (Uludağ ve Serin, 1990).

Eski SB' de kişi başına ortalama 2 hektardan fazla tarımsal üretimin ve tarım sanayi komplekslerinin bulunduğu toprak sahası ve 0,8 hektar ekim yapılan toprak parçası düştüğü halde bu göstergeler Azerbaycan'da sırasıyla kişi başına ortalama 0,9 ve 0,2 hektar olmuştur. Cumhuriyetin 86,600 km² olan toplam toprak sahasının 6,666 bin hektarı tarımın yapılabileceği sahalara olup bunun 1,406300 hektarını ekim yapılmış sahalara oluşturmaktaydı. Ekilen arazinin ürün çeşidine göre dağılımı ise şöyledir: Hububat ürünleri 546,0 hektar, endüstriyel ürünler 327,700 hektar patates, sebze, kavun, karpuz ve su kabağı 71,500 hektar, besleyici ürünler 546,400 hektar ve sulu tarımın yapıldığı alanlar ise 1,367100 hektardır.

1970 yılında Azerbaycan'da kişi başına 0,23 hektar ekin sahası düştüğü halde 1988 yılında bu oran 0.21 hektara düşmüştür. Bu da toprağın zaman geçtikçe daha da kullanılmaz hale geldiğinin kanıtıdır.

Azerbaycan SB içerisinde nüfus ve tarımsal ürünlerinin hacmi açısından 6. Sırada olmasına karşılık hayvancılık açısından 11. sırada olmuştur.

Tablo 12 : Yıllara Göre Azerbaycan' da Ehli Hayvanların Sayısı

Hayvan Cinsi	1941	1961	1971	1981	1987
Büyükbaş hayvanlar	1357,1	1373,7	1576,8	1806,2	2025,1
İnek ve manda	489,2	505,3	605,1	675,8	749,3
Koyun ve Keçi	2907,1	2906,1	4884,5	5361,6	5640,9
Domuz	119,5	156,1	113,4	183,1	235,6

Kaynak: Oğan S. , Türk Ortak Pazarı Ülkeleri I: Azerbaycan Ekonomisi, İstanbul, 1992

Azerbaycan'da sütçülük eski SB ortalamasının çok gerisinde kalmıştır. 1985 yılında SB' de bir inekten yıllık ortalama 2322 kg süt alındığı halde bu miktar Azerbaycan ineklerinde 1886 kg seviyesinde olmuştur. 1989 yılında 137,2 bin ton et,

430 bin ton süt, 422,2 milyon adet yumurta üretilmiştir. Bu rakamlarda 1958 yılına nispeten azalma görülmüştür.

2.3. Bağımsızlıktan Önceki Sovyetler Döneminde Ve Azerbaycan'da Sosyal Ve Kurumsal Yapı

Sovyetler Birliği devlet sisteminin belirgin özelliği devlet ve parti iktidarının paralel oluşumu idi. Sovyet devlet sisteminde güçler ayrılığı değil, güçlerin birliği söz konusuydu. Organlar arasında yatay bir yetki paylaşımı değil, dikey bir yetki devri vardı. Sovyet toplumunda yargı, devlet iktidarının elindeydi. Kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmemiş, iktidar bölünmez sayıldığı için yargı, siyasi iktidar karşısında bağımsız bir güç olarak şekillenememiştir.

SB'nin idari yapısının iki temel unsuru vardı. SB çok uluslu federal bir devlettir. SB, bir sosyalist demokrasidir. Rus Çarlığı, sınırları içerisinde birbirinden ırk, dil, din bakımından farklı toplulukları barındırırdı. Bunların arasında Ruslar diğerlerini yönetir konumdaydı. Bütün bu halkları merkezi otoriteye bağlı kılabilmek için Ruslaştırma politikası izlenirdi. Devrimden sonra diğer uluslar Ruslarla eşit konuma geldi. Sovyetler Birliği, 15 birlik cumhuriyetin meydana gelmekteydi. Ayrıca bunların içinde özerk cumhuriyet, eyalet ve bölgeler vardı. Bu cumhuriyetler, eyaletler ve bölgeler merkez tarafından yönetiliyordu ve her zaman durumlar inceleniyordu (Tombak, 2011).

Sovyetler döneminde teoride yer almayan planlama, sosyalist ekonominin işleyişinde temel araçlardan biridir. Sosyalist planlamanın amacı, piyasa sistemini kaldırmak ve üretimi, toplumun doğrudan kullanımına yönelik olarak organize etmektir. Böylece ekonomi tek bir fabrika gibi teşkilatlanacak ve kendi kendine yeterli bir feodal malikanede veya bir aile içinde olduğu gibi, üretilen her şeyin önceden belirlenmiş bir amacı olacaktır (Özsoy, 2006).

Sovyet sistemi, büyük ölçüde ağır sanayi, maden işletmeciliği, kamu hizmetleri ve tarıma dayanan hızlı bir ekonomik kalkınma gerçekleştirmiş ve dünyanın sayılı ekonomik güçleri arasına girmiştir. Ancak tüketim dönük hafif sanayilerin geriliği, teknoloji ve verimlilik düzeyinin düşüklüğü, dış ticaret hacminin küçüklüğü ekonomiyi oldukça zayıflatmıştır. Bu sebepler toplumun hayat düzeyinin birçok gelişmiş ülkenin gerisinde kalmasına neden olmuştur. Tüm bu olumsuzluklar SB' de yaşayan toplumun refahının azalmasına neden olmuştur.

2.3.1. Sovyetler Birliğinin İdari Ve Siyasi Yapısı

Stalinizm dönemi, politikaları ve uygulamaları ile devlet mekanizmasının üstünlük kazanarak, devlet gücünün zirveye çıktığı dönemdi. Bu dönemde devlet gücü Sovyet tarihinin hiçbir evresinde görülmedik ölçüde genişledi, devletin yetkileri ve bu yetkilerin kapsadığı şiddet zirveye ulaştı. Stalin parti kanalını kullanarak devletin gücünü daha fazla artmasına yol açmıştır.

Sosyalist rejimi döneminde tüm SB’de tek partili bir siyasal yaşam söz konusuydu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi tüm birlik üzere tek ve bölünmez bir örgüttü. Rusya’da Komünist Partisi 1898’de kurulmuş (Minsk kentinde yapılan kongrede) ve 1912 yılında azınlık (*Menşevik*) ve çoğunluk (*Bolşevik*) olmak üzere ikiye ayrılmışlar. Ekim İhtilali sonucu iktidara gelen Bolşevikler Partisi (Tüm - Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi) 1924’de Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi, 1932 yılından başlayarak ise Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) adını almıştır.

Sovyet siyasi sisteminde Yüksek Sovyet ilke olarak devlet iktidarının en üst organıydı ve halkın tümünü temsil eden Birlik Sovyeti ve üye devletleri temsil eden Milliyetler Sovyeti olarak iki kamaradan oluşmaktaydı. Her iki Meclis 750’şer üyeden oluşurdu. Meclisler ayrı toplanabilecekleri gibi, Yüksek Sovyet şeklinde de toplanabilirdi. Bu meclislere genel, eşit ve gizli oyla seçim yapılırdı. Aslında seçimlerde tek liste ve tek aday bulunduğu için adaylar ilk turda oybirliğiyle seçilirdi.

Yüksek Sovyet’in Başkanlık Divanı Yüksek Sovyet karşısında sorumlu olan, Yüksek Sovyet’in faaliyetini organize eden bir organdı. Başkanlık Divanına Yüksek Sovyet’in her iki meclisinin başkanı, yardımcıları, Yüksek Sovyet’in ve her iki meclisinin daimi komisyonlarının başkanları her cumhuriyetten birer milletvekili, ayrıca, özerk cumhuriyetlerde 2’şer, özerk eyaletlerden ve özerk yörelerden birer milletvekilinin seçilmesiyle oluşturulurdu. Yüksek Sovyet’in toplantı dönemleri dışında Başkanlık Divanı yasama gücünü elinde bulundururdu.

Yürütme ve idari uygulamalar Bakanlar Kurulunun yetki alanındaydı. Yüksek Sovyet’in ilk dönem toplantısında seçilen Bakanlar Kurulu ona karşı sorumluydu. Mart 1946’ya dek Bakanlar Kurulu “Halk Komiserleri Kurulu”, Bakanlara “Komiser” adlandırılmaktaydı. Bu tarihte Birlik Yüksek Sovyet’i kapitalist parlamenter rejimlerin kullandığı geleneksel terimi, Bakanlar Kurulu terimini

benimsedi ve daha sonra bu isimle devam etmeğe başladı (Aleskerov, 2007).

2.3.2. Aile Yapısı

1917 Ekim Devrimi'nden hemen sonra, aile kurumu parçalanır duruma geldi. 1944 yılında aile ile ilgili olarak çıkarılan bir kanunla, evlenme kurumuna verilen değer arttı. Bunun dışında evlilik dışı olan çocuk ve anası maddi ve manevi olarak korundu ve yardım gördü. Kadınlar, kolhozlarda, tarımsal yaşamda çok etkin rol oynarlardı, maden ve sanayide çalışanların %30'u kadındı. Çocuk, devletin ücretsiz doğum evlerinde doğardı. Çocuğun bakımına, çok sayıda kreş ve çocuk bahçesiyle devlet destek olurdu.

Devrim öncesi Rusya'da kadın ve çocuklar için toplam sadece dokuz danışmanlık birimi bulunurken, 1940 yılına gelindiğinde 8,600, 1969'da da 20,700 kadın ve çocuk danışmanlık birimine ulaşılmıştır. Anne, bebek ve çocuk sağlığını koruma enstitüleri ise 1917 yılında sadece 27 iken, 1925 yılında 3,655 olmuştur. Bu hizmeti yerine getiren ebe sayısı 1940 yılında 68,000'den 1969 yılında 203,000'e yükselmiş, kadın doğum uzmanı olan hekim sayısı 1940-1969 arası altı kat artmıştır. Her türlü üretim ortamında bulunan süt mutfakları ise, 1959 yılında şehirde 605 iken, 1965'de 1399'a, köylerde ise 32 iken 255'e yükselmiştir. Gebelere yönelik yataklı tedavi kurumları 1969 yılında 224,000 olup, 1913-1969 yılları arasındaki değişim hızı %30'dur. Devrim öncesi kadın ve çocuklara hizmet sunan sadece dokuz danışmanlık merkezi varken, bu merkezlerin sayısı 1940 yılında 8,600'a, 1969 yılında ise 20,700'e çıkmıştır. Ayrıca, anne sağlığına yönelik sağlık birimleri altı, doğum öncesi ve doğum sonu danışmanlık merkezleri yedi kat daha artmıştır (Ruh, 2011).

Doğum öncesi ve sonrası annelerin izin ödemeleri ve bebek beslenmesi için, 1969 yılında bu 864 milyon dolar olmuş, annelik yardımı ise 136 milyon dolardan 486 milyon dolara yükselmiştir. Dünyada 1985-1999 yılları arasında bildirimler üzerinden anne ölüm hızı yüz binde 1-1100 arasında değişmekte, en düşük oranlar ise genellikle eski sosyalist ülkelere aittir.

1945 yılından sonra, SB'de savaşın yarattığı kayıplara bağlı olarak, nüfus artışını destekleyen politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikalar, yasalar ile de güvence altına alınmıştır. Anne olan kadınlar çocuk sayılarına bağlı olarak

ödüllendirilmiştir. On çocuktan daha fazla çocuğa sahip anneler “Kahraman Anne”, 7-9 çocuğa sahip anneler “Şerefli Anne” olarak tanımlanarak, beş ve altı çocuğa sahip olan annelere “Annelik Madalyası” verilerek, doğurganlık teşvik edilmiştir. 1944-1949 yılları arasında 31,000 anne, 1950-1969 yılında 94,000 anne “Kahraman Anne” unvanı ile ödüllendirilmiştir. 1945 yılında, dört çocuklu 844,000 anneye, 1969 yılında 3.377.000 anneye, 1945 yılında yedi ve daha fazla sayıda çocuğa sahip olan 276,000, 1969 ise 685,000 kadına aylık ek ödenek verilmiştir.

Kreş ve anaokulları, endüstriyel işyerlerinde sürekli, kırsal bölgede ise mevsimsel olarak yaklaşık 9-12 saat tümüyle parasız hizmet sunmuştur. 1920 yılında her bin çocuktan 250’si, 1940 yılında toplam 1,953000 çocuk, 1950 yılında 1,788000, 1960 yılında 4,428000 ve 1969 yılında 9,072000 çocuk okul öncesi kurumlarda eğitim görmüştür. Bu kurumlarda, çocuklara kolektif yaşamın bütün gereklilikleri, hijyen alışkanlıkları öğretilir, fiziksel eğitim yaptırılır (2-3 saat spor) ve okuma alışkanlığı bu yaşlarda kazandırılmaya çalışılırdı (Ruh, 2011).

Sonuç olarak böyle bir ana-çocuk sağlığı hizmeti kendisini sağlık göstergelerinde şu şekilde göstermektedir; çocuk ölüm hızı 1913 yılında binde 268,6 iken, 1960 yılına gelindiğinde binde 35,3’e gerilemiş, bebek ölüm hızı ise sadece 1940-1946 yılları arasında 1,75 kat daha azalmıştır (Ruh, 2011).

2.3.3. Nüfus Yapısı

SB’ de nüfusun en hızlı arttığı cumhuriyetlerden birisi olan Azerbaycan nüfus itibariyle ülke içinde altıncı sırada yer almaktadır. Ülkenin nüfusu Sovyet hakimiyeti yıllarında (1920-1990) yaklaşık 5,5 milyon kişi yani 3,8 defa artmış ve nüfus 1991 yılı sonu itibariyle 7,800000 kişiye ulaşmıştır.

Azerbaycan nüfusu Stalin dönemindeki kırgınlar (katliamlar), sürülmeler ve 2. Dünya savaşı neticesinde çok az bir artış göstermiş ve savaş yıllarında durma noktasına gelmiştir. Savaş yıllarında ölümler neticesinde gerilemeye yüz tutan nüfus artış hızı savaştan sonra tekrar hız kazanmaya başlayarak 1957-67 yılları arasında %3,4-3,5’e çıkmıştır. Hatta 1960 yılında her 1000 bin kişiye düşen doğum oranına göre (42,6 kişi) SB’de en yüksek nüfus artışının yaşandığı yer ünvanını almıştır (Oğan, 1992).

1987 yılında SB'de binde 19,8 olan doğum oranı Azerbaycan'da binde 26,9 idi. Başka bir ifadeyle Azerbaycan'daki doğum oranı SB'den 1,4 defa, diğer cumhuriyetlerden ise 1,8 defa daha yüksek olmuştur.

Azerbaycan, çocuk ölümlerinin en yüksek olduğu cumhuriyetlerden birisidir. 1988'de her bin kişide 5 yaşına kadar çocuk ölümleri erkek çocuklarında 11,2, kız çocuklarında ise 9,6 kişidir.

Tablo 13: 1985-1987 Yılları İçin Doğum Ve Ölüm Oranı

Yıllar	1985	1986	1987
Doğum Oranı	26,7	27,6	26,8
Ölüm Oranı	6,8	6,7	6,7

Kaynak: Oğan S. , Türk Ortak Pazarı Ülkeleri I: Azerbaycan Ekonomisi, İstanbul, 1992

Çocuk ölümlerinin yüksek oluşu yine doğumların yüksek olmasıyla dengelenmekte ve bu sebeple de nüfus artış hızı artarak devam etmekteydi. Nüfusu 1913-1988 yılları arasında yaklaşık 2 defa artan Azerbaycan 1920'lerde her km² ye 22.5 kişi düşerken 1990 yılında her km² ye 90 kişi düşmektedir.

Tablo 14: Azerbaycan'da Nüfusun Yaşlara Göre Dağılımı, 1990

Yaş	Kişi Sayısı	Toplama Göre Oran
5-19	2,910262	% 42,8
20-39	2,265401	% 33,3
40-54	853,075	% 12,5
55-70	780,069	% 11,4

Kaynak: Oğan S. , Türk Ortak Pazarı Ülkeleri I: Azerbaycan Ekonomisi, İstanbul, 1992

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi 1990 yılında ülke nüfusunun %42,8'ni esasen 5-19 yaş arası gençler teşkil etmektedir. Daha sonra ise %33,3'nü 20-39 yaşlı kişiler oluşturmaktadır. SB döneminde Azerbaycan'ın nüfusunu incelediğimiz zaman kadın nüfusunun erkek nüfusundan daha fazla olduğunu görebiliriz. Bu dönemde 3,421800 (%49) erkek ve 3,608000 (%51) kadın yaşamaktadır. 1979 yılında her 948 erkeğe karşın 1000 kadın varken 1989 yılında bu rakam 952 erkeğe karşılık 1000 kadın olarak değişmiştir.

Tablo 15: 1959-1989 Yılları İçin Kadın Ve Erkek Nüfus Sayısı

Yıllar	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus	Yüzdeler Oranı	
				Erkek	Kadın
1959	1,757000	1,941000	3,698000	48	52
1970	2,483000	2,634000	5,117000	49	51
1979	2,939000	3,089000	6,028000	49	51
1989	3,421000	3,608000	7,029000	49	51

Kaynak: Oğan S. , Türk Ortak Pazarı Ülkeleri I: Azerbaycan Ekonomisi, İstanbul, 1992

1959-1987 yılları arasında SB ortalama nüfusu 34,9 milyon olmuş, Rusya federasyonunda %23,5, Ukrayna'da %21,9, Beyaz Rusya'da %24,8, Baltık cumhuriyetlerinde ise %30.3 artmasına karşılık bu artış Azerbaycan'da %63,0 olmuştur. Yani SB' de ortalama nüfus artış hızı 1,06 iken bu Azerbaycan'da %2,2 olmuştur. Bu da o demektir ki Azerbaycan SB ortalamasında yaklaşık 2 kat nüfus artışına sahip olmuştur (Oğan, 1992).

Aşağıdaki tablo 16'ya dikkat ettiğimiz zaman 1940 yılında köy nüfusunun toplam nüfusun %63,9'na sahip olduğunu görebiliriz. 1991 yılında ise bu rakam %46'a kadar düşmüştür. 1940 yılında her 1 km²'ye düşen kişi sayısı 26,2 olmuş, 1965 yılında 51, 1987 yılında 79, 1991 yılında ise 90 olmuştur.

Tablo 16: Azerbaycan'ın 1940-1991 yılları için nüfus değişimi

Yıllar	Nüfus	Artış Sayısı	Şehir Nüfusu, %	Köy Nüfusu, %	1 km ² ye düşen kişi sayısı
1940	3,274000	959,429	26,1	63,9	26,2
1959	3,69,000	424,000	48	52	43
1965	4,381000	683,000	-	-	51
1970	5,117000	736,000	50	50	59
1979	6,208000	911,000	53	47	70
1981	6,203000	175,000	53	47	73
1987	6,811000	608,000	53	47	79
1988	6,952000	141,000	-	-	80
1989	7,038000	86,000	54	46	81
1991	7,800000	762,000	54	46	90

Kaynak: Oğan S. , Türk Ortak Pazarı Ülkeleri I: Azerbaycan Ekonomisi, İstanbul, 1992

2.3.4. Sağlık Sektörü

1917 yılında devrim öncesinde, sağlık koşullarının gelişmiş ülkelerin oldukça gerisinde idi. Lenin bu durumu "Ya sosyalizm bizi yenecek, ya da biz sosyalizmi" diye belirtmiştir. Sovyet sağlık prensibi 1918 yılında Sağlık Halk Komiserliği tarafından oluşturulmuştur. 1977 SB Anayasasınının 42. maddesi tüm yurttaşların sağlığı koruma altına alınmış ve SB' de herhangi bir sağlık kurumuna ücretsiz erişim hakkı veriyordu. Ancak, SB' nin sağlık sistemi halkının tüm ihtiyaçlarını yerine getirmesi mümkün değildi.

2. Dünya savaşı boyunca hastane ve yatak sayısında büyük artışlar olmuştur. Genellikle 35 ile 100 yataklı hastaneler hizmet vermekteydiler. Daha yüksek derecedeki hastaneler, 1 ile 1,5 milyon nüfusa 600 ile 1200 yatakla hizmet vermekte olan bölgesel hastanelerdir. Sovyet hastanelerinde ortalama kalma süresi 18 gün idi. Hastalar bazen ameliyattan 4-5 gün önce hastaneye kabul edilir. 1980 yılında şehirdeki yatakların doluluk oranı %93 ile senede 339 gündür. Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında bu oranın çok yüksek olduğu görülür (Sargutan, 2000).

Sovyet devriminden sonra doktor sayısında hızlı bir yükselme görülmektedir. 1930'lu yıllarda doktor sayısının artırılmasına daha da fazla önem vererek sağlık enstitülerini 40'dan 72'ye çıkarılmıştır. 1970'lerde ülkede 1 milyonu aşkın doktor

vardı. 1973'teki doktor sayısı her 10,000 kişiye 27,9 oranını göstermektedir. Bu oran, SSCB'deki işçi yoğunluğu göz ardı edilirse Avrupa'daki sayının iki katıdır. İleri tıp eğitimi için toplam 17 enstitü ve 40 fakülte vardı. SB'de doktor ve diğer sağlık personelinin sayıca yüksek düzeylerde olduğu görülür. 1989 da doktor sayısı, dış doktorları dahil 1,200000'e ulaşmıştı. Bu, 1000 kişiye ortalama 4,44 doktor düşüğü anlamına gelir. Bu tarihlerde hastane yatak sayısı 3,5 milyondan fazlaydı ve 1000 kişiye ortalama 12,9 yatak düşmekteydi. Yatak kullanma süresi ortalama 15,4 gün gibi oldukça yüksek bir düzeyde kalmıştı. Yetersiz altyapı, hizmetin kalitesini ciddi bir şekilde etkilemekteydi. Hastanelerin %49'unda sıcak su, %24'ünde ise kanalizasyon bulunmamaktaydı (Sargutan, 2000).

1970 yılında hükümetin sağlık masraflarına ayırdığı bütçe 13,1 milyon dolardan, 1980'de 29,2 milyon dolara çıkmıştır. 1970 yılları için gösterilen verilere göre, sağlık bütçesinin dağılımı şöyledir; %53,9 maaş, %10,6 yiyecek, %8,4 ilaç ve giyecek, %2 ise alet ve eşyalardır. Bazı sağlık hizmetlerinin masrafları bizzat hastanın kendisinden alınır. Hastanelerde yatmayan tüberküloz, kanser, diyabet, zührevi hastalıkları ve cüzamlı çocuklar ilaç masraflarından muaf sayılıyordu (Sargutan, 2000).

1990 yılında cumhuriyette 894 hastane, 1889 poliklinik ve köylerde 1000'den fazla sağlık ocağı vardı. Bu hastanelerde 28,200 doktor, 68,900 tıbbi personel çalışmaktaydı. Cumhuriyette her on bin kişiye 38,9 adet doktor düşmektedir. Hastanelerdeki toplam sayısı 72,500 adettir. Yılın başında her on bin kişiye 101,7 yatak düşmekte idi (Oğan, 1992).

2.3.5. Sosyal Güvenlik Sistemi

SB'deki bir diğer özellik ise sosyal güvenlik sistemi ile ilgilidir. SB'de dünyanın en geniş sosyal güvenlik sistemi kurulmuştur. Ekim Devrimi'nden beş gün sonra sosyal güvenlik sisteminin herkesi kapsayacağı, merkezi bir yapı tarafından yürütüleceği ilan edilmiştir. Ayrıca, Lenin de Nisan-Mayıs 1917'de sosyal güvenlik sisteminin özelliklerini şu şekilde belirtmiştir:

- Bütün işçileri kapsar,
- Hasta, sakat, yaşlı, meslek hastalığı olanlara, anne, hamile, emekli, dul ve yetimlere ek tazminat öder,

- İşçilerin konut edinmesini, sanatoryumdan ve tatil olanaklarından yararlanmasını, sağlık hizmeti almasını, işçi sınıfının çocuklarının kreş ve anaokulu eğitimi gereksinimlerini parasız olarak sağlar.

1970'li yılların ortalarına kadar bu hizmetlerden her ne olursa olsun hiçbir şekilde ücret talep edilmemiştir. Her geçen yıl da bütçeden sosyal güvenlik sistemine ayrılan pay artmıştır. Bu pay, 1933 yılında 1,9 milyar dolar iken, dört yıl sonra 2 milyar dolara yükselmiştir. Sadece 1937 yılında işçi sınıfının yaşam şartlarının yükseltilmesi, sağlık ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanması için, sosyal güvenlik fonundan 2 milyar dolar harcanmıştır. 1929-1930 yılında tedavi edici sağlık hizmetleri için, 134 milyon dolar harcanırken, bu miktar 1932 yılında bile 369 milyon dolara yükselmiştir. Bir işçi, işe bağlı yaralanmaya ya da geçici bir sakatlanmaya maruz kaldıysa, gelirinin yüzde 100'ü kadar tazminat almıştır. 55 yaşın üzerindeki kadınlara, 60 yaşındaki emekli herkese yüksek miktarda emeklilik aylığı bağlanırken, bu aylık, maden gibi tehlikeli işlerde çalışanlara 5-10 yıl daha önce bağlanmıştır. Emeklilik aylığı, ortalama ücretin yarısı ile tamamı arasında olmuştur. Bu durum, yapılan işlere göre de değişmiştir. Örneğin, bir hekim 20-30, öğretmen 25 yıl çalıştığında emekli olmaya hak kazanmıştır. Emeklilik yaşına ulaşmış çalışanlar normal çalışan olarak maaşlarıyla emekli maaşlarının ortalamasını ücret olarak alırlardı (Ruh, 2011).

1938 yılında kişi başı protein tüketimi, günde 100 gramın üzerinde iken, Almanya'da sadece 35 gramdı. 1950 yılında kişi başı besin tüketimi; et için 26 kg, süt için 172 litre, balık için 7 kg iken, 1968 yılında et 51 kg'a, süt 290 litreye, balık da 15.9 kg'a yükselmiştir (Ruh, 2011).

1933 yılında sosyal güvenlik alanında önemli bir reforma gidilmiştir. 28 Haziran 1933 tarihinde SB Çalışma Bakanlığı kaldırılarak, Bakanlığın işlevleri işçi sendikalarına devredilmiştir. Böylece sosyal sigorta üzerinde işçilerin tam kontrolü sağlanmıştır. Bu uygulama tamamen SB'ne özgü olup, hiçbir kapitalist ülke tarafından benimsenmemiştir. Sağlık Bakanlığı işçilere eskisi gibi sağlık hizmeti sunmaya devam etmiştir, fakat artık bu hizmetlerin finansmanı işçilerin kontrolündeki sigorta fonu tarafından yapıldığından, işçiler Sağlık Bakanlığı tarafından sunulan sağlık hizmetleri üzerine de kontrol kazanmışlardır.

Sendikalar yanında emekçilerin iş güvenliğiyle ilgilenen diğer bir kurum Ağır Sanayi Bakanlığı'na bağlı olan Güvenlik Teknolojisi bölümüdür. Bölüm yalnız 1935

yılında 180 farklı güvenlik aracı geliştirmiştir. 16 Kasım 1935 tarihinde yayınlanan bir kararname ile sanayi kuruluşlarının devletin ve sendikaların müfettişleri tarafından iş güvenliği yönünden düzenli olarak denetlenmesi zorunlu kılınmıştır. Buna göre kurşun ve cıva sanayilerinin her 4 ayda ve diğer kimya sanayisinin her 6 ayda bir denetimi yapılmaktadır.

2.4 Bağımsızlıktan Önceki Sovyetler Döneminin Genel Değerlendirmesi

1917 yılında sosyal adaleti sağlama, milli geliri tüm topluma yayma düşüncesi ile yola çıkan sosyalist bir düzen ve merkezi planlama ekonomisi uygulayan SB, hayatta kaldığı 70 yılın sonunda hakim olduğu bölge ve milletlerde yoksulluk, sefalet ve gelir dengesizliklerinin daha da artmasına neden olmuştur. SB döneminde uygulanan siyasi ve ekonomik politikalar sonucunda Slav ve Baltık cumhuriyetlerine tarım, maden ve enerji kaynaklarının birçoğu aktarılmış, sanayi daha çok Slav kökenli cumhuriyetlerde kurulmuştur. Orta Asya ve Kafkas ülkeleri ise, daha çok tarım ve enerji hammadde alanı olarak kullanılmış ve kaynaklar diğer cumhuriyetlere aktarılmıştır.

Sovyet sisteminde rakamlara çok önem verilmiş; gerçekte sistem, rakamlara önem vermek suretiyle yaşama imkanı bulabilmiştir. Malın miktarına önem verilirken kalite ihmal edilmiş; nitelikten ziyade nicelik önem kazanmıştır. Merkezî planlamanın en büyük mahzurlarından biri de, her türlü kararın merkezden alınması sebebiyle, hür tercihlerde bulunma imkanının ortadan kalkması ve fertlerdeki teşebbüs kabiliyetinin körelmesidir. Sovyet sistemi esas itibariyle kuvvete ve baskıya dayanmıştır. Kuvvete başvurma metodu yalnız iktidarı ele geçirmek için değil, devamını sağlamak için de kullanılmıştır. Sovyetler dönemindeki verilere dikkat ettiğimiz zaman somut ihtiyaçların verimsiz yöntemlerle de olsa bile karşılandığını görebiliriz. Ama toplumun düşünce, konuşma, yaşama özgürlüğü bakımından soyut ihtiyaçları karşılanmamıştır. Bunun için bu sistem toplumun refah durumunu olumsuz yönde fazla etkilemiştir.

Sosyalist sistemde işsizliğin olmadığı iddiasını ispatlama çabasıyla, zamanla ortaya çıkan aşırı istihdam, yeni teknolojilerin üretilemeyişi veya yine işsizlik korkusuyla yeni teknolojilerin ithal edilmesinden kaçınılması, işletme yönetim ve organizasyonunda başarısızlık iktisadî durgunluğu getirmiştir. Büyüme hızındaki

sözde artışa rağmen kalitesiz mal üretimi mal stoklarını büyütmiştir. Dev bir ekonominin merkezî planlamayla yönlendirilmesi başarılı olmamış, ekonomide arz-talep dengesizlikleri meydana gelmiştir. Böylece sosyalizm, sanayi toplumu aşamasında iken, verimliliğin ön plana çıktığı dünya şartlarında tıkanıp kalmıştır. Bu nedenlerden dolayı SB toplumu dünya standartlarında ortalama bir hayat seviyesinden bile mahrum kalmışlardır. Bundan başka SB'nin çöküş sebeplerinin en önemlilerini başında devletin dışa kapatılması, en önemlisi fertlerin teşebbüs hürriyetinin ortadan kaldırılması ve kaynak israfı gelmektedir. Bir ekonomi ne kadar bol ve zengin kaynaklara, sermaye birikimi ve eğitilmiş işgücüne sahip olursa olsun, teşebbüs yeteneğine sahip hür insanlar bulunmadığı müddetçe bu kaynaklar etkili bir şekilde bir araya getirilemez ve ihtiyaç duyulan mal ve hizmetler üretilemez. Tüm bu olumsuz şartlar altında hayat süren bir toplumun düşük refah düzeyinde yaşaması da kaçınılmazdır.

2.5. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Sosyal Yapısı

Bu bölüm, dört alt bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra ülkenin genel ekonomik durumundan ve temel sorunlarından bahsedilecektir. İkinci bölümde ise Azerbaycan'ın sektörel yapısından ve devletin gelişmesini sağlayan önemli sektörlerden bahsedilecektir. Üçüncü bölümde ise Azerbaycan'ın sosyal ve kurumsal durumundan bahsedilmiş. Bu üçüncü bölümde Azerbaycan'ın sosyal durumu kurumsal açıdan açıklanmış ve son olarak dördüncü bölümde ise verilmiş bilgiler esas alınarak genel değerlendirilme yapılmıştır.

Azerbaycan, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, önemli siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik problemlerle karşı karşıya gelmiştir. Devlet, kendisini o zamanlar ayakta tutabilmesi için yeni ekonomik ve sosyal politikalara ihtiyaç duyuyordu.

Azerbaycan Parlamentosu, 31 Ağustos 1991'de, ülkenin bağımsızlığını ilan etmiştir. 18 Ekim 1991 tarihinde de Meclis Bağımsızlık kanununu kabul etmiştir. Ülke, 1995 yılının 12 Kasım tarihine kadar 1991'de Azerbaycan Yüksek Sovyet'i tarafından kabul edilen, Azerbaycan'ın bağımsızlığının yeniden ihdas edilmesine dair kanunun verdiği yetkiyle idare edilmiştir.

20 Eylül 1994 tarihinde “Asrın Anlaşması” olarak adlandırılan Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile dünyanın önde gelen petrol şirketleri arasında “Hazar Denizinin Azerbaycan’a ait bölümünde Azeri, Çırağ, Güneşli Yataklarının Birlikte İşlenmesi ve Paylaşılması Hakkında” ilk anlaşma imzalandı. İmzalanmış bu anlaşma Azerbaycan’ın ekonomik ve sosyal hayatını olumlu yönde etkilemiş ve toplumsal refah için gerekli faydalar sağlamıştır.

Azerbaycan devleti, 12 Kasım 1995 tarihinden şimdiye kadar %91,9 evet oyu ile kabul edilen yeni Anayasa ile idare edilmektedir. Anayasaya göre ülkenin yönetim biçimi Cumhuriyet’tir. Başkanlık sisteminin egemen olduğu ülkede, Cumhurbaşkanı seçimi beş yılda bir yapılmaktadır. Azerbaycan Milli Meclisi, 125 Milletvekilinden oluşmaktadır. Bunların 25’i siyasi partilerden, 100’ü ise bağımsız olarak seçilmiştir (Somuncuoğlu, 2011).

3 Ekim 1993 yılındaki seçimlerde oyların %98,8’ini alan Haydar Aliyev, daha sonra 11 Ekim 1998’de yapılan seçimlerde ikinci defa başkan seçilmiştir. Haydar Aliyev döneminde Rusya’yla ilişkilere önem verilmiştir. Buna yönelik olarak da, uzun müzakereler sonucu Azerbaycan’ın BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu)’na üyeliği 21 Eylül 1993’te Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanmış ve 24 Eylül 1993’te Moskova’da BDT devlet başkanları zirvesinde Azerbaycan BDT’ye katılmıştır (Seferov, 1999). İktidarının ilk yıllarında Türkiye ile mesafeli, Rusya’ya yakın ve İran ile de Elçibey dönemindeki gerginlikten kaçınma politikası izleyen Haydar Aliyev, içerideki durumu sağlamlaştırdıktan sonra daha farklı bir dış politikaya yönelmiştir.

İlham Aliyev döneminde, Haydar Aliyev dönemindeki Azerbaycan’ın oturmuş ve kararlı dış politika çizgisinin devam ettirileceği her fırsatta ilan etmiştir. Doğu-Batı enerji ve ticaret koridoru olma özelliğinin sağlanması ve işgal edilmiş toprakların geri alınması gibi konular Azerbaycan dış politikasının önceliklerini oluşturmuştur (Salmanlı, 2007).

Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra bugünümüze kadar olan süreci 3 döneme ayırabiliriz. Bu dönemler kriz dönemi, geçiş dönemi ve istikrar dönemidir. Bu yılların ardından 1991-1994 yılları kriz dönemi olarak değerlendirilebilir. SB’nin dağılması ile birlikte Azerbaycan’da uzmanlaşma ve işbölümüne dayalı ekonomik yapılanma sona ermiştir. Hammadde, yarı-mamul, teçhizat-ekipman, pazar,

finansman ve işletme yöneticiliği konularında eski merkezi planlamaya göre örgütlenmesi nedeniyle bir çok tesiste üretimin durması veya üretimin atıl seviyede kalması söz konusu olmuştur. Eski SB'deki işletmelerle ekonomik bağlantıların koparılması ve ülkenin diğer Cumhuriyetlerdeki pazar payını kaybetmesi Azerbaycan ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Bundan başka Ermenistan savaşı da Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun için bu dönemin ismine kriz dönemi denilmiştir.

Bağımsızlık sonrası geçiş dönemi sayılan 1995-2000 yıllarında Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal hayatında önemli değişiklikler oldu. Bu dönemde iktisadi süreçte kötüye gidişi durdurmaya dönük iktisadi reformlar programı hazırlandı, stratejik iktisadi gelişim yolunu belirleyen modeller oluşturulmaya çalışıldı. Ekonomide serbest piyasa şartlarının oluşturulmaya çalışılması, fiyatların, dış ticaretin gelişmesi doğrultusunda atılan adımlar enflasyon seviyesini önemli derecede azaltmış, bütçe açıkları minimuma indirilmiştir. 1994 yılında Asrın Anlaşması'nın yapılması ve 12 Kasım 1995'de yeni anayasanın kabul edilmesi ile piyasa ekonomisinin altyapısının kurulmasının hızlanması ile birlikte ülkeye büyük hacimde yabancı sermaye girmeye başlamıştı. Bunun için bu dönemde Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal hayatında olumlu gelişmeler olmuş ve bu dönemde Azerbaycan bir geçiş süreci yaşamıştır (Bağırzade, 2011). Bunun için bu dönemin ismine geçiş dönemi denilmiştir.

Bağımsızlık döneminin 2001 yılı sonrası dönem istikrar dönemi olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde Azerbaycan devletinin uluslararası kurumlarla yaptığı görüşmeler sonucunda hazırlandığı orta vadeli yeni faaliyet programı ile refah düzeyinin artırılması amaçlanmaktaydı. Dolayısıyla bu aşamada uygulanacak olan iktisat politikası ile daha çok petrol sektörü dışındaki alanların geliştirilmiştir. Stratejik öneme sahip olan bu alana son dönemde büyük miktarda yabancı sermaye yatırılmıştır. Tüm bu uygulanan politikalar Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal durumunu olumlu yönde daha da etkilemiş ve geliştirmiştir (Aras ve Bulut, 2009).

2.5.1. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan'ın Genel Ekonomik Durumu Ve Temel Sorunlar

SB döneminde 1920-1991 yıllarında sistemli olarak Cumhuriyetler arasında bağımlılığı bir anlamda zorunlu kılan ekonomik yapının ani çöküşü, pazar ekonomisine geçişte; ekonomik, siyasi, hukuki bir alt yapının olmaması, teknolojinin eski olması, serbest piyasa modelinin bilinmemesi, Ermenilerin işgalci tutumu sonucu topraklarının %20'sinin kaybedilmesi, 1.2 milyon kişinin kendi ülkesinde mülteci durumuna düşmesi ve benzeri sebeplerle üretim durma noktasına gelmiş, sonuç olarak da ekonomi üzerinde insiyatif tamamen kaybedilmiştir.

Bu gelişmeler neticesinde, GSYH'nin reel seviyesi 1996 yılında, 1988 yılından beri ilk defa %1.3 artmıştır. 1996-2005 yılları arasında GSYH'deki yıllık ortalama artış %12 olmuştur.

2011 yılında dünyada yaşanan finansal kriz etkili olmuş, büyüme oranı %0,1 düzeyinde artmıştır. Buna göre GSYH 63,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. GSYH'nin sektörel pay dağılımı; petrol sanayi %51,7, petrol dışı sanayi %2,2, tarım, orman ve balıkçılık %5,5, inşaat sektörü %8,3, hizmet sektörü %26,3 üretim ve ithalattan alınan net vergiler %6 olmuştur. Kişi başına düşen milli hasıla artarak 7003,4 dolara yükselmiştir. Yine bu dönemde bir işçinin ortalama aylık ücreti %10,47 artarak 465,0 dolara yükselmiş, yıllık enflasyon oranı ise %7,4 olmuştur.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş döneminde devlet tarafından ekonominin yönetilmesi ile ilgili doğru kararlar verilmemiş ve bundan dolayı Azerbaycan ekonomisinde bazı boşluklar ve sorunlar meydana gelmiştir. Azerbaycan ekonomisindeki temel sorunları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

a) Bağımsızlık döneminde ekonominin önemli ölçüde petrol sektörüne bağımlı hale gelmesi: Azerbaycan'da yapılan yabancı yatırımların %80'inin petrol sektörüne olduğu görülmektedir. Sektörel yatırımların daha çok petrol sektörüne yapılması ve bu doğrultuda GSMH'nin önemli bir bölümünün petrol gelirlerinden oluşması endişe vericidir. Petrol sektörünün tek taraflı gelişimi nedeniyle dünya piyasalarındaki fiyat değişimleri GSMH üzerinde dalgalanmalara neden olmaktadır.

Genel olarak Azerbaycan ekonomik açıdan "Hollanda Sendromu" diye ifade edilen bir tehlike ile karşı karşıyadır. Bu durumda ekonomide kısa vadeli sermaye girişleri ile reel efektif döviz kurunun düşmesi ulusal paranın değerini artırırken,

tüketim artmakta, ticarete konu olmayan mal ve hizmetlerde talep artmaktadır (Aras, 2009).

Ekonominin sadece enerji sektörüne bağımlı olması bazı sosyo-ekonomik olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Enerji sektörüne vasıflı işgücü ve araçların akımı diğer sektörlerin gelişim potansiyelini olumsuz yönde etkilemiştir. Petrol gelirlerinin ithal malları alımında harcanması, özellikle yatırım malları yerine tüketim malları ithal edilmesi durumunda, ülkenin ticaret bilançosu da açık vermiştir.

b) İstihdam dostu ekonomik büyüme modeline geçilememesi: Ekonomideki bu sorun büyük ölçüde yukarıda belirttiğimiz ilk sorunla bağlantılıdır. Şöyle ki, ülkede ekonomik büyümenin temel kaynağı istihdam-yoğun özellik taşımayan petrol sektörü olduğundan doğal olarak bu sorun da devam etmektedir.

c) Bölgesel dengesizlik. Bugün Azerbaycan'da Bakü ve çevresiyle ülkenin diğer bölgeleri arasında önemli kalkınma farklılıkları mevcuttur: Azerbaycan nüfusunun 1/3 hissesi Bakü' nün payına düşmektedir. Nüfus fazlalığından dolayı talep ve ihtiyaçlar çoğalmış, bu da yerel ve yabancı yatırımların artmasına neden olmuştur. 2003 yılında, toplam yatırımların yüzde 80'i, ülkede mevcut olan şirket sayısının yüzde 75'i, yabancı yatırımların yüzde 95'i, sanayi üretiminin yüzde 72'si Bakü'nün payına düşmekteydi. 2010 yılının rakamlarına baktığımızda ise, Azerbaycan'da toplam üretimin ve vergi ödemelerinin yaklaşık yüzde 70-80'nin Bakü ve çevresi tarafından sağlandığını görebiliriz. Azerbaycan ekonomisinin esasını teşkil eden petrol-gaz sektörünün %75-80'i de Bakü'de yerleşmektedir. Azerbaycan'ın sanayi sektörü de esas olarak Bakü, Sumgayıt, ve Gence şehirlerinde toplanmıştır. Diğer şehirlere ise çok az dikkat ayrılmaktadır. Bunun için ülke ekonomisi içerisinde diğer şehirlerin önemi ve yeri fazla değildir (Aras, 2009).

ç) Tarım sektörünün verimsizliği: Toplam istihdamın neredeyse yüzde 40'nın ait olduğu bu sektörde işçi başına yıllık üretim yalnızca 2 bin dolar civarındadır Diğer ifadeyle, bir işçinin yarattığı aylık katma değer yaklaşık 160 dolara tekabül etmektedir. Başka ülkelerde ise bu rakam tam farklı şekildedir. Örnek olarak Türkiye'de de istihdamın yüzde 25,5'i tarım sektöründe yer almaktadır. Ama burada çalışan her işçi başına yıllık üretim 3602 dolar civarındadır (Eker, 2012). Polonya'nın tarım sektöründe çalışanların payı toplam nüfusun %15'ni teşkil

etmektedir. Bu ülkenin tarım sektöründeki işçi başına yıllık üretim ise 3712 dolara denk gelmektedir.

Azerbaycan'da tarım sektöründeki bu verimsizlik ülkede tarım ürünlerinin yetersizliği, yoksulluk, gelir eşitsizliği gibi sorunların hem önemli bir kaynağı, hem de tetikleyicisi olmaktadır.

d) Dağlık Karabağ ve çevre bölgelerinin Ermenistan tarafından işgalinin doğurduğu sosyo-ekonomik sorunlar: Bu işgal, ortaya çıkardığı 1 milyon kişilik göç ve Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sini (önemli madencilik ve turizm potansiyeli olan topraklar) fiili olarak ulusal ekonomi dışında bırakması ile hâlâ kendi sosyo-ekonomik etkilerini sürdürmektedir. İşgalin ekonomiye doğrudan zararı ise yaklaşık 15 milyar dolar olmuştur(Aras, 2003).

e) Kurumsal yönetim geleneğinin zayıf olması: Dünya Bankası Uluslararası Finans Kurumu'nun 2006 yılında Azerbaycan'da yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre, ülkedeki halka açık şirketlerin yalnızca yüzde 30'u uluslararası kurumsal yönetim ilkelerinden haberdardır. Ekonomide şirketleşme oranı düşük olmakla birlikte, mevcut şirketlerde kurumsallaşma oranı da çok düşük düzeydedir ki, bu da daha verimli, hesap verebilir, şeffaf ve katılımcı bir ekonomik yapının ortaya çıkmasını engellemektedir.

f) Yolsuzluğun yayılması: Son yıllarda bu sorunun çözümü yönünde önemli adımlar atılmış olsa da, belli alanlarda hala güncelliğini korumaktadır. Şöyle ki, Dünya Ekonomi Forum'u tarafından iş çevrelerinde yapılan anket çalışmasına göre, Azerbaycan'da iş yapmanın önündeki 15 temel engel arasında ilk sırada yolsuzluk yer almaktadır (World Economic Forum, 2011).

g) Çeşitli altyapı sorunları: Çeşitli fiziksel, hukuksal ve sosyal altyapı sorunları yaşansa da, bunlar içerisinde en önemlisi sermaye piyasasının oluşumunu tamamlayamamasıdır. Bu ise finansman kaynaklarına ulaşımın zorlaşması, "nakit ekonomisi" nin gelişmesi, ticari risklerin yükselmesi gibi sorunlar doğurmaktadır (T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2011).

Aşağıdaki tablo 17'de Dünya Bankası tarafından belirtilen Azerbaycan'ın sosyal kalkınma göstergeleri verilmiştir. Bu göstergelere toplumun refah durumunu doğrudan etkileyen göstergeler dahildir. 5 yaş altında olan çocuk ölüm oranlarına baktığımızda 1990 yılında her bin çocuktan 94,5 çocuğun öldüğünü, 2000 yılında ise

bu ölüm sayısı 74,1'e düştüğünü göre biliriz. 2012 yılında ise bu ölüm sayısı 2 kat azalarak 35,6'ya düşmüştür. Çocuk ölüm sayısında yaşanan bu düşüşler toplumsal refahı olumlu yönde etkilemektedir. Enerji tüketimi, her bir toplum için zorunlu tüketim faktörü olup bir ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınma potansiyelini yansıtmaktadır.

Azerbaycan'ın elektrik enerjisi tüketimi göstergelerinde tam istikrarı sağlayamadığı tablodaki verilerden görünmektedir. Tablodaki elektrik enerjisi tüketimine dikkat ettiğimiz zaman 1990 yılında kişi başına düşen elektrik enerjisi 2575 kWh olmuş, 2000 yılında 2040 kWh'a düşmüş, 2006 yılında yine 2552 kWh'a yükselmiş, 2010 yılında 1603 kWh'a düşmüş, 2012 yılında ise bu rakam 2052 kWh'a yükseldiğini göre biliriz.

Tablo 17: Azerbaycan'ın Sosyal Kalkınma Göstergeleri

Göstergeler	1990	2000	2005	2006	2008	2010	2012	2014
Ölüm oranı, 5 yaş altı (1000 canlı doğumda)	94,5	74,1	51,7	48,5	43,2	38,9	35,6	-
Enerji kullanımı (kişi başına petrol eşdeğeri kg)	3165	1403	1599	1559	1520	1279	1472	-
Elektrik enerjisi tüketimi (kişi başına kWh)	2575	2040	2388	2552	2040	1603	2052	-
Tarım, değer (GSYH'nin%)	29	17,1	9,89	7,50	5,97	5,92	5,49	5,69
Sanayi, değer (GSYH'nin%)	33	45,3	63,5	68,7	70,2	64,1	63,1	58,3
Hizmetler vb. katma değer (GSYH'nin%)	33	37,5	26,5	23,8	23,8	30	31,5	36
Bir işe başlamak için gerekli zaman (gün)	-	-	113	51	10	8	8	5
Askeri harcamalar (GSYH'nin%)	-	2,26	2,29	3,418	3,29	2,79	4,72	4,76
İnternet kullanıcıları (100 kişide)	0	0,15	8,03	11,99	17,0	46	54,2	61
Yüksek teknoloji ihracatı (imalat ürünleri ihracatının%)	-	4,59	1,05	1,750	0,92	1,08	7,26	-
Doğrudan yabancı yatırım, (milyon dolar)	-	130	4476	4486	3987	3353	5293	4430

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=AZE&series=&perio=>

Azerbaycan'ın GSYH oranında tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün değerine dikkat edersek 1990 yılında tarım sektörünü %29'a, sanayi sektörünün %33'e, hizmetler sektörünün de %33'e eşit olduğunu göre biliriz. 2000 yılında ise GSYH içerisinde tarım sektörünün değeri %17,1'e düşmüş, sanayi sektörünün değeri %45,3'e yükselmiş, hizmetler sektörünün değeri de %37,5'e yükselmiştir. 2014 yılında ise GSYH içerisinde tarım sektörünün değeri daha da düşerek %5,69'a eşit olmuş, sanayi sektörünün değeri %58,3'e yükselmiş, hizmetler sektörü ise %36'ya yükselmiştir.

Yukarıdaki tabloda verilen göstergelerden biri de bir işe başlamak için gerekli zaman göstergesidir. Bu zaman süresinin kısa olması toplumun refahı için önemlidir. Bu veriler bir yönden kurumların çalışma kalitesini ortaya koymaktadır. Yukarıdaki tablodan görüldüğü 2005 yılında bir işe başlamak için 113 gün gerekiyordu. Ama 2006 yılında 2 kat azalarak bu gün sayısı 51'e inmiş, 2008 yılında 5 kat azalarak bu sayı 10 olmuş, 2014 yılında ise 2 kat daha azalarak bu sayı 5'e eşit olmuştur.

Toplumsal refahı etkileyen göstergelerden biri de savunma hizmetlerine yapılan harcamalardır. Günümüzde savunma hizmetlerinin tüm ülkelerde refah konusunda önemli rol oynaması askeri harcamalarının artmasına neden olmuştur. Azerbaycan'ın askeri harcamalarına baktığımız zaman 2000 yılında bu gösterge GSYH'nin %2,26'a eşit olmuş, 2012 yılında 2 kat artarak %4,72'ye yükselmiş, 2014 yılında ise bu rakam %4,76'ya ulaşmıştır.

İnternet kullanımı refah düzeyi ile doğrudan ilişkili olarak toplumun refah durumunu etkilemektedir. İnternet aracılığıyla insanlar gerekli bilgiler ve yeni haberler elde etmektedir. Bundan başka günümüzde internet istediğin kişiye hızlı şekilde ulaşma aracı sayılmaktadır. Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi Azerbaycan'da internet kullanıcıları sayısı 2005 yılında daha yaygın olmaya başlamış ve bu yılda her yüz kişide 8 kişi internet kullanıcısı olmuştur. Bu rakam 2012 yılında 9 kat artarak her yüz kişide 54,2 kişiye yükselmiş, 2014 yılında ise 61'e ulaşmıştır.

Bir devlette yüksek teknoloji kullanımı daha rekabetçi bir piyasa yapısına neden olmakta ve bu daha yüksek bir refah düzeyini yaratmaktadır. Bunun için toplumsal refah göstergeleri içerisinde yüksek teknoloji ihracatı göstergesi önemli rol oynamaktadır. Yukarıdaki tabloya göre Azerbaycan'da yüksek teknoloji ihracatı

2000 yılında imalat ürünleri ihracatının %4,59'nu teşkil etmiştir. 2012. yıla kadar bu göstergede düşüşler yaşanmıştır. 2012 yılında ise bu rakam %7,26'ya ulaşmıştır.

Bir ülkeye yapılan doğrudan yabancı yatırımlar o ülkenin ekonomik ve sosyal bakımından gelişmesini sağlamaktadır. Bu da ülke toplumunun refah durumunu olumlu yönde etkilemektedir. Azerbaycan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımlar 2000 yılında 130 milyon dolar olmuş, 2005 yılında artarak 4476 milyon dolara yükselmiş, 2010 yılında ise azalarak 3353 milyon dolara düşmüş, 2012 yılında yine artarak 5293 milyon dolara yükselmiş ve en sonda 2014 yılında azalarak 4430 milyon dolara düşmüştür.

2.5.2. Milli Gelir Ve Ekonomik Büyüme

Azerbaycan'ın ekonomik büyümesindeki artış 1980'lere kadar sürmüştür. SB'nin son on yılında toplam hasıla büyüklükleri keskin bir düşüş eğilimine (ortalama olarak %5) girmiştir. Eski SB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan diğer Birlik ülkeleri gibi Azerbaycan da ekonomik model olarak piyasa ekonomisini benimsemiştir. Geçiş sürecinin ilk yılları olan 1992'de GSYH %22,6, 1993'te %23,1, 1994'te %19,7 oranında azalmıştır. Bu yıllarda GSYH'deki devamlı azalmalar, dört haneli enflasyon rakamları (1992'de %1012,3, 1993'te %1229,1 ve 1994'te %1763,5), dış ticaret hacminin sürekli ithalat lehinde artış göstermesi, döviz darboğazı, bütçe sisteminin oluşturulamaması, savaş vb. nedenler, ekonomik ve politik istikrarın sağlanmasını geciktirmiştir. Ülkenin 1991-1995 yılları arasında milli hasılası %60 oranında küçülmüştür (Aras ve Bulut, 2009).

2001-2002 yıllarında tekrar %10 civarında bir artış kaydedilmiştir. 2003 yılında da ekonominin genelinde üretim artışı yaşanmıştır. Hizmet alanlarının ağırlığı %31,9'dan %30'a gerilemiştir ve 2003 yılında sanayideki katma değer GSYH'nin yaklaşık %38'i kadar olmuştur. Yüzde 12 gibi kayda değer bir artış yaşayan diğer sektör inşaatıdır. Bu arada çoğu sektörde pozitif yönde bir gelişmenin olduğu söylenebilir. 2003 yılı içindeki genel eğilim 2004 için de benzer şekilde devam etmiştir. 2005 yılı GSYH büyümesi ise rekor sayılabilecek seviyededir. Ülke ekonomisi %26,4 oranında büyüme kaydetmiştir. 2005 yılının tamamında ise GSYH, yaklaşık 12,5 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Bu yılda Azerbaycan Dünya sıralamasında 101. sırada yer almıştır (Aras ve Bulut, 2009).

Dönemin başında 3 milyar dolar civarında belirlenen GSYH'nin 2006'da 20 milyar dolara yaklaşmıştır. Tablo 18'de gördüğümüz gibi 2007 yılında GYSH göstergelerinde 2006 yılına nispeten %45 artış olmuş ve 29,3 milyar dolara ulaşmıştır. Ülkenin GSYH'ni 2008 yılında önemli bir artış gösterse de 2009 yılında gerileme olmuş, 46,3 milyardan 43,1 milyar dolara inmiştir. 2010 yılında ise %19 artış göstererek 51,8 milyar dolar olmuştur. Aşağıdaki tabloda baktığımız zaman 2006 yılından 2011 yılına kadar büyüme oranlarında düşüş görülmektedir. Ama 2012 yılında ekonomik büyümede az da olsa bir artış olmuştur. Tabloda enflasyon oranına baktığımız zaman 2006 yılından 2008 yılına kadar enflasyon oranındaki yükselişleri görebiliriz. Hatta 2008 yılında enflasyon oranı iki haneli rakamlara ulaşmış ve sonda 20,8 olmuştur. Daha sonra enflasyon oranı 2009 yılında 1,5'e düşmüş, 2010 yılında ise 5,7'e ulaşmıştır. Tablo 18'de işsizlik oranlarına dikkat yetirdiğimiz zaman görebiliriz ki, 2009 ve 2011 yılında işsizlik oranı diğer yıllara nispeten yükselmiş durumdadır.

Tablo 18: Temel Ekonomik Göstergeler

Göstergeler	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
GYSİH (milyar dolar)	20,3	29,3	46,3	43,1	51,8	63,4	68,7	74,5	75,6
Büyüme (%)	34,5	25,0	10,8	9,3	5,0	0,1	2,2	5,8	2,8
Enflasyon (yıllık ortalama, %)	8,6	16,7	20,8	1,5	5,7	7,9	8	1,5	2
İşsizlik	1,35	1,19	1,3	6,0	5,6	5,4	5,2	5	4,9
Kişi Başına Milli Gelir (bin dolar)	2,38	3,48	5,41	4,88	5,80	7,00	7,49	7,8	7,8

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, BDT İstatistik Kurumu

Azerbaycan'ın ekonomik büyümesindeki artış 1980'lere kadar sürmüştür. SB'nin son on yılında toplam hasıla büyüklükleri keskin bir düşüş eğilimine (ortalama olarak %5) girmiştir. 1990'lı yılların başında hem savaş ortamı, hem de alınan ekonomik mirasın son derece çarpık olması, ülke ekonomik faaliyetlerinin yarı yarıya azalmasına neden olmuştur. Ülkenin 1991-1995 yılları arasında milli hasılası %60 oranında küçülmüştür. Ancak, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlarla 1995'ten itibaren çeşitli istikrar programları çerçevesinde

yapılan işbirliği, ekonominin yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır. Ülkenin toplam hasılası 1996 yılından beri sürekli büyüme kaydetmektedir. Bu dönemde petrol ve gaz sektörüne yabancı yatırımların sayı artmıştır. Başlangıçta %1.3 büyüyen GSYH zamanla daha da artış kaydetmiştir. Aslında baz etkisi de dikkate alındığında bu rakam fazla büyük değildir. Çünkü kriz ve gerileme yıllarının arkasından, hesaplamanın veya oranlamanın yapıldığı taban zaten düşük olduğundan, ekonomik düzelmeye beraber büyüme oranları daha hızlı olmaktadır. 1998 yılında Rusya krizinden etkilenmesine rağmen %10 büyüyen Azerbaycan ekonomisi, dünyada yükselen petrol fiyatları ve petrol alanında ürün paylaşım anlaşmaları ile doğrudan dış yatırımları arttırırken, yılın son çeyreğinde inşaat sektöründe önemli bir canlanma sağlamıştır.

1999 yılındaki %7.4'lük büyümeden sonra 2000 yılında yeniden iki rakamlı büyüme kaydedilmiştir. Bu yılda bağımsız devletler topluluğunda en çok büyüyen ülke Azerbaycan olmuştur. Burada, büyümeyi uyanan faktörler arasında değişikliklerin oluşmaya başladığı dikkati çekmektedir. Mesela, bu dönemde tarımdaki büyüme rekor seviyeye çıkarken sonraki yıllarda tarım sektöründe büyümenin hızı düşüş kaydetmiştir. 2001-2002 yıllarında tekrar %10 civarında bir artış kaydedilmiştir. 2003 yılında ekonominin genelinde üretim artışı yaşanmıştır. Özellikle inşaat ve imalat sanayilerindeki artış kayda değerdir. Şöyle ki, inşaatla %61, imalatta ise %17.7'lik artış yaşanmıştır. Aynı yılda GSYH içinde üretim alanlarının yüzdesi 3 puan artarak %63,1'e çıkmıştır. Buna mukabil hizmet alanlarının ağırlığı %31.9'dan %30'a gerilemiştir. 2003 yılında sanayideki katma değer GSYH'nin yaklaşık %38'i kadar olmuştur. 2005 yılı GSYH büyümesi rekor sayılabilecek seviyede olmuştur. Ülke ekonomisi %26.4 oranında büyüme kaydetmiştir (Aras, 2009).

2005 ile 2009 arasında ortalama yüzde 21'lik bir GSYH büyümesi oranına ulaşmıştır. Bu büyüme, yüksek derecede yatırım alan ve ihracatta hem hacim hem de birim fiyat olarak artışlar kaydeden enerji sektöründen kaynaklanmaktadır. Son yıllarda ise küresel krizin emtia piyasalarına olan olumsuz etkisi ve petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki düşüş nedeniyle Azerbaycan'ın büyüme hızı yavaşlamıştır. 2010 yılında Azerbaycan'da %5,0 oranında büyüme gerçekleşmiş, 2011 yılındaki büyüme oranı ise yaklaşık %11.9 olmuştur(Türk Azerbaycan İş Konseyi, 2012).

2.5.3. İstihdam ve Fiyat Düzeyi

Kriz döneminde Ermenistan işgali sonucu 1 milyona yakın insanın mecburi göçe zorlanması, toplam nüfusu 8 milyon olan ülkede istihdam problemini derinleştirmiştir. 1998 yılında nüfusun %53.4'ü, 2000'de 56.8'i 2005 yılında ise %60'ı istihdam edilmiştir. İstihdamın sektörel dağılımı, özellikle sanayi ve tarım sektörü açısından değişmektedir. Serbest piyasa ekonomisi sistemine geçişle ilgili olarak, 1990 yılında %70 olan kamu sektörünün istihdamdaki payı 2005 yılında %30'a inmiştir. 2005 yılı sonu verilerine göre ülkenin emek gücü 3 milyon 906 bin 500 kişidir. Bu toplam nüfusun %46.7'sine tekabül etmektedir. Resmi rakamlara göre bunun 3 milyon 850 bin 200'ü istihdam edilmektedir. Aynı dönemde resmi olarak işsiz statüsü alanların sayısı 56 bin 300'dür (Aras, 2009).

Tablo 19'dan de gördüğümüz gibi, yine de 1991-1996 yılları arasında istihdamda 45 bin civarında artış olduğu kayıtlara geçmiştir. Ekonominin istikrarlı sürece girdiği 1996-2004 yılları arasında ise bu artış 122 binden fazla olmuştur. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisinde en fazla istihdam artışı ise doğal olarak yüksek ekonomik büyümenin yaşandığı 2004 yılı sonrası dönemde yaşanmıştır. Şöyle ki, tablo 19'a baktığımızda 2004-2010 yılları arasında istihdamda 520 bin, diğer ifadeyle 1991-2004 yılları arası dönemde olduğundan yaklaşık 7 defa fazla artış ortaya çıktığını görmekteyiz. Sözü geçen artış işsizlik oranına da etki yapmış ve 2004 yılında yüzde 8,4 olan işsizlik oranı, 2010 yılında yüzde 5,6'ya gerilemiştir.

Tablo 19 : Azerbaycan'da İstihdamın Temel Göstergeleri ve Yapısal Değişimi

Göstergeler	1991	1996	2004	2008	2010	2011	2012	2013	2014
Toplam İş Gücü, bin kişi	3736	3718	4157	4373	4587	4625	4688	4757	4840
Toplam İstihdam, bin kişi	3732	3686	3809	4111	4329	4375	4445	4521	4602
İşsizlik Oranı, (%)	0,1	0,8	8,4	6,0	5,6	5,4	5,2	5	4,9
Kamu Sektörü, (%)	70,7	50,1	31,8	30,7	26,4	26,1	26	25,9	25,6
Özel Sektör, (%)	29,3	49,9	68,2	69,3	73,6	73,9	74	74,1	74,4
Sanayi, (%)	12,7	7,7	6,9	7,1	7,4	7,6	7,8	8	8
Tarım, (%)	30,9	31,8	39,5	38,4	39,8	39,2	39,6	38,8	37,4
Hizmetler, (%)	56,4	60,5	53,6	54,5	52,8	53,2	52,8	60,4	54,6

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, BDT İstatistik Kurumu

Tablo 19'dan da görüldüğü gibi kamu sektörünün istihdamdaki payı 1991 yılında yüzde 70,7, 1996 yılında yüzde 50,1, 2004 yılında yüzde 31,8, 2008 yılında yüzde 30,7, 2010 yılında ise yüzde 26,4 olmuştur. Bu eğilim, bağımsızlıktan sonra ülkede özel sektörün gelişimini ve Sovyet döneminden kalma “devletin istihdam kapısı olma” özelliğinin gittikçe ortadan kalktığını göstermektedir. Tablo 19'dan da görüldüğü gibi, bağımsızlık döneminde toplam istihdamda sanayinin payı gittikçe azalmış ve 2010 yılında hizmetler sektörünün payı yüzde 52,8, tarım sektörünün payı yüzde 39,8 olduğu halde, sanayinin payı yüzde 7,4 olmuştur. Bunun temel nedeni ekonomide büyük paya sahip petrol sanayisinin emek yoğun olmamasıdır. Ekonomik büyümenin orantılı istihdam yaratıcı etkisinin bulunmamasının nedeni bu olmaktadır.

Tablo 20 : Tüketim Mallarının Ve Halka Gösterilen Paralı Hizmetlerin Fiyat Endeks Oranları, (1992-2004)

Mal ve Hizmetler	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004
Toplam Mal ve Hizmetler	100	174	6,8	82,7	102,7	101	103,8
Gıda Ürünleri	100	166,7	6,5	83,9	103,6	101,9	106
Gıda Dışı Ürünler	100	119,4	10	84,5	103	100,3	99,2
Paralı Hizmetler	100	891	4,9	63,9	93,6	100,3	1011

Kaynak: www.stat.gov.az/source/price_tarif/

Yukarıdaki 20. tabloda 1992-2004 yılları için tüketim mallarının ve halka gösterilen paralı hizmetlerin fiyat endeks oranları verilmiştir. Tablodan görüldüğü gibi 1994 yılında savaş ve kriz nedeniyle toplam mal ve hizmetlerin fiyat endeks oranlarında artım olmuş, 1996 yılında bariz bir düşüş yaşanmıştır. 2000 yılında ise

fiyat endeks oranlarında yine artarak 102,7'lere ulaşmıştır. 2004 yılında ise fiyat endeks oranı 103,8'e eşit olmuştur. 2000 yılından itibaren fiyatlar genel düzeyinde artış gözlenmeye başlamıştır.

Tablo 21: Tüketim Mallarının Ve Halka Gösterilen Paralı Hizmetlerin Fiyat Endeks Oranları, (2006-2013)

Mal ve Hizmetler	2006	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Toplam Mal ve Hizmetler	101,4	118,7	76,5	108,8	102,9	90,4	101,3	99,2
Gıda Ürünleri	101,7	115,4	76	109,1	102,9	91	101,2	99
Gıda Dışı Ürünler	103,7	105,8	92,7	98,9	100,2	98,4	99,8	102,3
Paralı Hizmetler	101,7	108,5	96,1	97,3	100,3	96,5	102,2	96,9

Kaynak: www.stat.gov.az/source/price_tarif/

Yukarıdaki tabloya dikkat ettiğimiz zaman istikrar döneminin toplam mal ve hizmetlerin fiyat endeks oranlarında fazla artım ve ya fazla düşüş yaşanmadığını görebiliriz. Sadece 2008 yılında fiyat endeks oranı 118,7 olmuş ama 2012 yılında bu oran 90,4'e kadar düşmüştür. İstikrar döneminde Azerbaycan serbest piyasa ekonomisi bakımından doğru ve uygun politikalar izlediği için fiyat endeks oranları fazla kaymamış ve bu da toplumsal refah düzeyini olumlu yönde etkilemiştir.

Finansal kaynaklardaki genişleme, ekonomik altyapının geliştirilmesi ve devlet harcamalarındaki artışla ülkedeki yoksulluk seviyesi azalmaya ve refah seviyesi artmaya başlamıştır. Bunlar da mevcut taleple beraber para talebini arttırmıştır. Para talebinin esası döviz piyasalarından kaynaklandığından döviz kurları ve piyasa fiyatları üzerinde baskıya sebep olmuştur. Bunun önlenmesi için petrol dışı sektörlerin gelişimine ayrı bir önem verilmiştir (Aras ve Bulut, 2009).

2.5.4. Ücretler ve Gelir Dağılımı

Azerbaycan'da 2011 yılından 122 dolar olan asgari ücret 1 Eylül 2013'te 135 dolara çıkartıldı. Ortalama maaş ise 528 dolar olmuştur. En yüksek maaş alan kamu çalışanları maden sanayisi, maliye, sigorta ve bilimsel faaliyet alanında çalışanlardır. En düşük maaş alanlar ise sağlık personeli ve öğretmenlerdir. 2013 yılı rakamlarına göre bir öğretmen ortalama 363 dolar, bir doktor ise ortalama 210 dolar maaş alıyor. Cumhurbaşkanı'nın maaşı 19230 dolar, milletvekillerinin maaşı ise 1750 dolar

olmuştur. Bundan başka 2013 yılı rakamlarına göre, ülkede 1 milyon 272 bin emekli bulunuyor. Ortalama emekli maaşı 195 dolardır. Ülkede sosyal yardım (yoksulluk yardımı) alan 133 bin 613 aile bulunuyor. Kişi başı aylık sosyal yardım miktarı 32 dolardır. Şehit ailelerine ortalama 190 dolar, Milli Kahraman statüsü bulunanlara 763 dolar, gazilere ise aylık ortalama 97 dolar veriliyor (ADİK, 2013).

Azerbaycan'da 2013 yılı için minimum yaşam maliyeti 274 dolar, çalışan toplum için 160 dolar, emekliler için 121 dolar, çocuklar için ise 119 dolar olarak belirlenmiştir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu, 2013).

Azerbaycan nüfusunun sektörel istihdam oranına baktığımızda tarım sektöründe %35-40, sanayi sektöründe çalışanların %25-30, hizmet sektöründe ise %30-35 olduğu görülmektedir. Bu göstergeler çok önemli gelir eşitsizliğinin habercisidir.

Aşağıda tablo 22'de görüldüğü gibi, özel sektörde çalışanların emek gelirleri, devlet sektöründe çalışanlarda, 2,5 kat, sağlık alanında 1,7 kat, eğitimde 1,3 kat, inşaatta, madencilikte 2,8 kat daha fazladır. Bu durum yetenekli kadroların devlet sektöründen özel sektöre akınına sebep olmakta, sonuç olarak devlet sektöründe hizmet kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Devletin hizmet sektörüne gerekli olan desteği vermemesi ekonomik ve sosyal göstergeleri olumsuz yönde etkileyerek toplumsal refah düzeyini de düşürmektedir.

Tablo 22 : 2006-2014 Yıllarında Ekonomik Faaliyet Çeşitlerine Göre Ortalama Parasal Ücret

Devlet Sektörü (Dolar)					
Göstergeler	2006	2007	2008	2013	2014
Eğitim	97,0	170,4	260,3	369,7	377,9
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	75,5	108,8	150,6	225,9	242,9
İnşaat	222,4	351,4	455,0	648,0	676,6
Madencilik	392,5	606,4	759,8	1333,5	1391,2
Elektrik, Gaz ve Su Üretimi	150,8	247,4	348,6	598,5	625,1

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi
http://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/

Tablo 23 : 2006-2014 Yıllarında Ekonomik Faaliyet Çeşitlerine Göre Ortalama Parasal Ücret

Özel Sektör (Dolar)					
Göstergeler	2006	2007	2008	2013	2014
Eğitim	144,7	218,8	280,1	511,1	515,0
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	169,3	189,0	249,1	346,1	410,0
İnşaat	453,7	534,3	526,8	872,3	857,9
Madencilik	1329,4	1664,4	1988,4	2549,3	2875,2
Elektrik, Gaz ve Su Üretimi	306,6	233,4	311,3	653,8	791,4

Kaynak:Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi
http://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks

Yukarıdaki tablo 23'e baktığımız zaman özel sektörde çalışanların ortalama aylık parasal ücret miktarının devlet sektöründe çalışanlarda daha fazla olduğunu görebiliriz. Hem devlet, hem de özel sektörlerinde 2006 yılına nispeten 2014 yılında büyük artımlar olmuştur.

ADİK 2014 yılında verdiği açıklamaya göre 2013 yılı için devlet sektöründe çalışanların orta aylık nominal ücreti 441,7 manat olmuştur. Ama özel sektörde çalışanların orta aylık nominal ücreti ise 695,2 manata beraber olmuştur.

Gelir, bir ülkenin sınırları içerisinde bir yılda gerçekleştirilen nihai mal üretimi karşılığında üretim faktörlerine yapılan ödemeler toplamına denir. Gelir dağılımı eşitsizliğinin kişi ve toplum üzerindeki etkileri değişiklik gösterebilmektedir. Gelir dağılımı ekonomik bir olgu olmakla birlikte, nüfus artışından ve dağılımından, toplumun sosyal-kültürel yapısından, toplumdaki eşitlik ve adalet kavramlarına olan yaklaşımdan etkilenmektedir. Artan gelir dağılımı eşitsizliği toplumsal refahın artımını olumsuz yönde etkilemektedir.

Bağımsızlık ilan edildikten sonra, geçiş süreci yaşayan bütün eski Sovyet ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da eşitsizlik artmıştır. Dünya Bankasının 1997 yılı Raporunda, ülkede görülen eşitsizlik oranının, geçmiş Sovyet Cumhuriyetlerinden yüksek olduğu kaydedilmiştir. Bu dönemlerde bölgesel ve sektörel gelir dağılımı beklenen ölçüde gelişmemiştir. Ekonomik faaliyetler başkent Bakü ve çevresinde yoğunlaşmaya başlamış, doğal kaynaklara dayalı sektörler geliştirilmiştir.

Gelir dağılımında adaletsizliğin artması, sadece ekonomik alanda değil aynı zamanda toplumsal refahta sosyokültürel hayatta da sorunlar yaratmaktadır. Ülkenin üretim ve istihdamı artırmak için yatırıma pay ayıran bir kamu bütçesi yaratması ve

yatırımı teşvik eden bir ekonomik ortam oluşturması gerekmektedir. Gelir dağılımında adaleti sağlamak için de, dolaysız vergilere ve servet vergilerine dayanan bir vergi politikasına, eğitim ve sağlıkta fırsat eşitliği sağlayıcı kamu politikalarına ihtiyacı vardır (Musayeva, 2011).

2001 yılı itibariyle Azerbaycan nüfusunun %7,1'i birinci dereceden fakir, %11,5'i ikinci dereceden fakir, %15,3'ü üçüncü dereceden orta, %21,2'si iyiye yakın, %44,5'i ise iyi derecede yaşamaktadır (Musayeva, 2011).

Gelir dağılımının bozulmasına etki eden başlıca faktörler çalışma yoğunluğu, işgücü ücretleri, eğitim düzeyi, iş deneyimi, piyasadaki rekabet koşulları ve mirasla gelen servet şeklinde sıralanabilir.

Tablo 24: Azerbaycan Ekonomisinde Hane Halkının Gelirleri ve Harcamaları, (Milyon Dolar)

Göstergeler	2010	2011	2012	2013	2014
Gelirler	32008	38638	44576	48148	50462
Kişi Başına Düşen Gelir (bin)	7,25	8,8	9,6	10	10
Harcamalar	24064	28081	31603	35806	40087
Tasarruflar	7944	10557	12972	12341	10375

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Gelir dağılımındaki eşitsizliği gidermek için devletin önce enflasyonu aşağı çekmesi reformunu hayata geçirmesi lazımdır. Bundan başka üretilen mal ve hizmetlerin toplamından elde edilen milli gelirin belirli bir hissesini daha adaletli paylaşımını sağlayacak politikalar geliştirmesi gereklidir. Bundan başka devletin parasal ve mali politikalar da uygulaması gereklidir.

Eski SB'den ayrılan devletlerin ücretler düzeyine ve gelir dağılımına dikkat ettiğimiz zaman onların ekonomik durumu ile Azerbaycan'ın ekonomik durumu arasındaki farkı görebiliriz. Örneğin 2014 yılında kişi başına düşen milli gelir Gürcistan'da 3097 dolar, Ukrayna'da 3900 dolar, Türkmenistan'da 7386 dolar, Özbekistan'da 1878 dolar, Kırgızistan'da 1260 dolar, Moldova'da 2239 dolar olmuştur. Ama Rusya'da 2014 yılında kişi başına düşen milli gelir ise 15000 dolar olmuştur. Bu verilerden görüldüğü gibi Azerbaycan'ın kişi başına düşen milli geliri diğer birçok eski Sovyet devletlerinin kişi başına düşen milli gelirinden daha

fazladır. Azerbaycan sadece Rusya'dan geri kalmaktadır. Eski SB 'den ayrılan devletlerin ücretler düzeyine dikkat ettiğimiz zaman yine de birçok devletlerin ekonomisindeki ücretler düzeyinin Azerbaycan'ın ücretler düzeyinden daha az olduğunu görebiliriz. Örneğin 2014 yılında sanayi alanında çalışan işçilerin ücret düzeyi Gürcistan'da 412 dolar, Ukrayna'da 197 dolar, Türkmenistan'da 298 dolar, Rusya'da ise 498 dolar olmuştur. Azerbaycan'da ise ortalama ücret düzeyi ADİK' in verdiği verilere göre 2013 yılında 700 dolar olmuş, 2014 yılında ise 730 dolar olmuştur. Azerbaycan'da gelir dağılımı yüksek olduğu için, ücretler düzeyi de diğer eski Sovyet devletlerine nispeten yüksek olmaktadır. Azerbaycan'da gelir dağılımı ve ücretler düzeyi eşitsizliği son dönemlerde aradan kaldırılmıştır.

Azerbaycan'da gelir payı en yüksek olan %10'luk kesim 2008 yılında toplam nüfusa göre %26,64 oranında olmuştur. Aynı yılda gelir payı en düşük olan %10'luk kesim ise %3,33 oranında olmuştur. 2008 yılı itibari ile Azerbaycan'da toplam milli gelirin bu kesimlere göre dağılımı hesaplandığında en zengin %10'luk kesimin ortalama en yoksul %10'luk kesimden 8 kat daha yüksek gelire sahip olduğu hesaplanmıştır. Azerbaycan'da gelir payı en yüksek olan %20'lik kesim 2008 yılında toplam nüfusa göre %41,43 oranında olmuştur. Aynı yılda gelir payı en düşük olan %20'lik kesim ise %8,13'e eşit olmuştur. Azerbaycan'da toplam milli gelirin bu kesimlere göre dağılımı hesaplandığında 2008 yılı itibari ile en zengin %20'lik kesimin ortalama en düşük %20'lik kesimden 5 kat daha yüksek gelire sahip olduğu hesaplanmıştır (The World Bank, 2014). Bu fark Azerbaycan'daki gelir ve varlık dağılımını olumsuz etkilemektedir. Ülkede uygulana yanlış kamu politikaları gelir dağılımı adaletsizliğine neden olmuştur. Gelir dağılımındaki bu adaletsizlik toplumdaki adalet ve güven algısını bozarak ortalama mutluluğu azaltmakta ve toplumsal refahı olumsuz yönde etkilemektedir. Gelir eşitsizliği uzun dönemde yoksulluğa dönüşür ve nesilden nesle aktararak gelecek neslin refah durumunu tehlike altına alır. 2008 yılı itibari ile gelir payı en yüksek olan %20'lik kesim ile en düşük olan %20'lik kesim arasındaki fark bakımından Azerbaycan'ın göstergesi Estonya, Rusya ve Türkiye'den daha iyidir. Çünkü bu fark Estonya'da 14,6 kat, Rusya'da 5,2 kat, Türkiye'de 7,6 kata eşittir. Amma Kazakistan'da bu fark 4 olduğu için Azerbaycan bu gösterge bakımından Kazakistan'dan geride kalmıştır (The World Bank, 2014).

Dünya Bankasına göre mutlak yoksulluk sınırı az gelişmiş ülkeler için kişi başına günde 1 dolar kabul edilirken, Latin Amerika ve Karayipler için bu sınır 2 dolar. Doğu Avrupa ülkelerinin içinde bulunduğu grup için 4 dolar, gelişmiş sanayi ülkeleri için 14,40 dolar olarak belirlenmiştir. Günlük 1,25 doların altında geliri olanlara aşırı yoksul, 2,50 doların altında hayatını sürdürmek zorunda kalan insanlara da yoksul deniyor. Bu yöntemle göre günlük 1,25 dolar, açlık sınırını ifade etmektedir. Bu sınır sadece insanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan asgari gıda ihtiyacını belirlemektedir. 2,5 dolarlık seviye ise temel ihtiyaçlar olarak ifade edilen sadece gıda değil, aynı zamanda ısınma, giyinme, bir hanede oturma, kısacası asgari toplumsallaşma hakkına sahip olmanın en düşük düzeyini göstermektedir. Günlük 5 dolar kazananlar ise orta sınıfa dahil edilmektedir (Memiş, 2014). Dünya Bankasından verilen bilgilere göre Azerbaycan'da günlük 2,5 dolar kazanan yoksul sayısı 2005 yılında nüfusun %0,11'ni, 2008 yılında ise nüfusun %2,38'ni teşkil etmiştir. Göstergelerden görüldüğü gibi yoksul sayısı artmıştır. Günlük 5 dolar kazanan yoksul sayısı nüfusun 2005 yılında %75,49'nu, 2008 yılında ise %40,35'ni teşkil etmiştir.

Dünya Bankasının belirttiği ulusal yoksulluk düzeyinde Azerbaycan'da toplam nüfusa göre yoksulluk oranı 2007 yılında %15,8, 2010 yılında %9,1, 2013 yılında ise daha da düşerek %5,3'e inmiştir. Diğer ülkelerle karşılaştırma yaptığımız zaman Azerbaycan Türkiye ve Kazakistan'dan geride kalmıştır. Çünkü Türkiye'de yoksulluk oranı 2012 yılında %2,3, Kazakistan'da 2013 yılında %2,9 oranında olmuştur. Ama yoksulluk oranı Estonya'da 2012 yılında %18,6, Rusya'da 2013 yılında %10,8 oranında olduğu için Azerbaycan'ın göstergesi bu ülkelerden daha iyi olmuştur.

2.5.5. Dış Ekonomik Politika

Azerbaycan'da bölgelerin 2009-2013 yılları arasında sosyal-ekonomik kalkınması Devlet Programı'nın başlıca amacı ülkenin petrol dışı sektörün kalkınması, ekonominin çeşitlendirilmesi, dengeli ve dayanıklı bölgesel sosyal-ekonomik kalkınmanın sağlanması ve halkın refahının artırılmasıdır. Tarım, hayvancılık, konservecilik, yol, su, enerji nakil hatları, kimya sanayi, sağlık

hizmetleri ve çevre sağlığı öncelik yatırım alanları olarak değerlendirilir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu, 2013).

Doğrudan yabancı yatırımlar Azerbaycan'ın ekonomik canlanmasında anahtar rolü oynamıştır. Son yıllarda Azerbaycan'a gelen yabancı sermaye konusunda iki önemli husus dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi sermaye girişinin yavaşlamış olması, diğeri ise petrol dışı sektörlerin az da olsa yabancı sermaye çekmeye başlamış olmalarıdır. Bu azalmanın başlıca sebebi petrol alanında yapılan yatırımların tamamlanma seviyesine gelmesi ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardır. Diğer yandan 2009 yılında petrol sektörüne gelen yatırım miktarı bir önceki yıla göre %23.8 azalmışken, petrol dışı sektörlerle gelen yatırım ise %17.1 oranında artmıştır (Bağırzade, 2011).

Tablo 25: Azerbaycan'ın Dış Ticareti 2003-2013, (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Toplam Dış Ticaret Hacmi
2003	2.6	2.6	5.2
2004	3.6	3.5	7.1
2005	4.3	4.2	8.5
2006	6.4	5.3	11.6
2007	6.1	5.7	11.8
2008	47.8	7.2	54.9
2009	14.7	6.1	20.8
2010	21.3	6.6	27.9
2011	26.6	9.7	36.3
2012	23,9	9,7	33,6
2013	23.9	10,7	34.6
2014	20,6	10,4	31,0

Kaynak: www.stat.gov.az/source/price_tarif

ADİK' in açıklanan verilerine göre, Azerbaycan 2013 yılında 149 ülke ile dış ticaret faaliyetinde bulunarak, 10,712 milyar dolar ithalat ve 23,975 milyar dolar ihracat olmak üzere toplam 34,687 milyar dolar değerinde dış ticaret hacmi gerçekleştirmiştir. Bir önceki yıla göre 2013 yılında Azerbaycan'ın toplam ithalatı %10,95, ihracatı ise %0,28 ve dış ticaret hacmi de %3,35 oranında artış göstermiştir.

2013 yılı Azerbaycan ihracatının %84,44'nü ham petrol, %5,04'ü petrol ürünleri, %2,93'nü doğalgaz, %1,05 sebze-meyve, geri kalan kısmı ise kimya sanayi ürünleri, demir çelik ürünleri, alüminyum ve mamulleri oluşmaktadır.

Azerbaycan ithalatının ise, %25,75'ü makine, mekanik aletler, elektrikli cihazlar ve bunları parçaları, %13,40'ı nakliyat vasıtaları ve yedek parçaları, %10,75'i gıda ürünleri, %10,58'i demir çelik ve ürünleri, %3,16'sı tütün ve tütün mamulleri, %2,61'i odun ve odun ürünleri, %2,33'ü eczacılık ürünleri, %1,43'ü çimento, %0,81'i mobilya ve %29,18'i diğer ürünler teşkil etmektedir.

İstatistik Kurumu verilerine göre, 2012 yılında Azerbaycan'ın dış ticaret hacmi 23,9 milyar ihracat, 9,6 milyar ithalat olmak üzere 33,5 milyar dolar teşkil etmiştir. 2013 yılının Ocak-Temmuz ayları arasında dış ticaret hacmi 25,4 milyar dolar olmuş. Bu miktarın 19,2 milyar dolarını ihracat, 6,2 milyar dolarını ithalat oluşturuyor. Bu süre içerisinde Azerbaycan 141 ülke ile ticaret yapmış, 96 ülkeye mal ihraç etmiş, 130 ülkeden ise ithalat gerçekleştirmiştir.

Tablo 26: Azerbaycan İhracatının Ülkeler İtibariyle Dağılımı, (Milyon Dolar)

2013			214		
Ülkeler	Ticaret Hacmi	Yüzdesi, %	Ülkeler	Ticaret Hacmi	Yüzdesi, %
İtalya	5989	24,9	İtalya	4805	22,0
Endonezya	2771	11,5	Endonezya	2012	9,2
Tayland	1665	6,9	Almanya	1925	8,8
Almanya	1356	5,6	İsrail	1766	8,1
İsrail	1260	5,2	Fransa	1523	7,0
Fransa	1131	4,7	Tayland	839	3,8
Hindistan	1098	4,5	İspanya	783	3,6
Rusya	1077	4,5	Hindistan	778	3,6
ABD	990	4,1	ABD	745	3,4
Yunanistan	810	3,3	Rusya	640	2,9
Türkiye	525	2,1	Çek	592	2,8
Diğer	5303	22,7	Diğer	5420	24,8
Toplam	23975	100	Toplam	2128	100

Kaynak: www.stat.gov.az/source/price_tarif

Tablo 26'ya baktığımız zaman Azerbaycan ihracatında önemli rol oynayan ülkelerin sıralamasını görebiliriz. Bu sıralamada ticaret hacmi bakımından 2013 yılında ilk üç sırada olan devlet İtalya, Endonezya ve Tayland'dır. 2014 yılında ise ilk üç Endonezya ve Almanya'dır. Fransa ve İsrail de 2014 yılında Azerbaycan'ın ihracatında önemli rol oynayan devletlerden sayılmaktadır.

Tablo 27: Azerbaycan İthalatının Ülkeler İtibariyle Dağılımı, (Milyon Dolar)

2013			2014		
Ülkeler	Ticaret Hacmi	Yüzdesi, %	Ülkeler	Ticaret Hacmi	Yüzdesi, %
Rusya	1 505	14,0	Rusya	1 314	14,3
Türkiye	1 463	13,6	Türkiye	1 286	14,0
İngiltere	1 333	12,4	İngiltere	978	10,6
Almanya	823	7,6	Almanya	703	7,7
Ukrayna	589	5,5	Çin	697	7,6
Çin	566	5,2	ABD	563	6,1
Fransa	425	3,9	Ukrayna	419	4,6
ABD	376	3,5	İtalya	272	3,0
Brezilya	371	3,4	Kazakistan	221	2,4
Kazakistan	306	2,8	Fransa	157	1,7
Japonya	288	2,7	İsviçre	94	1,0
Diğer	2 667	25,4	Diğer	2 483	29,7
Toplam	10 712	100	Toplam	9 187	100

Kaynak: www.stat.gov.az/source/price_tarif

Yukarıdaki tablo 27'den görüldüğü gibi 2013 yılında Azerbaycan ithalatında önemli rol oynayan ilk beş ülke Rusya, Türkiye, İngiltere, Almanya ve Ukrayna olmuştur. 2014 yılında da aynı ülkeler Azerbaycan ithalatında önemli rol oynamış sadece Çin'in ithalatı Ukrayna'dan daha fazla olmuştur.

2008 yılında ihracat bir önceki yıla göre yüzde 43,8 oranında artarak 30,6 milyar dolara yükselmiş, ithalat da artsa da bu artış ihracat kadar yüksek hacimli olmamış ve bahsi geçen yılda Azerbaycan 16,5 milyar dolarlık bir cari fazla kaydetmiştir. 2009'dan itibaren ise küresel kriz nedeniyle ihracatta bir düşüş ve buna bağlı olarak cari fazlada azalma söz konusudur. 2009 yılında 2,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiş olan cari fazlanın 2010 yılında tekrar artmaya başlayarak 4,2 milyar dolar seviyesine yükselmesi öngörülmüşken 2011 yılında 31,8 milyar dolarlık ihracat ve 12,4 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirilmiş olup, cari fazla 20,50 milyar dolar olarak kaydedilmiştir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu, 2013). Azerbaycan'ın ihracatında en önemli rol oynayan ürünler, yakıt ve yağ ürünleri, gıda ve canlı hayvan ürünleri ve sanayi ürünleridir. İhraç edilen yakıt ve yağ ürünleri 2013 yılında 92,7 milyon dolar değerinde olmuştur.

2013 yılında Azerbaycan'a ithal edilen ürünlerin esasını makine ve ulaşım ekipmanları, sanayi ürünleri, gıda ve canlı hayvan ürünleri ve kimyasal ürünler teşkil etmektedir. 2013 yılında ithal edilen makine ve ulaşım ekipmanlarının değeri 39

milyon dolar, sanayi ürünlerinin değeri 18,1milyon dolar, kimyasal ürünlerin değeri 8,7 milyon dolar, gıda ve canlı hayvan ürünlerinin değeri ise 9,9 milyon dolar değerinde olmuştur.

Tablo 28: Ülkeye Giren Yabancı Sermaye, 2005-2013, (Milyon Dolar)

Gösterge	2005	2010	2011	2012	2013
Yabancı Sermaye Hacmi	4893,2	8247,8	8673,9	10314,0	10540,9

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Yukarıdaki 28. tablodan görüldüğü gibi 2005 yılında ülkeye giren yabancı sermaye hacmi 4893,2 milyon dolar olmuştur. Ama 2012 yılında ise 10314 milyon dolara yükselmiş, 2013 yılında ise 10540,9 milyon dolara yükselmiştir.

2.5.6. Ekonomik Özgürlük

12 Kasım 1995 yılında Azerbaycan'ın kabul edilmiş ilk Anayasası ile özel mülkiyetin ve özel teşebbüsün hukuki temelleri atıldı. Serbest piyasa ekonomisi yönünde atılan adımlar Azerbaycan'ın uluslararası finans kuruluşları ile ilişkilerini artırdı. Bu ilişkiler, Azerbaycan'da yerli ve yabancı iş adamları için serbest iş kurma imkanını sağlıyordu. Bu dönemde Azerbaycan, uluslararası ekonomi ve finans sistemi ile entegre olmaya çalışarak, daha çok yabancı sermayenin ülkeye akımını sağlamaya çalıştı. Özellikle 1994'de 'Asrın Anlaşması' nın imzalanması ve 12 Kasım 1995'de yeni anayasanın kabul edilmesi ile piyasa ekonomisine ilişkin hukuki altyapının kurulmasının hızlanması ile birlikte ülkeye büyük hacimde yabancı sermaye girmeye başladı.

Haydar Aliyev'in 2002 yılının Nisan ve Mayıs aylarında yerli ve yabancı iş adamlarıyla görüşmesinin ardından, Ağustos ve Eylül aylarında imzaladığı girişimciliği destekleyen fermanlar ile, özellikle vergi, gümrük, lisans ve işletmelerin denetimi ile ilgili yapılan yapısal düzenlemelerle, yerli ve yabancı işadamlarının önündeki bazı problemler giderilmeye çalışıldı. Vergi oranları düşürüldü, küçük ve orta ölçekli işletmeciliğin geliştirilmesi için program kabul edildi. Yapılan düzenlemeler ülkede yatırım iklimi yarattı ve yabancı işadamlarının dikkatini çekmeye başladı (Aras, 2003). Bununla Azerbaycan'da özgür iş yapmanın önündeki engeller belli seviyede ortadan kaldırıldı. Bu ekonomik politikalar neticesinde

toplumu teşkil eden bireylerin özgür ve kolay şekilde ticaret faaliyetlerinde bulunabilmeleri için güzel ortam yaratıldı. Bundan başka ürünlerin özgürce alınıp satılması ve üretim faktörlerinin özgürce sunulması veya kiralanması daha da kolaylaştırıldı. Borç alma ve borç verme özgürlüğü ülkede daha geniş yayılmağa başlandı. Hangi mal ve hizmetlerin üretileceğini ve bu üretimin nasıl yapılacağını artık devlet değil, toplumu teşkil eden bireyler tarafından belirleneceği karara alındı.

Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi (EÖE) çerçevesinde performansı incelendiğinde, Azerbaycan'ın Türk Cumhuriyetleri arasında en başarısız ülke olduğu görülmektedir. Ayrıca Azerbaycan için verilerin yayımlanmaya başlandığı 2004 yılından beri ülke performansının hemen hemen hiç ilerleme göstermediği dikkat çekmektedir. Nitekim 2004-2011 döneminde Azerbaycan, ekonomik özgürlük puanını 6.1'den 6.3'e yükseltebilmiştir. Bunun esas nedeni Azerbaycan'da uygulanan sanayileşme politikalarıdır. 2003-2012 yılları içinde ülkede 2000'den fazla üretim amaçlı yapı kullanıma sunulmuş, toplamda ise 50 binden fazla kurum faaliyete başladı çok daha fazla iyileştirilmesi sonucunda yatırımlar arttı. Son on yıl içinde ülke ekonomisine 132 milyar dolar yatırım yapıldı. Bunun da 47 milyar doları petrol sektörüne, 85 milyar doları ise petrol dışı sektörlerin geliştirilmesine yöneldi.

Azerbaycan'ın ekonomik özgürlük puanı 2007 yılında yükselmeye başlamış ve 2008 yılında ülke tarihinin en yüksek değeri olan 6.6 puana ulaşmıştır. Ancak 2011 yılı itibariyle Azerbaycan'ın ekonomik özgürlük puanı 6.3 olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan en kötü performansı 2010 yılında (144 ülke arasında 116.), en iyi performansı ise 2009 yılında 141 ülke arasında 84. sırada yer alarak elde etmiştir (Acar ve Bilir, 2014).

Azerbaycan Asya-Pasifik bölgesinde 41 ülke arasında 17. sırada yer alıyor ve toplam puanı bölgesel ve küresel ortalamalarının üzerindedir. Son on yılda Azerbaycan'da stratejik döviz kaynaklarının artırılması yoluna gidilmiş ve bu hacim takriben 30 kat artarak 50 milyar dolara ulaşmıştır. 2012 yılında devlet bütçesinin gelirleri 2002 yılına oranla 19 kat artarak 22,1 milyar dolara, giderleri ise 18,7 kat artarak 22,3 milyar dolara ulaşmıştır. Kişi başına düşen yabancı sermaye miktarı ise 2007 ve 2008 yılında görülen bir azalma sonrası 2009 yılında tekrar artış trendine geçerek 2010 yılında 987 dolara, 2011 yılında ise 1140 dolara ulaşmıştır. Son on yıl içerisinde Azerbaycan'a yönelik gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırım girişleri,

büyük ölçüde Azerbaycan'ın cari açıklarını finanse etti ve ekonomik büyümenin itici gücü olmuştur. Tablo 17'ye dikkat ettiğimizde 2000 yılında ülkeye yatırılan doğrudan yabancı yatırım miktarı 130 milyon dolar olduğunu görebiliriz. 2006 yılında ise bu rakam artarak 4476 milyon dolara ulaşmış, 2010 yılında 3353 milyon dolara inmiş, 2012 yılında yine artarak 5293 milyon dolara yükselmiştir. 2013 yılında ise bu rakam azalarak 4430 milyon dolara düşmüştür.

Eski SB'ni oluşturan cumhuriyetlerin ekonomik özgürlük endekslerine dikkat ettiğimiz zaman farklı göstergeler göre biliriz. 2012-2013 yıllarının verilerine göre Beyaz Rusya'nın ekonomik özgürlük endeksi sıralamasında 53. sırada olmuştur. Bunun nedeni ise okullaşma oranının diğer ülkelere nispeten daha yüksek olmasıdır. Rusya ise ekonomik özgürlük endeksi sıralamasında 57. sırada olmuştur. Rusya'da kişi başına düşen gayri safi milli gelir oranı yüksek olduğu için diğer ülkelerden daha öne geçmiştir. Kazakistan ise bu sıralamada 70. yerde olmuştur. Diğer ülkeler ise, örneğin, Gürcistan, Ukrayna, Türkmenistan, Özbekistan gibi ülkelerde kişi başına düşen milli gelir oranı düşük olduğu için, okullaşma oranı zayıf olduğu için ve yolsuzluk düzeyinin yüksek olduğu için ekonomik özgürlük endeksi sıralamasında Azerbaycan'dan daha düşük puanla geride kalmışlardır.

2.6. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan'ın Sektörel Yapısı

Azerbaycan ekonomik sektörel yapısı esas olarak sanayi, tarım ve hizmetler sektörlerine dayanmaktadır. Bundan başka Azerbaycan ekonomisinde az da olsa hafif imalat sanayisi vardır. Sanayi, ülke ekonomisinin gelişmiş sektörlerindedir. Genel olarak yakıt ve enerji, kimya, makine yapımı, metalürji, gıda, hafif ve diğer sanayi kollarını kapsayan bu alan, 2. Büyük Vatan Savaşı'ndan sonra sürekli gelişme kaydetmiştir.

Azerbaycan'ın kimya sanayisi ürettiği ürünün hacmi itibariyle ağır sanayi alanları içerisinde yakıt-enerji ve makine yapımı sanayisinden sonra 3. yeri almaktadır. Azerbaycan'ın kimya sanayisi petrol ve doğal gaz, iyotlu ve bromlu maden suları, renkli metal atıkları ve kısmen de ithal hammadde esasında faaliyet göstermektedir.

Son yıllar içinde Azerbaycan ekonomisinde makroekonomik gelişmeler ışığında ülke ekonomisinde kalkınma hızı kazandı. Bu kalkınmada Azerbaycan'ın

ekonomik sektörel yapısı önemli rol oynamıştır. Bu süre zarfında girişimciliğin gelişimine yönelik önemli iyileştirmeler yapılmıştır. Son on yılda ülke ekonomisi 3,4 kat, aynı şekilde petrol sektörü 4,2 kat, petrol dışı sektörler ise 2,7 kat artmıştır. Belirtilen bu süre içinde ekonomik açıdan yükselmenin kalitesi ve petrol dışı sektörlerin rolü artmıştır.

2.6.1. Sanayi Sektörü

Bağımsızlık öncesi dönemde sanayi sektörü önemli bir ağırlığa sahip olmuştur. 1988 yılında milli gelirin %42.1'i sanayi sektörüne aittir. Aynı yılda, sanayi sektöründe faaliyet gösteren 1005 sanayi işletmesinden 529 'u ağır sanayi, 206'sı hafif sanayi, 263 'ü de tarım sanayi kompleksine bağlı gıda üretim işletmeleri faaliyet göstermiştir (Aras, 2009).

Sanayinin GSYH içindeki payı 1995 yılında 8.8 puan artarak %29.6'ya yükselmiştir. Sonraki yıllarda bu rakam tekrar düşse de, 1995 yılındaki rakam 1999 yılında %28.2'lik payla tekrar yakalanabilmiştir. 2000 yılında ise %36 gibi önemli bir büyüklüğe ulaşılmıştır. Sonraki yıllarda bu artış yüzdesi sürdürülerek sırasıyla 2001'de 37.6, 2002'de 34.9, 2003'de 37.8, 2004'de 38.1 ve nihayet 2005'de 47.5 olmuştur (Aras, 2009).

2000 yılından itibaren ise imalat sanayi yükselişe geçse de özellikle tekstil sektöründe önemli gerilemeler yaşanmıştır. Bu alan SB zamanında Azerbaycan sanayisinin yaklaşık %15'ini oluşturmaktadır. Tekstil çalışanlarının sayısı o dönemde 60 bine yakındır. 2005 yılına gelindiğinde bu alt sektörün payı toplam sanayinin %3-5'i arasında kaldığı görülmektedir. Ülkede üretilen pamuğun yaklaşık %70'i ihraç edilirken, ülke içindeki tekstil fabrikaları kumaşları yurt dışından temin etmektedirler. Ağır sanayide esasen ara malı ve yarı mamuller üretilmektedir. Bunun da temelini petrol sanayisi teşkil etmektedir. Azerbaycan'da ağır sanayi genelde Sumgayıt şehrinde toplanmıştır.

Tablo 29: Sanayinin Genel Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	2005	2010	2011	2012	2013
Ürünün Hacmi, (milyon dolar)	9 498	34 972	44 337	44 314	43221
İşçilerin Sayı, (bin kişi)	193,2	181,8	176,7	181,0	183,1
Orta Aylık Nominal Ücret, (bir dolar)	209,4	564,7	656,4	756,5	831,4

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Üretimin genel hacminde mal üretiminin payı %95,6, hizmetlerin payı ise %4,4'tür. Üretimin hacmi yakıt sanayisinde %5,2, elektro enerji alanında %14,1, metalürjide %79,4, kimya ve petro-kimya sanayinde %9,5, makine ve metal imalı sanayisinde %2,1, inşaat malzemeleri sanayisinde %20,2, gıda sanayisinde %5,2, tekstil sanayinde %1,3, cam ve çini-saksı sanayide %29,4, maden çıkarma ve işlemede %1,4, imalat sanayide %17,7, elektrik enerjisi, gaz ve su teçhizatında ise %16,4 artış olmuştur. 2002 yılında 18,991 milyar kw/saat olan elektrik enerjisi üretimi, 2003 yılında artarak 21,040 milyar kw/saate çıkmıştır. 2006 yılında 23,922 milyar kw/s olan elektrik enerjisi üretimi, 2007 yılında %10,4 azalarak 20,336 milyar kw/s, 2008 yılında %4,7 artarak 21,29 milyar kw/s, 2009 yılında ise bu rakam 17,8 milyar kw/s-a ulaşmıştır. 2010 yılında bu rakam 17,6 milyar kw/s ve 2011 yılında ise 20,1 milyar kw/s olarak gerçekleşmiştir(Ahmet, 2006).

Tablo 30: Sanayi Ürünlerinin Hacmi, (Milyon Dolar)

Göstergeler	2005	2010	2011	2012	2013
Maden Üretimi	6034	26078	34043	25607	32829
İmalat Sanayisi	3269	7169	8091	7031	8688
Enerji Üretimi	511	1531	1969	1724	2270
Su Temini ve Atık Temizlenmesi	87	193	233	201	284
Toplam	9902	34972	44337	34565	43221

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Yukarıdaki 30. tabloya baktığımız sanayi ürünleri içerisinde maden üretiminin ürünlerinin daha fazla olduğunu görebiliriz. Tabloda gördüğümüz gibi 2013 yılında maden ürünlerinin hacmi 32829,7 dolar değerinde, imalat sanayisinin

ürünlerinin hacmi 8688,7 dolar değerinde, enerji üretiminin hacmi ise 2270,3 dolar değerinde olmuştur.

2011 yılında gerçekleştirilen sanayi üretimi tutarı geçen yıla göre %5,0 azalmıştır. Sanayi üretiminin %77,9'u petrol, gaz ve maden çıkarma sektöründe, %17,0'si imalat kesiminde, %4,5'i ise elektrik enerjisi, gaz ve suyun üretim ve dağıtımında gerçekleştirilmiştir. Sanayi mahsulleri üretimi petrol sektöründe %8,5 artmış, petrol dışı sektörde %11,1 azalmıştır (T. C Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2012).

2.6.1.1. Petrol Ve Doğal Gaz Sanayisi

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) tarafından yapılan açıklamaya göre Hazar'ın Azerbaycan sektöründe yer alan yataklarda 80 milyar ton petrol olduğu tahmin edilmektedir. Azerbaycan'ın onaylanmış 30 milyar ton, toplam ise 80-100 milyar ton petrol rezervine sahip olduğu ifade edilmektedir. Yukarıdaki verilere göre Azerbaycan petrol rezervleri, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %0,7'sini oluşturmaktadır (Aras, 2003).

Azerbaycan'ın faaliyette olan yataklarında 200 milyar m³ doğal gaz rezervi vardır. Dünyanın önemli kondensat yatağı olan "Şahdeniz" yatağının keşfi ile birlikte, yatağın doğal gaz rezervinin bir trilyon m³ olduğu tespit edilmiştir. Yapılan hesaplamalara göre risk amili de dikkate alınarak Azerbaycan'da toplam jeoloji gaz rezervlerinin 10.7 trilyon m³ olduğu tahmin edilmektedir.

Azerbaycan Enerji Bakanlığı tarafından yapılan açıklamaya göre ise, Azerbaycan'ın yapılan anlaşmaları kapsayan bölgelerinde 4-6 milyar ton petrol rezervi ve 4-5 trilyon metreküp doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Sadece Azeri-Çırac-Güneşli yataklarının petrol rezervleri 730 milyon ton ve Şahdeniz yatağının doğal gaz rezervi 1 trilyon metreküptür. 1997 yılından itibaren Azeri-Çırac-Güneşli yataklarından 27 milyon tondan fazla petrol elde edilmiştir (Aras, 2003).

Azerbaycan'ın ihracatı içerisinde en önemli yeri, %85-90'lık bir oranla, başta ham petrol olmak üzere, petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. Petrol ve petrol ürünlerinin toplam ihracat içindeki yeri 1997'de %61, 1999'da %76, 2001'de %91 ve 2002'de ise %88,9 olmuştur. Azerbaycan'ın dış ticaret kalemlerine bakıldığında, ihracatının %85-90'ının petrol ve petrol ürünlerinden oluşması, Azerbaycan

ekonomisini petrol fiyatlarına son derece bağımlı bir hale getirmektedir. 1997’de ihracat gelirlerinin dörtte üçünü petrol ve petrol ürünlerinden elde eden Azerbaycan, petrol fiyatlarının düşmesine bağlı olarak 1998’de önemli ölçüde gelir kaybına uğradı. 1999 yılının ortalarında petrol fiyatının artması ve yeni yatakların üretime başlaması sonucunda, gelirlerde yeniden artış olmuştur. 2000 yılında bir taraftan dünya pazarında petrolün fiyatının artması ile ilişkili olarak ülkeden ihraç olunan ham petrolün her tonunun fiyatı 1999 yılına göre 90 dolar artmış, diğer taraftan ise ihraç olunan ham petrolün hacmi de 800 bin ton fazla olmuştur. 2000 yılında 1097,4 milyon dolarlık ham petrol ihraç olunmuştur ki, bu da 1999 yılına göre 6061,1 milyon dolar daha çoktur (Bağırzade, 2011).

2002 yılında Azerbaycan’ın mineral yakıt, petrol ve petrol ürünleri ihracı 1927,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ham petrol ihracı 8793,6 bin ton (1.159,5 milyon dolar) olmuştur. Buna karşın 2002 yılında mineral yakıt, petrol ve petrol ürünleri ithalatı ise 292,6 milyon dolar (toplam ithalatının %17,5’i) olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında ise, ABD’nin Irak’a müdahale ihtimalinin gittikçe güçlenmesiyle petrolün varil fiyatı 32 dolar civarına yükselmiştir. Bu ise Azerbaycan’ın petrol gelirlerinin artmasının sonuç vermektedir. 2003 yılı devlet bütçesinde ise petrolün varil fiyatı 19,5 dolar olarak dikkate alınmıştır (Aras, 2003). 2011 yılında petrol üretimi 45,4 milyon ton, gaz üretimi ise 25,7 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir.

2.6.1.2. Kimya Sanayisi

Azerbaycan’da ilk kimya fabrikası 1879 senesinde Bakü’de kurulmuştur. Azerbaycan’ın en büyük kimya merkezi ise Sumgayıt’tadır. Kimya tesislerinde sentetik kauçuk, otomobil lastikleri, plastik kitle, suni lif, mineral gübre, soda, klor, iyot, deterjan, sabun, ilaç hazırlanıyor. Bol hammadde, işçi gücü ve enerjisi olan Bakü-Sumgayıt sanayi kavşaklarında petrokimya sanayisinin gelişimi için elverişli şartlar vardır.

Azerbaycan’ın en büyük kimya tesisleri Sumgayıt’daki “Kimyasanayi” birliğidir. Azerbaycan’ın diğer iki kimya fabrikası ise Sumgayıt’daki “Superfosfat”, “Meişet kimyası”, “Üzvi sentez” , “Sentetik kauçuk”; Bakü’deki “Şin”; Salyandaki “Plastik kitle”; Gence’de sabun-cila-boya; Bakü’de, Büyük Şor’da, Bakıhanov

kasabasında eczacılık, Neftçala'daki "iyot-brom" fabrikalarıdır. Kimya fabrikaları doğal değerli hammaddenin daha az kullanarak daha ucuz ürünler hazırlamaktadır. Fakat bu fabrikalar ekolojik dengeyi bozmaktadır. Bu problemi ise teknolojik arıtma cihazları kurulumu ile halletmek mümkündür.

"Azerkimya" Devlet Şirketi bünyesindeki işletmelerin son yıllarda üretim ve ürün kalitesinin artırılması yönünde büyük başarılar elde etmiştir. Bugün şirketin işletmelerinde değişik markalı ve yeteri kadar yüksek kaliteli kimyevi ürünler - polietilen, piroliz zifti, propilen, teknik ve kesinleştirilmiş izopropil ispiertosu, propilen oksidi, propilenglikol, değişik markalı poliefirler, BDF (butilen-divinil fraksiyonu), kaustik soda ve klor, teknik sülfat asidi vs. üretiliyor.

Etilen-polietilen fabrikasında üretilen yüksek basınçlı polietilene, "sentez-kauçuk" fabrikasının değerli ürünü olan mutlak izopropil ispiertosuna - MİPS'e dünya pazarında olan talep her yıl artmaktadır. Kimya müesseselerinin diğer ürünleri de yabancı şirket ve firmalar tarafından büyük taleple ve büyük ölçüde alınıyor.

Son dönemlerde "Azerkimya" markalı kimya ürünleri geniş çeşitte ve büyük ölçüde dünyanın birçok öncül ülkelerine, ayrıca ABD, Almanya, İngiltere, İsviçre, Rusya, Türkiye, Polonya, Romanya, İran, Ukrayna, Gürcistan, Kazakistan, Özbekistan vs. ülkelere ihraç ediliyor. Tüm bunlar bugünkü kimya ve petrokimya alanının onur duyacağı başarılarıdır ve Azerbaycan'ın gelişiminin bir parçasıdır.

2.6.1.3. Metalürji Ve Enerji Sanayisi

Ülkede metalürji sanayinin gelişimi için şu imkanlar vardır. 1. Bol ve rengli hammadde ve türlü metal atıklarının olması, 2. Yerli enerji rezervlerinin - petrol ve doğal gazın olması, 3. Metal talebi, sanayi ve inşaat sektörünün olması 4. Uzman kadro ve iş rezervlerinin olması, 5. Mevcut maddi-teknik altyapı üzerinde yeni alanların kurulması imkanı. Metalürji 2 kısma bölünmektedir. 1. Siyah ve 2. Renkli metalürji.

Siyah metalürjiye demir filizinin çıkarılması ve saflaştırılması, dökme demir ve çelik eritilmesi, prokat ve ferroerintilerin üretimi aittir. Azerbaycan'ın en büyük siyah metalürji merkezleri - Sumgayıt, Bakı, Taşkesen'dir. Taşkesen Azerbaycan'ın en büyük dağ-maden sanayisi merkezidir. Taşkesen'deki demir filizi yatağı civarında filiz saflaştırma fabrikası vardır. Burada filizler saflaştırıldıktan sonra Gürcistan'ın

Rustavi metalürji fabrikasına gönderiliyor. Sumgayıt'daki boru-prokat üretiminin başlanması petrol ve doğal gaz sanayinin gelişimi ile bağlıdır. Makina yapımının gelişimi ve metal atıklarının çokluğu Abşeron'da metallerin geri dönüştürülmesi fabrikasının ve küçük metalurji atölyelerinin faaliyetini gerektiriyor. Azerbaycan'da siyah metalürjinin gelişiminde Gazah idari bölgesinin Taş Salahlı köyündeki bentonit kil yatağının rolü büyüktür.

Renkli metalürjinin Azerbaycan 'da güçlü gelişimi için yeteri kadar elektrik enerjisi, alunit, molibden, cıva ve polimetal filiz yatakları mevcuttur. Renkli metalürji şu tesislerden oluşmaktadır: Sumgayıt ve Gence alüminyum fabrikaları, Bakü ve Gence renkli metallerin işlenmesi fabrikaları, Sumgayıt alüminyum prokat fabrikası. Bol hammadde ve elektrik enerjisinin bulunması sebebi ile renkli metalürji sanayisi Abşeron, Gence-Gazah ve Nahçıvan'da daha güçlü gelişmiştir. Şeki-Zakatala, Yukarı Karabağ ve Kelbecer-Laçın bölgelerinde de geliştirmek mümkündür. Azerbaycan'da alüminyum sanayisi Gence ve Sumgayıt'ta daha fazla gelişmiştir: alüminyum oksidi ve alüminyum üretimi aşamalarından oluşmaktadır. Taşkesen'deki Zeylik alüinit yatağı, sülfat asiti, kalyum kübresi ve diğerleri üretiliyor. Azerbaycan'da metalürji'nin geliştirilmesi için tüm şartlar-bol hammadde ve enerji, uzman kadro vardır. Metalürji büyük miktarda hammadde ve yakıt tükettiği için bu alana dair fabrikalar hammadde ve yakıt rezervleri civarlarında, bazen ise onlar arasında oluşturuluyor.

Alümina Tesisi: Gence'de bulunan alümina tesisinin iki üretim hattı mevcut olup, hattın birinde alünitten diğerinde ise baksitten alümina üretimi yapılmaktadır (Zengin, 2010).

Filizçay Polimetal Yatağı: Büyük Kafkasların Balaken'in kuzeyinde bulunan Filizçay Polimetal Yatağında 95-96 milyon ton rezerv mevcuttur.

Ülkede 350 adet rezervi belirlenmiş, işletmeye hazır maden yatağı vardır. Özellikle bentonit, zeolit maden sahaları mevcuttur. Kayatuzu rezervleri 1 milyon ton mertebesindedir. Azerbaycan'da taşocaklarına ve mermere lisans verilmekte, demir dışı meta Here lisans verilmemektedir. Nahcivan'da gümüş yatağı vardır (Zengin, 2010).

Demir rezervlerinin 200-250 milyon ton civarında olduğu tahmin edilmektedir. Demir cevheri çıkarılması SB' nin dağılmasından sonra durmuştur.

Bunun nedeni, en önemli alıcı konumundaki Gürcistan'ın düşük kaliteyi öne sürerek demir satın almaktan vazgeçmesidir. Filizçay'daki polimetallik cevher yataklarında önemli bir potansiyel olduğu tahmin edilmektedir (Zengin, 2010).

2.6.2. Hizmetler Sektörü

Son yıllarda Azerbaycan'da diğer alanlarla beraber hizmetler sektöründe de ciddi ilerlemeler olmuştur. Bölgelerde inşa edilmiş yeni hastaneler, sağlık ocakları, okullar, kreşler, oteller, dinlenme tesisleri bunun en iyi göstergesidir. Yerli toplumun konutla temin edilmesinin sağlanması üzerine de ciddi projeler hazırlanıp gerçekleştirilmiş, bu projelerde savaş gazileri ve engellilerin ev konut problemleri esas alınmıştır. Son yıllarda tıp alanında da ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Modern gereksinimleri karşılayan onlarca özel ve devlet hastaneleri açılmıştır. Devlet hastanelerindeki hizmet neredeyse parasız hale gelmiştir.

Ülkede bulunan kaynak sularının tedavi imkanları çok büyüktür ve onlardan bazılarının esasında büyük dinlenme sanatoryum kompleksleri kurulmuştur. Nahcivan'da olan kaynak sularından da büyük çapta yararlanılıyor. Antropogen menşeli rekreasyon rezervleri olan mimari, arkeoloji, sanatsal abidelere ülke içinde çok rastlanmaktadır.

Dinlenme-turizm alanı ekonominin gelişimini gösteren en büyük göstergelerdendir. Azerbaycan' da turizmin geliştirilmesi için her türlü imkanlar mevcuttur: tabii iklim şartları, ekonomik imkanlar ve tarihi arkeolojik yapıtlar kompleksleri. Ülkede en büyük doğal-rekreasyon rezervleri Hazar denizinin sahillerinde bulunuyor. Yazın bol güneş enerjisi, sıcak kum burasının hem dinlenme hem de tedavi amaçlı kullanım imkanlarını büyütmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2002-2005 yıllarında turizm sektörünün kalkınmasına dair devlet programının uygulanması sonucunda turizmin gelişmesi için olumlu ortam oluşturuldu, ülkenin uluslararası turizm pazarına girmesi için temeli atıldı. Her yıl Azerbaycan'da 50'ye yakın yeni otel, motel ve diğer turistik tesisler açılıyor. Turizm sektörünün karşılaştığı temel sorunlardan biri hizmet sektörü düzeyinin artırılmasıdır. Son 2 yılda ülkeye gelen yabancı turist sayısı yüzde 41 oranında arttı. Önümüzdeki yıllarda turizm sektörünün ülke ekonomisinin başlıca alanlarından biri haline dönüşmesi için kapsamlı çalışmalar yapılıyor. Son 10 yılda Azerbaycan'a gelen

yabancı turistlerin sayısında 2 kat artış oldu. Zengin coğrafi yapıya sahip olan ülke tarihi ve kültürünü dünyaya tanıtmak amacıyla önemli çalışmalar yapıyor ve ülke ekonomisinde önemli yer alıyor.

2000 yılların başlarında inşaat sektörünün gelişimi ile ilgili alınan önlemler sayesinde ülkede inşaat sektörü hızla ilerledi ve son yıllarda onlarca okul, hastane, olimpiyat spor tesisleri, konut projeleri, yollar, köprüler, yolcu geçitleri inşa edildi ve onlarca karayolu kullanıma açıldı. Birçok ülkede de ihaleler kazanarak projelendirme ve inşaat yapılıyor. Ülke ekonomisinde büyük önem taşıyan sektörlerden biri de inşaat sektörü olduğu kaçınılmaz.

2.6.2.1. Turizm Sektörü

Ülkede turizm sektörü için gerekli iklim, doğal güzellikler, tarihi ve arkeolojik eser potansiyeli ve kültürel servetler mevcut bulunmaktadır. Doğal imkanlar arasında 11 iklim kuşağından dokuzunun varlığı, Hazar Denizi'nin sahilleri, Haçmaz-Lenkeran-Astara bölgesindeki ormanlık alanlar ve tedavi amacıyla da faydalanılabilecek potansiyeldeki kaynak suları dikkat çekmektedir.

Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre, 1995 yılında ülkeye 93 bin yabancı ülke vatandaşı turist olarak gelirken, bu sayı 2005'te 1.3 milyona yükselmiştir. Bu rakamın %65'ini BDT ülkelerinde gelen turistler oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkelerden çok az sayıda turist geldiği görülmektedir. Ülkedeki turizm altyapısının yetersizliği ve vize işlemlerinin uzun sürmesi, bu konuda önemli birer engel oluşturmaktadır. Azerbaycan'da iç turizm açısından gelir düzeyinin düşük olması, dış turizm açısından ise, ülkenin yurt dışında tanıtımının yeterli olmaması, hatta Karabağ problemi nedeniyle tehlikeli bir bölge gibi algılanması önemli olumsuz etkenlerdir. Turizm açısından en elverişli bölgelerden biri olan Karabağ'ın işgal altında olması, önemli kayıpların başında gelmektedir (Bağırzade, 2011).

1997 yılı sonunda Azerbaycan'da devlete ait mevcut büyük otellerin ve dinlenme amaçlı sanatoryumların özelleştirilmesi Cumhurbaşkanı Fermanı ile kararlaştırılmıştır. Devlete ait otellerin özelleştirilmesi yabancı sermayeye de açık bulunmaktadır (T.C Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2012).

27 Eylül 2001 yılında Uluslararası Turizm Teşkilatına üye olan Azerbaycan, turizm sektörünün geliştirilmesi amacıyla, uluslararası kurumların finansal desteğini

ve diğer ülkelerde faaliyet gösteren turizm şirketlerinin Azerbaycan'a yatırım yapmalarını teşvik amacıyla özel yatırım programı hazırlanmıştır.

2004-2008 yıllarını kapsayan bölgesel kalkınma programında, geliştirilmesi birinci öncelikli hedefler arasında yer alan turizm sektörü ile ilgili olarak, bölgelerde eko-turizmin gelişmesi amacıyla hazırlanan proje ve iş planları, bu alana ilgi duyan yabancı yatırımcılara takdim edilmiştir. Ülkeye gelen turistler için giriş vizesinin miktarı 40 dolardan 20 dolara indirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ise havaalanları ve sınır kapılarından 10 dolar karşılığında bir aylık giriş ve ülkede ikamet etmek üzere vize alabilmektedir (Aras, 2009).

Ülkeye, 2006 yılı içinde turizm amacıyla 739.583 kişi gelmiş ve yaklaşık 554,7 milyon dolar turizm geliri elde edilmiştir. 2007 yılında ise bu alanda önemli bir gelişme yaşanmış ve gelen turist sayısı 1.332.701'e çıkarken, turizm gelirleri 758,5 milyon dolara yükselmiştir. Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan alınan bilgilere göre halihazırda ülkede 182 turizm şirketi ve değişik kategorilerde 242 otel faaliyet göstermektedir (Somuncuoğlu, 2011).

Tablo 31: Ülkeye Gelen ve Ülkeden Giden Turist Sayısı, (Bin Kişi)

Göstergeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ülkeye Gelen Kişi Sayısı	2933	3996	4158	5079	5738	6326	6784
Azerbaycan Vatandaşları	1600	2097	2328	3116	3499	3842	4275
Diğer Ülke Vatandaşları	1332	1898	1830	1962	2239	2484	2508
Ülkeden Giden Kişi Sayısı	2941	4045	4186	5131	5765	6352	6794
Azerbaycan Vatandaşları	1631	2162	2362	3175	3550	3874	4284
Diğer Ülke Vatandaşları	1310	1883	1824	1955	2215	2478	2509

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Yukarıdaki tablo 31'den görüldüğü gibi Azerbaycan'a gelen vatandaşların sayısı her yıl artmaktadır. Bu artışın sebebi de Azerbaycan'da turizm sektörünün gelişmesi ve bu gelişme neticesinde diğer hizmet sektörlerinin ilerlemesi demektir. 2007 yılında ülkeye gelen vatandaşların sayısı 2.933 milyon olmasına rağmen, 2013 yılında 2 defadan daha fazla artım göstererek bu rakam 6.784 milyon olmuştur.

Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın açıkladığı verilere göre, 2010 yılında yurtdışına turizm amaçlı çıkanların sayısı bir önceki yıla göre yüzde 16

oranında artarak 2.45 milyon olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycanlıların en çok ziyaret ettikleri ülke Türkiye olup, daha sonra sırasıyla İtalya, İspanya, Birleşik Arap Emirlikleri, Ukrayna, Rusya, Yunanistan, Malezya, Tayland ve İsviçre gelmektedir. 2010 yılında Azerbaycan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı 486 381 iken, 2011 yılında bu rakam 578 685'e ulaşmıştır. 2010 yılında Azerbaycan'a diğer ülkelerden gelen turist sayısı 1 900 000 olmuştur (Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu, 2013).

Tablo 32: Turizm Sektöründe İstihdam Edilen Kişi Sayısı, (Bir Kişi)

Göstergeler	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Özel Sektör	1129	1377	1403	1524	1712	1705
Devlet Sektörü	45	16	15	17	18	24
Toplam	1174	1393	1418	1541	1730	1729

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Yukarıdaki 32. tabloda turizm sektöründe istihdam edilen kişi sayısını görmekteyiz. Bu tabloya dikkat ettiğimiz zaman 2012 ve 2013 yıllarında bu turizm sektöründe çalışanların sayısında artım olduğunu görebiliriz. En önemlisi de daha çok istihdam edilen kişi sayısı özel sektörde yer almaktadır. 2013 yılında özel sektörde çalışan sayısı devlet sektöründe çalışan sayısından 70 kat fazla olmuştur.

Ülkeye, 2010 yılı içinde turizm amacıyla ülkeye gelen turist sayısı 2.45 milyon olmuş, bu rakam 2011 yılında ise 2,3 milyon kişiye yükselmiştir. 2011 yılında ülkeye ziyarette bulunan toplam turist sayısı ise 5,7 milyona ulaşmıştır. Azerbaycan'da 2011 yılı turizm yılı olarak ilan edilmiş, bu kapsamda geniş bir tanıtım kampanyası gerçekleştirilmiştir.

Tablo 33: Turizm Sektöründeki Gelir ve Harcamalar, (Bin Dolar)

Göstergeler	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Elde edilen Gelirler	20 878	22 299	23 831	28 651	34 771	37 949
Yapılan Harcamalar	14 523	16 525	17 257	20 336	24 234	27 972

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Tablo 33'e baktığımız zaman 2008 yılında elde edilen turizm gelirlerinin 20 milyon dolar olduğunu görebiliriz. 2010 yılında bu rakam 23 milyon dolara ulaşmış, 2013 yılında ise bu rakam 37 milyon dolara kadar yükselmiştir. Tablodan görüldüğü gibi turizm sektörüne yapılan harcamalar 2008 yılında 14 milyon dolar olmuş, 2010

Petrol boru hatları ile 2008 yılında petrol ve petrol türevlerinin taşınması 2007 yılı ile mukayesede %26,4 artmış ve 44,4 milyon tona ulaşmıştır (T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2009).

Elektrikli ulaştırmanın büyük kısmını oluşturan metro ile taşınan yolcuların sayısı 2007 yılı ile mukayesede %14,1 artarak 200,4 milyona ulaşmıştır (T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2009).

Tablo 34: Yük Taşıma Sektöründeki Göstergeler, (Bin Ton)

Taşımacılık	2005	2010	2011	2012	2013
Toplam	128,328	196,452	203,586	210,862	218,013
Demiryolu	26,522	22,349	22,203	23,116	23,225
Deniz yolu	13,680	11,714	12,499	12,371	11,503
Hava yolu	74	40	51	82	122
Boru hattı	18,534	62,458	59,053	57,170	57,941
Otomobil	69,518	99,891	109,780	118,123	125,222

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Yukarıdaki tablo 34'den görüldüğü gibi 2013 yılında en fazla taşımacılık otomobil taşımacılığı olmuş, ikinci sırada ise hava yolu taşımacılığı olmuştur. En az taşımacılık ise deniz yolu ile yapılan taşımacılık sektörü olmuştur. Bu da Azerbaycan'da deniz yolu ile yapılan taşımacılığın çok zayıf olmasını göstermektedir.

2008 yılında telekomünikasyon alanında faaliyet gösteren müesseseler tarafından 1128,9 milyon dolarlık telekomünikasyon hizmeti verilmiştir. Bu gelişme 2007 yılı ile mukayesede %28,2 artışı ifade etmektedir. Gelişme hızına göre telekomünikasyon alanı ekonominin diğer alanlarından daha fazla gelişmektedir. Hizmetlerin %27,6'sı devlet, %72,4'ü ise özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. Hizmetlerin %76'sı halka yöneliktir (Zengin, 2010).

Tablo 35'den görüldüğü gibi her yeni yılda Azerbaycan'da kullanılan araçların sayısı artmaktadır. Bu artım hem devletin nüfusunun sayısındaki yükselişi hem de toplumun sosyal ve ekonomik durumunun gelişimindeki yükselişi göstermektedir.

Tablo 35: Azerbaycan'da Kullanılan Trafik Araç Sayısı, (Adet)

Trafik araçları	2005	2010	2011	2012	2013
Toplam Sayı	612,069	982,553	1037,626	1135,936	1232,678
Binek O.	479,447	815,683	871,449	958,594	1048,806
Otobüs	26,735	29,569	29,189	29,647	30,334
Yük O.	90,852	118,460	122,182	130,019	133,637
Özel Amaçlı O.	9,490	11,715	10,153	11,936	13,427
Diğerleri	5,545	7,126	4,653	5,740	6,474
Motosiklet	3,562	1,643	1,647	2,067	2,487

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Yukarıdaki tabloya göre Azerbaycan'da en çok kullanılan trafik aracı binek otomobilleridir. Binek otomobillerinin sayısı 2013 yılında 1232,678 adet araç sayısına ulaşmıştır. Bu rakam da 2005 yılına nispeten 2 defa daha fazladır. En çok kullanılan ikinci trafik aracı ise yük otomobilleridir. Bunların da sayısı 2013 yılında 2005 yılına nispeten %40 defa artarak 133,637 adet araç olmuştur. 2013 verilerine göre Azerbaycan'da en az kullanılan trafik aracı 2,487 sayı ile motosiklet olmuştur.

2.6.2.3. Eğitim Sektörü

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da eğitim stratejik öneme sahip ve üstün tutulan, toplum ve devletin gelişmesinin temelini oluşturan faaliyet alanı sayılmaktadır. Azerbaycan'da eğitim sistemi demokratik, lâik özelliğe sahiptir ve onun esasını millî ve uluslararası değerler oluşturmaktadır. Tüm vatandaşlara 11 yıllık zorunlu genel orta eğitim görme hakkı sağlanmıştır. İlkokula (iptidai mektep) başlama yaşı 6'dır. Anayasaya göre Azerbaycan'da okullarda esas eğitim dili, ülkenin devlet dili olan Azerbaycan dilidir.

Azerbaycan'da 2000 yılı tarihi itibariyle okul sayısı 5.000 'e talebe sayısı da 1.600.000'e ulaşmıştır. Okul artışına paralel olarak kültürel hayatta da büyük bir gelişme olmuştur. Azerbaycan'da 6.500 kültür tesisi, 4.605 adet kütüphane, 125 müze, 40 dinlenme evi, 124 müzik okulu, 4, halk tiyatrosu salonu, 33 kültürel dernek ve 3.680 kültür evi ve kulübü bulunmaktadır. Azerbaycan'da Bakü ve Hazar

Üniversiteleri, 18 yüksekokulu ve bir özel enstitü mevcuttur. Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin 16 bilimsel araştırma merkezi mevcuttur.

Azerbaycan'ın yüksek eğitim kurumlarında tahsil alan yabancı uyruklu öğrencilerin sayısı 41 ülkeden 3438'dir. 3000'den fazla Azerbaycanlı öğrenci dünyanın değişik yüksek eğitim kurumlarında eğitimlerini sürdürmektedir. 2005 yılında 15 yaş üzerindeki her 1000 kişiden 764'ü tam eğitimlidir. Yine, 15 yaş üzerindeki okuryazarlık oranı %98,8 olup bu oran kadınlar arasında %98,2 iken erkekler arasında %99,5'dir. BM' in raporlarına göre Azerbaycan'da okuma yazma oranı %99'dur (Aras, 2009).

Tablo 36: Farklı Eğitim Kurumlarında Eğitim Alan Öğrenci Ve Talebeleri Sayı

Göstergeler	2000-2001	2005-2006	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014
Toplam sayı	2034739	1957981	1724524	1696393	1696255	1712946
Okullar	1692812	1588364	1327532	1294059	1287598	1292263
İlk Meslek	172944	172189	197330	198993	200664	199234
Orta Meslek	42698	58070	53470	54485	55965	63305
Üniversiteler	126285	139358	146291	148856	152028	158144

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Yukarıdaki 36. tabloya baktığımız zaman toplam öğrenci sayısında azalmayı görebiliriz. 2000-2001 eğitim yılında toplam öğrenci sayısı 2034739 olsa da 2013-2014 eğitim yılında bu sayı 1712946'ya düşmüştür. Bu olumsuz netice ise devletin toplumsal refahını etkilemede önemli rol oynamaktadır. İnsanların eğitim düzeyi refahı etkileyecek önemli unsurlardan biridir. Çünkü toplumsal refah ile ilişkili olan her bir ekonomik ve sosyal sektörlerin temeli eğitime dayanmaktadır. Tablo en çok düşüş okulların sayısında görülmüştür. Ama en fazla artım ise üniversite öğrencilerinin sayısında olmuştur. ADİK'in 2014 yılı için verdiği bilgilerde Azerbaycan'da 2000-2001 eğitim yılında toplam üniversite sayısı 47 olmuş ama 2013-2014 eğitim yılında ise üniversite sayısı 52 olmuştur.

Tablo 37: Genel Eğitim Kurumlarının Sayısı

Göstergeler	2000-2001	2005-2006	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014
Toplam Sayı	4548	4538	4515	4498	4488	4477
İlköğretim	470	406	366	358	354	346
Orta Okul	922	885	852	844	831	828
Liseler	3136	3226	3278	3277	3285	3286

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Yukarıdaki tablo 37'ye baktığımız zaman ilköğretim ve ortaokullarında sayısında yıldan yıla düşüşlerin olduğunu görebiliriz. Ama liselerin sayında ise tam tersine yani, her yeni yılda artım görülmektedir. 2001-2002 eğitim yılında liselerin sayısı 3136 olmuşsa da 2013-2014 eğitim yılında bu sayı 3286'lara ulaşmıştır.

Tablo 38: Her Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı

Yıllar	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014
Göstergeler	10,2	10,2	9,6	8,7	8,2	7,6	7,8	8,2

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi 2000-2004 yıllarında her öğretmen başına düşen öğrenci sayısı yüksek olmuştur. Daha sonra 2006-2012 yıllarında bu sayıda bir düşüş olmuş, 2014 yılında ise diğer yıllara nispeten yükselmiştir. Azerbaycan'ın öğretmen başına düşen öğrenci sayısı göstergesini diğer ülkelerin göstergesi karşılaştırıldığı zaman Azerbaycan'ın daha düşük düzeylerde olduğunu görebiliriz. 2012 yılında her öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 7,8 olduğu halde, Türkiye'de bu rakam 20 olmuştur. Bu gösterge Almanya'da 12, Kırgızistan'da 15, Danimarka'da 10, Polonya'da ise 14'e eşit olmuştur. Belirtilen bu göstergelere göre Azerbaycan'da her öğretmen başına düşen öğrenci sayısı daha düşüktür (Gül, 2015).ADİK' in verdiği bilgilere göre 2005-2006 yılında eğitim sektöründe çalışan öğretmenlerin sayısı 172 bin olmuştur. Ama 2013-2014 eğitim yılında ise bu rakam 163 bine düşmüştür.

2.6.2.4. İnşaat Sektörü

İnşaat ve müteahhitlik hizmetleri faaliyetleri petrol ve gaz sektörlerindeki gelişmeye yakından bağlıdır. Petrol ve gaz boru hatları ve hidrokarbona bağlı altyapı inşaatları sektörün canlanmasında önemli rol oynamıştır. Müteahhitlik hizmetleri sektörü Bakü Supsa petrol boru hattının inşa edildiği 1997-1998 döneminde GSYH'de % 12 paya sahip olmuştur. Ancak petrol sektöründe çok az faaliyetin olduğu 2001 yılında sektörün GSYH'deki payı %5,8'e gerilemiştir.

Ülkenin batıya açılan petrol ve gaz boru hatlarındaki çalışmalar 2002-2005 döneminde inşaat faaliyetlerinde önemli artış sağlamıştır. Sektörün GSYH'ye katkısı bu dönemde %15 ve %20 arasında olmuş, ancak inşaat işlerinin önemli kısmının tamamlanması ile birlikte 2006 yılında %10'a 2007 yılında da %7'ye gerilemiştir. Sektörün en önemli müşterisi kamu sektörü olagelmıştır. ADİK' in verilerine göre 2006 yılında inşa edilen konutların yüzey alanı 1,2 milyon metrekareye ulaşmıştır. Söz konusu rakam 2002 yılı değerinin iki katından fazladır. 2007 yılı Ağustos ayında Bakü'de yeni inşa edilmiş 16 katlı bir binanın çökmesi ve 25 çalışanın hayatını kaybetmesi sektördeki yolsuzluklara dikkat çekmiştir (Somuncuoğlu, 2011).

T.C. Ekonomi Bakanlığı'nın yayınladığı verilere göre, Türk müteahhitlik firmaları Azerbaycan'da şimdiye kadar 5,6 milyar dolar değerinde 285 adet proje üstlenmişlerdir. 2010 yılında 738 milyon dolar değerinde 38 proje, 2011 yılında ise 952 milyon dolar değerinde 44 proje üstlenilmiştir. 2012 yılı basından bu yana şimdilik 83 milyon dolar değerinde 1 proje üstlenilmiştir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu, 2013).

Petrol ve gaz boru hatları ve hidrokarbona bağlı altyapı inşaatları sektörün canlanmasında önemli rol oynamıştır. Müteahhitlik hizmetleri sektörü Bakü-Supsa petrol boru hattının inşa edildiği 1997-1998 döneminde GSYH'de %12 paya sahip olmuştur. Ancak petrol sektöründe çok az faaliyetin olduğu 2001 yılında sektörün GSYH'deki payı %5,8'e gerilemiştir.

2002-2005 döneminde inşaat sektörün GSYH'ye katkısı bu dönemde %15 ve %20 arasında olmuş, ancak inşaat işlerinin önemli kısmının tamamlanması ile birlikte 2006 yılında % 10'a, 2007 yılında da %7'ye gerilemiştir. ADİK' in verilerine göre 2006 yılında inşa edilen konutların yüzey alanı 1,2 milyon metrekareye ulaşmıştır. Söz konusu rakam 2002 yılı değerinin iki katından fazladır.

Tablo 39: İnşaat Sektörünün Esas Sosyal-Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	2005	2010	2011	2012	2013
Yerleşim evlerinin toplam alanı (bin metrekare)	1593	2049	2033	2147	2294
Genel eğitim okulları	44668	19183	23488	61974	36062
Okul öncesi eğitim kurumları	53	1010	720	1722	2466
Hastaneler, yatak sayısı	72	886	1334	265	1338
Ambulans poliklinik işletmeleri	441	710	270	1056	638
Üretim tesislerinin inşasına yatırılan sermaye (milyon dolar)	4534	6026	7636	9215	1107
Hizmet alanındaki tesislerinin inşasına yatırılan sermaye (milyon dolar)	1603	6355	8564	10537	11841
İnşaat işlerinin hacmi (milyon dolar)	1657	5664	7740	9892	10547
İnşaatta çalışan işçi sayısı (bin kişi)	58,8	68,3	78,6	95,4	100,9

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Yukarıdaki tablo 39’da görüldüğü gibi inşaat sektöründe yerleşim evlerinin toplam alanı 2005 yılında 1593 bin metrekare olmuş ama 2013 yılında %44 defa artarak bu alan 2294 bin metre olmuştur. Genel eğitim okullarının sayısı 2005 yılında 44668 olmuş, 2010 yılında ise azalmış 19183 olmuş, 2012 yılında ise bu sayı 3 defa artarak 61974 olmuştur. 2013 yılında ise bu sayı 36062 olmuştur. Tabloya baktığımız zaman okul öncesi eğitim kurumlarının sayısında olumlu değişiklikler görmekteyiz. 2005 yılında bu kurumların sayısı 53 tane idi ama 2013 yılında ise bu sayı fazla oranda artmış ve 2466 ’ya ulaşmıştır. Hastanelerin sayısında da olumlu değişiklikleri görmekteyiz. Hastanelerin sayısı 2005 yılında 72 olmuş ama 2013 yılında ise bu sayı 1338’ e ulaşmıştır. Tabloya baktığımız zaman 2005 yılında inşaat işlerinin hacmi 1657,4 milyon dolar olduğunu göre biliriz. 2013 yılında ise bu sayı 3 defa artarak 10547,5 milyon dolar olmuştur.

Tablo 40’a baktığımız zaman ise 2005 yılında ülkeye yapılan yatırımlar içerisinde yabancı yatırımların payı daha fazladır ve bu pay %63,5 oranındadır. 2013 yılında ise yerli yatırımların payı önceki yıllara nispeten artarak %76,7 oranına ulaşmıştır. Yerli yatırımların payının önceki yıllara nispeten artması Azerbaycan’da çalışan yerli yatırımcıların durumunun iyiye doğru değişmesinin açık bir kanıtıdır. Bu durum Azerbaycan toplumunun refah düzeyini de olumlu yönde etkilemektedir.

Tablo 40: Ülkeye Yapılan Yerli Ve Yabancı Yatırımlar

Yıllar	Toplam, milyon dolar	Yerli		Yabancı	
		Milyon dolar	Genel hacimde özel çekisi, %	Milyon dolar	Genel hacimde özel çekisi, %
2005	7118,5	2225,3	36,5	4893,2	63,5
2010	17591,4	9343,6	75,7	8247,8	24,3
2011	21589,0	12915,1	79,7	8673,9	20,3
2012	25777,8	15463,8	78,8	10314,0	21,2
2013	28010,5	17469,6	76,7	10540,9	23,3

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

2.6.3. Tarım Sektörü

SB'nin dağılmasından sonra pazar kaybeden Azerbaycan'da, 1990-1995 yılları arasında tarım üretimi %48 oranında azalmıştır.

Azerbaycan'ın %12'si ormanlar, %1,6'sı su, %52,3'ü tarıma yararlı ve %34,1'i de diğer topraklardan oluşmaktadır. Toprak yüzölçümüne göre Azerbaycan dünyada 44. büyük ülkedir. Son yıllarda tarım sektöründe istihdam artışı yaşanmaktadır. 1995 yılında tarımda çalışanların yüzdesi %30,8 iken, 2005 yılında bu rakam yaklaşık 1,5 milyon kişi ile %39 olmuştur.

Tarım Azerbaycan ekonomisinin petrolden sonra ikinci önemli sektörüdür. Toplam işgücünün %40'ı tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Azerbaycan, iklim ve toprak yapısı bakımından tarıma elverişli bir ülkedir. Güney bölgelerinde bir sezonda 2 ürün almak mümkündür. Azerbaycan'ın başlıca tarım ürünleri pamuk, tütün, çay, zeytin, sebze ve meyvedir. Ham ipek üretimi ve buna bağlı olarak dut ağacı tarımı da oldukça yaygındır.

Azerbaycan nüfusunun %49'u köylerde yaşamaktadır. 86,600 kilometre kare araziye sahip olan Azerbaycan'da ekilebilir alanlar toplam alanların %18'idir. 2003 yılında tarımsal üretim 2002 yılına göre %5,6 artarak 937,790 milyon dolara yükselmiştir. GSYH'nin %13,2'si tarım sektörünün payına düşmektedir. Faal işgücünün % 30-35'i bu alanda çalışmaktadır.

Ülkede üretimi önemli miktarda gerçekleşen bir başka tarım ürünü patatestir. 2004 'te %21 ve 2005 'te de %16'lık artışla patates üretimi 1 milyon tonu aşmıştır. Hayvancılık, 1996 yılına kadar, devlete ait hayvanların önemli bir kısmı özel sektöre

dağıtılmıştır. 1998 yılından itibaren sektörde bir küçülme yaşansa da, büyük baş hayvan sayısı artmaktadır. Hayvancılık ürünleri 2003 yılına oranla 2004 yılında önemli derecede artmıştır. Ancak 2005 yılında artış hızının kesildiği görülmektedir. Büyükbaş hayvan eti ithali yapılmasa da, tavuk eti ithalinin toplam et ürünlerinin %24'üne tekabül ettiği görülmektedir. 2005 yılı rakamlarına göre kişi başına balık ve balık ürünleri tüketimi 6.6 kilogramdır (Aras, 2009).

Tablo 41: Başlıca Tarım Ürünleri Üretimi, (Bin Ton)

Ürünler	1999	2000	2001	2002	2003
Tahıl	1075,0	1540,0	2016,6	2195,9	2057,1
Patates	394,1	469,0	605,8	694,9	769,0
Sebzeler	670,8	780,8	916,4	974,6	1040,0
Pamuk	96,8	91,5	83,6	80,4	99,5
Tütün	8,6	17,3	12,7	3,3	4,7
Yeşil Çay Yaprağı	2,7	1,1	1,4	1,4	0,944
Üzüm	112,5	76,8	68,1	62,1	65,0
Diğer Meyveler	642,8	738	788,4	847,1	926,1
Et (diri çekide)	104,5	195,8	205,4	223,6	239,9
Süt	993,4	1031,1	1073,4	1119,8	1167,8
Yumurta	526,3	542,6	554,0	561,6	670,6
Kirli Yün	11,0	10,9	11,2	11,8	12,1
Ayçiçeği Tohumu	-	-	5,3	11,2	18,9
Şeker Pancarı	-	-	41,3	115,8	129

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2005

Tablo 41'e baktığımız zaman 2003 yılında pamuk üretiminde artış olduğu görülmektedir. 1996'da 274,400 ton pamuk üretilmişken bu miktar 1997'de 124,000 ton, 1998'de 112.900 ton, 1999'da 96,800 ton, 2000'de 91,500 ton, 2001'de 83 bin ton, 2002'de 80 bin ton, 2003 yılında ise 99,5 bin ton olmuştur. Tütün üretimi 2002 yılında 3,1 bin ton iken, 2003 yılında 4,7 bin tona veya geçen yıllara kıyaslandığında %51.6 oranında artmıştır. Üzüm üretiminde de artış görülmektedir. Üzüm üretimi 2003 yılında, bir önceki yıla göre 2,9 bin ton artarak 65 bin tona yükselmiştir. Tarımda son yıllarda ihtiyaç duyulan gübrenin ancak %4'ü kadar karşılanabilmiştir. 2003 yılı sonu itibarıyla ülkede, 2,217 bin baş büyükbaş hayvan (bir önceki yıla göre artış %1.6), 7,166 baş küçükbaş hayvan (bir önceki yıla göre artış %2,6) bulunmaktadır, 2002 yıl et, süt, yumurta üretiminde de artışlar olmuştur. Diri çekide

239,900 ton et (artış %8,2), 1,16 ton süt (artış %4,3), 670,6 milyon adet yumurta (artış %19,4), 12,1 bin ton yün (artış %2,1) üretilmiştir (Ahmet, 2006).

GSYH'nin %13,2'si tarım sektörünün payına düşmektedir. Faal işgücünün %30-35'i bu alanda çalışmaktadır. 2003 yılında üretilen tahılın 1,546 bin tonunu veya %75,2'sini buğday oluşturmuştur. Bu geçen yılın aynı dönemiyle kıyaslandığında 185,5 bin ton az üretim yapılmıştır. Patates ve sebze üretiminde de en yüksek neticeler elde edilmiştir. 769,0 bin ton patates, 1040 bin ton sebze, 569,5 bin ton meyve, 994 ton çay üretimi gerçekleştirilmiştir (Ahmet, 2006).

Tablo 42: Tarım ürünlerinin üretimi, (Bin Ton)

Ürünler	2005	2010	2011	2012	2013
Tahıl	58,6	122,3	147,7	195,4	246,6
Pamuk	5,0	3,4	4,6	5,2	4,1
Şeker Pancarı	1,8	79,4	73,7	67,2	48,1
Ayçiçeği Tohumu	0,3	0,6	1,6	1,2	0,9
Patates	1,7	2,3	3,8	3,6	8,8
Sebze	8,2	22,1	29,3	34,8	38,8
Bostan Ürünleri	2,2	6,2	7,7	5,8	3,8
Meyveler	2,8	2,9	2,5	3,6	6,2
Üzüm	4,9	14,1	16,6	20,0	29,2
Yeşil Çay Yaprağı	0,04	0,34	0,37	0,42	0,37
Sığır ve Kuş Eti (kesilmiş)	16,8	23,3	31,5	48,8	56,7
Süt	8,1	14,2	15,4	19,5	32,6
Yumurta	196,7	449,1	260,2	442,9	562,3
Yun	0,4	0,5	0,4	0,4	0,4

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Yukarıdaki tabloya baktığımız zaman tarım üretiminde en fazla çekiye sahip olan ürünler yumurta ve tahıldır. Yumurtanın çekisi 2005 yılında 196 ton olsa da 2013 yılında 3 defa fazla artarak 562 tona ulaşmıştır. Tahıl üretimi de 2005 yılında 58 ton olsa da 2013 yılında 4 defa artarak 246 tona ulaşmıştır. En az gösterici ise ayçiçeği tohumu, yeşil çay yaprağı ve yun ürünlerinde görülmektedir. Çünkü bu ürünlerde gösterici 1 tondan aşağıdır.

Aşağıdaki tablo 43'de ise tarım üretimindeki ürünlerin payı faiz oranları ile gösterilmiştir. Buraya dikkat ettiğimiz zaman görebiliriz ki bireysel girişimcilerin payı diğer tarım kurumlarının payına nispeten oldukça fazladır. Tarım kurumlarının üretiminde en olumlu değişiklik şeker pancarının ve yeşil çay yaprağının üretiminde

olmuştur. Şeker pancarı 2005 yılında %5 orana sahip olsa da, 2012 yılında %38 orana sahip olmuş ama 2013 yılında ise %25 orana düşmüştür. Yeşil çay yaprağı ise 2005 yılında %5 orana sahip olmuş, 2012 yılında %73 orana yükselmiş ama 2013 yılında %64 orana düşmüştür. Bireysel girişimcilerin verilerinde ise şeker pancarı, yeşil çay yaprağı ve yumurtadan başka tüm tarım üretimi %80'in üzerinde paya sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 43: Tarım Ürünleri Üretiminin Ekonomik Kategoriler Üzere Yapısı (%)

Göstergeler	Tarım Kurumları			Bireysel Girişimciler		
	2005	2012	2013	2005	2012	2013
Tahıl	2,8	7,0	8,3	97,2	93,0	91,7
Pamuk	2,5	9,1	9,0	97,5	90,9	91,0
Şeker Pancarı	5,0	38,7	25,6	95,0	61,3	74,4
Tütün	5,6	1,0	1,9	94,4	99,0	98,1
Ayçiçeği Tohumu	1,7	6,0	4,8	98,3	94,0	95,2
Patates	0,2	0,4	0,9	99,8	99,6	99,1
Sebze	0,7	2,9	3,1	99,3	97,1	96,9
Bostan Ürünleri	0,6	1,4	0,9	99,4	98,6	99,1
Meyveler	0,5	0,4	0,7	99,5	99,6	99,3
Üzüm	6,1	13,2	19,0	93,9	86,8	81,0
Yeşil Çay Yaprağı	5,0	73,3	64,1	95,0	26,7	35,9
Sığır ve Kuş Eti (kesilmiş)	8,2	17,1	19,0	91,8	82,9	81,0
Süt	0,6	1,1	1,8	99,4	98,9	98,2
Yumurta	33,9	36,1	40,1	66,1	63,9	59,9
Yun	3,0	2,1	2,0	97,0	97,9	98,0

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

2.7. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan'da Sosyal Ve Kurumsal Yapı

Azerbaycan'da devletin temel yönetsel görevleri genel yönetimi oluşturan kuruluşlarca yürütülmektedir. Genel yönetimin merkez örgütü, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu, Bakanlıklar ve İcra Hâkimiyeti Başkanlıklarından oluşmaktadır. Azerbaycan'da 18 bakanlık, 19 merkezi devlet kurumu bulunmaktadır. Genel yönetimin taşra kuruluşları şehir, rayon, kasaba ve köylerde örgütlenmişlerdir. Şehir ve ilçelerin icra Hakimi Başkanları doğrudan Cumhurbaşkanıca atanmaktadır. Dolayısıyla da Azerbaycan'da Merkez ağırlıklı bir yönetim sistemi bulunmaktadır. Ayrıca hükümet ya da bakanlıklara yardımcı olmak üzere merkezde kurulmuş yardımcı kuruluşlar bulunmaktadır. Devletin ve aynı zamanda hükümetin de başkanı

olan Cumhurbaşkanının konumu daha önce açıklandığı için burada üzerinde durulmayacaktır. Genel yönetimin merkezi örgütünü oluşturan ve Cumhurbaşkanlığına bağlı üst düzeyde bir icra organı olan Bakanlar Kurulunun çalışmalarını Cumhurbaşkanı belirler ve Bakanlar Kurulu yaptığı çalışmalardan dolayı Cumhurbaşkanıya karşı sorumludur (Hasanoğlu, 2002).

Azerbaycan devletinin ekonomik ve sosyal bakımından gelişmesinde kurumlar ciddi bir şekilde önemli rol oynamaktadır. Yeni yerli ve yabancı kurumların açılması ve geliştirilmesi açısından devletin önemli desteği ve yardımı gerekmektedir. Dünya Bankasının verdiği bilgilere göre 1-10 üzerinden değerlendirildiği zaman Azerbaycan'da 2005-2007 yıllarında yatırımcının korunma endeksi 4,3 oranında olmuştur. Amma bu gösterge 2008-2013 yıllarında 6,3 oranına yükselmiştir. Bu gösterge de Azerbaycan'ın son yıllarda yatırımcıların korunması bakımından geliştiğini göstermektedir. Azerbaycan'da yatırımcının korunma endeksini yükselmesi devletin ekonomik ve sosyal bakımında gelişmesini sağlamış ve bu da toplumsal refah açısından olumlu etki yaratmıştır. 2013 yılı itibariyle Dünya Bankasının verdiği verilere baktığımızda Azerbaycan'ın Estonya, Rusya ve Yunanistan'dan ileride olduğunu görebiliriz. Çünkü 2013 yılında yatırımcının korunma endeksi Estonya'da 5,7, Rusya'da 4,7, Yunanistan'da ise 5,3 oranında olmuştur. Türkiye'de de bu oran Azerbaycan'da olduğu gibi 6,3 olmuş, Kazakistan'da ise bu gösterge Azerbaycan'dan daha fazla yani 6,7 oranında olmuştur.

2.7.1. Aile Yapısı

Azerbaycan'da aile yapısını anlamada çok önemli bir gösterge de ülkedeki toplam hane sayısı ve hane başına düşen kişi sayısıdır. 1999 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, Azerbaycan'da toplam hane sayısı 1 milyon 279 bin adet olarak saptanmıştır. 2003 yılı rakamlarına göre hane sayısı milyon 744 bin olarak saptanmıştır (Zengin, 2010).

Bugün Azerbaycan'da 1000 erkeğe düşen kadın sayısı 1048'dir. Son 5 yılda ülkede ortalama 116.000 çocuk başka bir deyişle her gün yaklaşık olarak 318 çocuk doğmaktadır. 2002 yılında ülkede doğum oranı 1000 kişiye 14 çocuk olarak gerçekleşmiştir.

Piyasa ekonomisi şartları altında çocuğun doğması yeni ekonomik yük getireceği endişesiyle karşılanmaktadır. Ülke nüfusunun önemli bir bölümünün gelir düzeyinin düşük olması, elverişsiz yaşam şartları bu bakışın sebepleri arasında zikredilebilir. Bu nedenle daha önceki yıllarla karşılaştırıldığında kadınlarda doğurganlık oranının bir hayli düşük olduğu görülmektedir. Daha önceki yıllarda 6-7 çocuklu ailelere sık-sık rastlandığı halde bugün ailelerde ebeveynler 1-3 çocukla yetinmektedirler. Son istatistiklere göre bugün ülkede çocuksuz ailelerin oranı % 24,3, tek çocuklu ailelerin oranı % 40,8, iki çocuklu ailelerin oranı% 47,2'ye tekabül etmektedir. Bunun sebepleri arasında çocuk yetiştirme ve büyütme masrafları gösterilmektedir (Zengin, 2010).

2.7.2. Nüfus Yapısı

1995 yılı istatistiklerine göre Azerbaycan'da 5-19 yaş arası toplam nüfusun %42,8'ni, 20-24 yaş arası %33,3 'ünü, 40-54 yaş arası %12,5'ini ve 55-70 yaş yukarısı %11,4'ünü oluşturmaktadır. 2001 yılı istatistiklerine göre Azerbaycan'ın nüfusu 7,771 milyon, nüfus artış oranı %0,32'dir. 2003 yılında nüfusu 8,202 milyon olan Azerbaycan'ın nüfusunun 4 milyon 154 bini yani %51'i şehirlerde, 4 milyon 48 bin kişi olan %49'u ise köy ve kasabalarda yaşamaktadır. Nüfusun 4 milyon 23 bini olan %49'luk kısmı erkek, 4 milyon 179 bini olan %51'i ise kadındır (Ahmet, 2006).

Aşağıdaki 44. tabloda verilmiş 0-4 yaş grubunda olan nüfus sayısı 1995 yılında 824,4 bin olmuş, 2005 yılında azalarak bu sayı 572,7 bine düşmüş, 2014 yılında ise bu sayı 832,8 bine yükselmiştir. 10-14 yaş grubunda olan nüfus sayısı 2000 yılında 925,7 bine ulaşmış ama 2014 yılında bu sayı 647,5 bine düşmüştür. 20-24 yaş grubunda olan nüfus sayısı 1995 yılında 644,2 bin olmuş, 2005 yılında 809,9 bine ulaşmış, 2014 yılında ise daha da artarak bu sayı 920,3 bine kadar yükselmiştir. 50-54 yaş grubunda olan nüfus sayısı 1995 yılında 205,6 bin olmuş, 2005 yılında ise bu sayı 363,5 bine ulaşmış, 2014 yılında ise bu sayı 664,4 bine kadar yükselmiştir.

Tablo 44: Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Sayısı, (Bin Kişi)

Göstergeler	1995	2000	2005	2010	2014
0-4 Yaş Arası	824,4	730,1	572,7	670,1	832,8
10-14 Yaş Arası	791,5	925,7	893,7	725,8	647,5
20-24 Yaş Arası	644,2	657,7	809,9	939,2	920,3
30-34 Yaş Arası	689,2	666,2	625,2	684,4	791,5
40-44 Yaş Arası	449,9	584,1	684,4	664,6	629,4
50-54 Yaş Arası	205,6	229,1	363,5	555,8	664,4

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

ADİK'in 1995 yılı verilerine göre Azerbaycan'ın 7,5 milyon civarında olan nüfusunun %51'ini kadınlar oluşturmaktaydı. Ortalama ömür 69,6 yıldır. Erkek nüfusun yaş ortalaması 65,7, kadın nüfusun yaş ortalaması ise 73,5'dir. 2004 yılı istatistiklerine göre nüfus 8,266 milyondur. Bu nüfusun 4,215 milyon erkek, 4,050 milyonu kadınlardan oluşmaktadır. Ortalama ömür 73,3, kadınlarda 75,1, erkeklerde ise 69,5 olmuştur.

Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımında gözlenen eğilimler Azerbaycan nüfusunun yaşlandığını göstermektedir. 1990-1997 yılları arasında aktif nüfusun (kadınlar için 16-54, erkekler için 16-59 yaşları) toplam nüfus içindeki payı her yıl 0.5-1.4 oranında artmıştır. Bugün, çalışma yaşında olan her kişiye, 16 yaşına gelmemiş % 0,642 kişi ve çalışma yaşının üstünde % 0,207 kişi düşmektedir. Aktif nüfusun artan oranı 1988-1998 yılları arasında doğan nüfusun önemli derecede azalmış olduğunu göstermektedir. Azerbaycan' da doğum seviyesi 1992 yılında her bin kişiye 27 olduğu halde, 1996 ve 1997 yıllarında bu rakam 17 olarak gerçekleşmiş, bu eğilim şehir ve köylerde gözlenmiştir. Azerbaycan'da doğum seviyesinin aşağı düşmesini, ekonomik zorluklar ve göç sonucu azalan nikah oranları ile izah etmek daha doğru bir değerlendirmedir.

Azerbaycan'ın nüfusu 2006'nın başı itibarıyla 8,436 milyon kişidir. Yerleşim sıklığı olarak kilometre kareye yaklaşık 95 kişi düşmektedir. Nüfusun %49'u erkek, %51'i kadınlardan oluşmaktadır. 18 yaşına kadar olan nüfusun oranı ise %35'tir. Nüfusun %48,4'ü kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Bakü'nün nüfusu toplam nüfusun %40'ına tekabül etmektedir (Aras, 2009).

Tablo 45: Azerbaycan'da Nüfus Artışı: Doğum, Ölüm ve Nüfus Artışı Miktarı

Yıllar	Kişi Sayısı			Her 1000 Kişiye Göre		
	Doğanlar	Ölenler	Artış	Doğanlar	Ölenler	Artış
1995	143315	50828	92487	18,9	6,7	12,2
2000	116994	46701	70293	14,8	5,9	8,9
2001	110356	45284	65072	13,8	5,7	8,1
2002	110715	46522	64193	13,8	5,8	8,0
2003	113467	49001	64466	14,0	6,0	8,0
2004	131609	49568	82041	16,1	6,1	10,0
2005	141901	51962	89939	17,2	6,3	10,9
2006	148946	52248	96698	17,8	6,2	11,6
2007	151963	53655	98308	18,0	6,3	11,7
2008	152086	52710	99376	17,8	6,2	11,6

Kaynak: http://www.azstat.org/publications/azfigures/2009/az/004.shtml#t4_1

2012 verilerine göre Azerbaycan nüfusu 9,235 milyon olmuştur. Bunların 4,583 milyonu erkek, 4,651 milyonu kadındır. Ortalama ömür 73 yıldır. Nüfusun %53'ünü 35 yaşın altındakiler oluşturmaktadır. Yıllık nüfus artış hızıysa %1'dir. Azerbaycan nüfusunun %83'ünü Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır (Seferov, 2004)

Tablo 46: Azerbaycan'ın Nüfusu, (Bin Kişi)

Göstergeler	2000	2005	2011	2012	2013	2014
Toplam sayı	8032,8	8447,4	9111,1	9235,1	9356,5	9477,1
Şehir nüfusu	4107,3	4423,4	4829,5	4888,7	4966,2	5045,4
Kırsal nüfusu	3925,5	4024,0	4281,6	4346,4	4390,3	4431,7
Şehir nüfusu (%)	51,1	52,4	53,0	52,9	53,1	53,2
Kırsal nüfusu (%)	48,9	47,6	47,0	47,1	46,9	46,8
Erkeklerin sayısı	3927,0	4156,2	4517,1	4583,5	4648,8	4713,5
Kadınların sayısı	4105,8	4291,2	4594,0	4651,6	4707,7	4763,6
Erkeklerin sayısı (%)	48,9	49,2	49,6	49,6	49,7	49,7
Kadınların sayısı (%)	51,1	50,8	50,4	50,4	50,3	50,3

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Yukarıdaki tablo 46’da görüldüğü gibi 2000 yılında Azerbaycan’ın nüfusu 8,032 milyon kişi olmuş, ama 2014 yılında %20 oranda artarak bu rakam 9,477 milyon yükselmiştir. Aşağıda verilmiş tabloya göre 2014 yılında Azerbaycan’ın nüfusunun %50,3 oranı kadınlar, yerde kalan %49,7 oranı ise erkekler teşkil etmektedir.

Tablo 47: Anne Ölümü (Gebelik, Doğum Ve Lohusalık Döneminde)

Yıllar	Kişi sayısı	Her yüz bin kişiye oranla (%)
2000	44	37,6
2005	41	28,9
2007	54	35,5
2008	40	26,3
2009	37	24,3
2010	26	15,7
2011	27	15,3
2012	26	14,9
2013	25	14,5

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Yukarıdaki tablo 47’de gebelik, doğum ve lohusalık döneminde yaşanan anne ölümlerinin sayı verilmiştir. Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumunun verdiği bilgilere göre 2000 ve 2007 yılları arasında anne ölüm sayısı artarak 54 kişiye ulaşmış, 2007 yılında bu sayı 37 olmuş, ama 2013 yılında bu sayı 25’e kadar düşmüştür.

Tablo 48: Çocuk Ölümü Göstergeleri

Yıllar	1 yaşa kadar ölen çocuk sayısı		
	Toplam	Erkekler	Kızlar
2000	1896	1069	827
2005	1580	893	687
2007	1756	966	790
2008	1715	931	784
2009	1731	950	781
2010	1843	1018	825
2011	1903	1047	856
2012	1884	1035	849
2013	1862	1028	834

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Azerbaycan' da ilk dönemlerde bebek ölümü seviyesinin yüksek olması rahatsızlık doğurmaktadır. İstatistiklere göre 1997 yılında canlı doğan her 1000 bebeğin 19,8'i 1 yaşına varmamıştır. Aşağıdaki tabloya baktığımız zaman 1 yaşa kadar ölen toplam çocuk sayısında maalesef ki, artım olduğunu görüyoruz.

Yukarıdaki 48. tablodan görüldüğü gibi 2000 yılında 1 yaşa kadar ölen toplam çocuk sayısı 1896 olmuş, 2005 yılında bu sayı 1580'e düşmüş, 2010 yılında ise bu sayı 1843'e kadar yükselmiş, 2013 yılında da 1862 olmuştur. Ölen çocukların en çok hissesini erkek çocukları oluşturmaktadır. 2013 yılında 1862 çocuk ölmüş ve bu çocukların 1028'i erkek, 834'ü ise kız çocukları olmuştur.

2.7.3. Sağlık Sektörü

Azerbaycan halkı eşit bir şekilde sağlık kurumlarında yararlanabilmektedir. Azerbaycan'da sağlık hizmetleri verilirken üçlü bir sistem uygulanmaktadır. Öncelikle ilk müdahale felçer denilen sağlık memurlarıyla yapılmaktadır. Bu müdahale ve tedavilerin yetersiz kalması halinde hastalar, hastanelere gönderilmekte, başka bir sistem ise hastanelerin yetersizliği durumunda ise hastalar üniversitelerdeki araştırma hastanelerine yollanmaktadır. Azerbaycan'da özellikle göz hastalıkları konusunda büyük başarılar kaydedilmiştir. Azerbaycan doktorları çağdaş tıp teknolojisinin ve araçlarının eksikliğini çekmektedirler. Tablo 49'da görüldüğü gibi yıllar itibarıyla doktor sayısında artış olmuştur.

Tablo 49: Bağımsızlık Öncesi ve Sonrası Azerbaycan'da Doktor, Sağlık Personeli, Sağlık Kurumları ve Yatak Sayıları

Göstergeler	1985	1990	1991	1992	1993
Toplam doktor sayısı	25,3	27,5	28,1	28,2	28,8
Her on bin kişiye düşen doktor sayısı	37,8	38,6	38,9	38,6	39,2
Yardımcı sağlık personel sayısı	62,1	68,0	69,9	68,2	70,1
Sağlık personeli	92,5	95,6	96,7	93,4	95,2
Toplam sağlık kurumu sayısı	743	731	749	776	787
Yatak sayısı	65,9	70,9	71,9	76,6	76,9
Her on bin kişiye düşen yatak	98,3	99,6	99,4	704,9	104,4
Ana çocuk sağlık merkezi	1093	1034	1003	975	975

Kaynak: <http://www.tusiab.org/index.php?MID=views&viewid=113>, 2006

Azerbaycan'da 2005 verilerine göre doktor sayısı 28,500, diř hekimisi sayısı 2,280, saęlık personeli sayısı 60.030, hastane sayısı 740, poliklinik sayısı 1,610, eczane sayısı 1,390 ve bir hekime dūřen hasta sayısı ise 277'dir. Yanlıř sanayileřme politikaları nedeniyle ũlkede meydana gelen evre kirlilięi yūzünden ocuk ųlųmleri çok yųksektir. Ūlkede doęan her dųrt çocuktan birisi ya ųlų ya da sakat doęmaktadır (Ahmet, 2006).

Her 10 bin kiřiye dūřen doktor sayısı 37, saęlık memuru sayısı 73, hastane yataklarının sayısı yaklařık 83 'tųr. Bu sayı sadece Bakų için hesaplandıęında, genel ortalamanın ųzerinde olduęu gųrųlecektir. Bakų'de her 10.000 kiřiye dūřen doktor sayısı yaklařık 85, saęlık memur sayısı 110, hastane yataklarının sayısı 115'dir.

Tablo 50: Saęlık sektųrünün ųnemli gųstergeleri

Gųstergeler	2001	2006	2011	2012	2013	2014
Tųm ihtisaslardaki doktor sayısı (bin kiři)	29,0	30,6	33,1	31,4	32,3	32,4
Her on bin kişiye oranla (%)	36,3	36,3	36,8	34,5	35,0	34,7
Orta tıp işçilerinin sayısı (bin kişi)	60,0	60,8	60,1	57,8	57,5	56,9
Her on bin kişiye oranla (%)	75,1	72,1	66,8	63,4	62,3	60,9
Hastanelerin sayısı	735	729	516	523	539	553
Ambulans-poliklinik hizmet eden tesisler	1614	1595	1688	1690	1725	1744

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Tablo 50'ye baktıęımız zaman tųm ihtisaslardaki doktor sayısında olumlu neticeler gųrebiliriz. Yukarıdaki tabloda gųrųldųęu gibi 2001 yılında doktor sayısı 29 bin olmuř ama 2014 yılında ise bu sayı 32,4 bin'e ulařmıřtır. Orta tıp iřçilerinin sayısı 2014 yılındaki sayı 2001 yıla nispeten azalmıř 56,9 bin kiři olmuřtur. Hastanelerin sayısında da azalma gųrųlmųř, 2001 yılında bu sayı 735 tane olmuř, 2014 yılında ise 553'e dųřmųřtųr.

Tablo 51: Kayıt edilmiş hastaların toplam sayısı

Gųsterge	2005	2010	2011	2012	2013
Tųm hasta sayısı	1503,824	1604,610	1618,072	1686,887	1739,584

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Tablo 51’de gördüğümüz gibi 2005 yılında hastaların sayısı 1503,824 olmuştur. Ama 2013 yılında ise bu sayı 1739,584’e kadar yükselmiştir. ADİK tarafından verilen bu veriler sağlık sektöründe yaşanan sorunların geniş yayılmasının bir göstergesidir. Verilerin düşük olmasının başka bir nedeni ise ülke nüfusunun sayısının artmasıdır. ADİK’ nin verdiği bilgilere göre 2014 yılında sağlık sektörüne 618,9 milyon manat harcanmış ve bu da GSYH içerisinde %1,1 orana sahip olmuştur.

2.7.4. Sosyal Güvenlik Sistemi

SB’nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkelerinde sosyal harcamalar bütçe içinde önemli bir yer tutmasına rağmen geçiş halindeki diğer ülkeler ve BDT ülkelerine kıyasla oldukça düşüktür.

Azerbaycan’da Sosyal Güvenlik Ağı maliyeti oldukça yüksek olup, 1994 yılı istatistiklerine göre GSMH’nin %18’ini oluşturmaktadır. Erkeklerde 16-60 yaş, bayanlarda 16-55 yaş arası çalışılabilir yaş olarak kabul edilmiştir. Savunmasız gruplara verilmesi hedeflenen para yardımı için, şu anki uygulamada belirlenen miktar, daha çok orta gelirli tüketiciye hitap etmektedir.

2003 yılı bütçesi, prim gelirinden 1,04 trilyon Manat. Devlet bütçesinden aktarılan miktar ise 768 milyar Manat olmak üzere toplam 367,480 milyon dolardır. Bu fondan çalışanların hastalık izni, doğum izni, çocukların 3 yaşını tamamlayıncaya kadar anneye verilen izin, defin izni gibi sosyal güvenlik hakları mevcuttur. Bunların yanında yaşlılık, sakatlık, aile reisinin ölümü, defin, hamilelik ve doğum, emek gücünü kısmen kaybetme, çalışanların sağlık ve bakımları, çocuklara 3 yaşına kadar bakım ücreti gibi sosyal nitelikli ücretler ödenmektedir (Ahmet, 2006).

Tablo 52: Devlet Tarafından Belirlenen Sosyal Yardım Alanların Sayısı Ve Miktarı, (Dolar)

Sosyal Harcama Göstergeleri	2012		2013		2014	
	Yardım Alanların Sayı	Yardım Miktarı	Yardım Alanların Sayı	Yardım Miktarı	Yardım Alanların Sayı	Yardım Miktarı
Toplam Hesap	308831	44,32	317110	44,43	316361	49,60
Yaş Bakımından	15969	55,00	15137	55,00	13356	60,00
Engellik Bakımından	104043	44,17	111873	44,02	118198	49,46
Aile Reisi Kaybı Bakımından	37995	49,50	39982	49,50	38125	55,00
18 Yaşa dek Olan Çocuklara	61693	60,50	62866	60,50	62860	67,00
Devlet Memuruna Müebbet	50	27,62	47	32,33	50	34,58
Çocuk Sayısı Bakımından	21156	10,77	20487	10,60	19455	12,50
1 Yaş Çocukların Ailelerine	8342	40,00	7591	40,00	6775	45,00
Ebeveynlerini Kaybedenlere	747	45,00	670	45,00	553	50,00

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Tablo 52'ye baktığımız zaman sosyal harcamaların artımını görebiliriz. Tablodaki toplam hesaba baktığımız zaman 2012 yılında 308831, 2013 yılında 317110, 2014 yılında ise 316361 sayda kişinin sosyal yardım aldığı görülmektedir. En fazla sosyal yardım alan kişiler engellik bakımından zarar çeken kişiler grubudur. Onların sayısı 2012 yılında 104043, 2013 yılında 111873, 2014 yılında ise 118198 sayıda kişi sosyal yardım almaktadır. En az sosyal yardım çocuk sayısı bakımından

ebeveynlere verilen sosyal yardımdır. Verilen paranın miktarı da 2014 verilerine göre 12,50 manattır.

Avrupa devletlerinin sosyal yardım harcama verilerine baktığımız zaman Azerbaycan'a nispeten daha fazla para harcadıklarını görebiliriz. Bu devletlerin çoğu gelişmiş devletler olduğu için bu devletlerin sosyal yardım harcamaları yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu da toplumun refah düzeyini olumlu yönde etkilemektedir. Örnek olarak Almanya'nın bazı sosyal verilerine dikkat edelim. Eğer Almanya'da devlet tarafından kişiye başkasının bakımına muhtaç olduğu zaman aylık olarak 343 dolar ile 1375 dolar arasında değişen devamlı bakım yardımı verilmektedir. Ölen kişinin geride kalanlarına (boşanmış eş de dâhil) ölüm sonrası, 3 ay için ölenin son kazancının %66,7'si oranında dul ve yetim aylığı bağlanmaktadır. 14 aydan küçük çocukları olan, evlat edinen veya doğumdan sonra bir çocuğun bakımını üstlenen ailelere, aylık olarak 336 dolardan başlayıp 2016 doları aşmamak şartıyla ebeveyn parası verilmektedir (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2013).

Belçika'da ise, çocuk yardımından yararlanabilmek için çocuğun Belçika'da olması ve burada eğitim görmesi gerekmektedir. Çocuk yardımında yaş limiti normal olarak 18'dir. Ancak, ileri eğitim, mesleki eğitim gibi nedenlerle yaş sınırı 25'e kadar uzayabilmektedir. Bunun yanında, ağır özürlülük hallerinde yaş sınırı 21'dir. Birinci çocuk için aylık yardım 97 dolar; ikinci çocuk için 179 dolar; üçüncü çocuk için 268 dolardır. 31.12.1990 tarihinden önce ve 01.01.1991 tarihinden sonra doğan çocuklar için ve özürlü çocuklar dâhil diğer çocuklar için bu önemli kurallar uygulanabilmektedir (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2013).

Estonya'da anne veya babaya verilecek sosyal yardım parası bir önceki yılın gelirleri üzerinden hesaplanmaktadır. Ebeveyn yardımı, 2011 yılı için asgari 311 dolar ile 2416 dolar arasında değişmektedir. Estonya'da çocuğun doğumu için tek seferlik yapılan aile yardımı verilmektedir. Doğum yardımının miktarı 2011 yılında 358 dolar olmuştur. Bundan başka bu devlette aynı çocuk için doğum yardımı yapılmamış olması şartı ile evlat edinme yardımı da 2011 yılı için 358 dolar olmuştur (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2013).

2.8. Bağımsızlık Sonrası Dönemin Genel Değerlendirmesi

Bir devletin ekonomisinin kalkınması ve gelişmesi için üç sınıfın önemli rolü vardır. Bunlar; idareci, müteşebbis ve bilim adamı sınıfıdır. Genel anlamda bilim adamları yeni fikir ve yeni düşünceleriyle ışık tutarak idarecilere yol gösterecektir. Eğer Azerbaycan'daki idarecilerin önündeki engeller kaldırılırsa bu zaman yeni fikir ve yeni düşüncelerin uygulanması kolaylaşacaktır. Bu durumda müteşebbisler de bu yeniliklerin uygulanması ve yeni iş yerlerinin açılması için yatırımlar yaparak ekonomik kalkınmaya katkıda bulunabilir ve toplumsal refah düzeyini yükseltebilir (Süleymanov, 2009).

1991'deki bağımsızlığın akabinde Azerbaycan, bütün geçiş ekonomilerinde görülen sosyal-ekonomik ve politik problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında %20'lere ulaşan negatif büyüme ve %1000'lere ulaşan enflasyon oranları ülkenin kötü durumda olduğunu göstergesidir. Bağımsızlığın ilk dönemlerinde ülkede özel sektör girişimlerinin bütün GSMH içerisindeki payı %20'lere bile ulaşamamıştır.

Azerbaycan, 1995'ten itibaren önce siyasal istikrar yakalamış ve buna bağlı olarak ekonomik sorunlara zamanla çözüm üretebilme imkanlarını elde etmiştir. Bu geçiş döneminde elde edilen Ermenistan'la savaşta ateşkes anlaşması, uluslararası kurumlarla işbirliği anlaşmaları Azerbaycan'ın karşı karşıya bulunduğu durumdan kurtarmıştır. Elde edilen ekonomik ve siyasal istikrarı, makroekonomik göstergelerdeki pozitif değişiklikler izlemiş, ülkede ekonomik büyüme süreci başlamıştır. Bu ekonomik büyüme sürecinde Azerbaycan'ın birçok ekonomik ve sosyal göstergelerinde gelişmeler yaşanmıştır.

İstikrar dönemi sayılan üçüncü dönemde ekonomide serbest piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılması, özelleştirme, girişimciliğin geliştirilmesi, yeni ekonomik yapının, gümrük, vergi ve mali sistemin yeniden oluşturulması toplumun ekonomik ve sosyal hayatında olumlu gelişmeler sağlamıştır. Bundan başka toplumun sosyal imkanlarının artırılması, eğitim ve sağlık şartlarının iyileştirilmesi için gerekli hukuki alt yapının oluşturulması amacıyla önemli kanunlar yürürlüğe konmuştur (Zengin, 2010). Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal hayatında yaşanan tüm bu gelişmeler genel olarak toplumun refah düzeyinin yükselmesinde önemli rol oynamıştır.

BÖLÜM III

AZERBAYCAN EKONOMİSİNİN REFAH GÖSTERGELERİNDEKİ ENDEKSLER VE BİLEŞENLER

3. AZERBAJCAN EKONOMİSİNİN REFAH GÖSTERGELERİNDEKİ ENDEKSLER VE BİLŞENLER

Bu bölümde ulusal düzeyde kullanılan toplumsal refahı ölçme yöntemlerinden bahsedilmiştir. Toplumsal refahı ölçme yöntemlerinde Azerbaycan'ın kazandığı endeksler belirtilmiş ve diğer ülkelerin endeksleri ile karşılaştırılmıştır. Bu endekslerin yanında onların bileşenlerine de değinilmiştir. Sonuncu alt bölümde ise Azerbaycan'ın bağımsızlık sonraki dönemdeki ekonomik ve sosyal göstergeleri tablolar şeklinde verilmiştir. Sonra ise bu göstergeleri üç döneme ayırarak her dönemin ortalaması bulunmuştur. Yapılan hesaplamalardan sonra her dönemin ortalama değeri karşılaştırılmış ve yorumlar yapılmıştır.

3.1. Azerbaycan Ekonomisinin Refah Göstergelerindeki Endekslerin Karşılaştırılması

Bu bölümde toplumsal refahı ölçme yöntemlerine değinilmiştir. Bu yöntemlerden birinci bölümde de bahsedilmiştir. Bu yöntemler İnsani Gelişme Endeksi (İGE), kişi başına düşen GSMH değerleri, kişi başına düşen Satın Alma Gücü Paritesi, Sosyal İlerleme Endeksi, Ekonomik Özgürlük Endeksidir.

Aşağıdaki tabloda İnsani Gelişme Endeksi ve Bileşenleri gösterilmiştir. Bu gösterge vasıtasıyla Azerbaycan'ın gerçekleştirdiği gerçek ilerlemeleri tabloda yansıtarak değerlerdeki gerçek değişiklikleri ve zaman içerisindeki sıralamaları göstermektedir.

Tablo 53: Azerbaycan'ın İnsani Gelişme Endeksi ve Bileşenleri

Yıllar	Doğum (yıl) yaşam süresi	Ortalama eğitim süresini (yıl)	Beklenen okullaşma yılı	İGE değeri
2000	66,9	10,6	10,3	0,639
2005	69,0	10,7	11,2	0,686
2010	70,5	11,2	11,7	0,743
2011	70,6	11,2	11,8	0,743
2012	70,7	11,2	11,8	0,745
2013	70,8	11,2	11,8	0,747

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/content/table-1-human-development-index-and-its-components&usg=ALkJrhj9lg-PJ63mOFqM-xGSu5R8Rm5TtQ>

Azerbaycan 2011 yılında dünyanın en iyi 15 en hızlı büyüyen ülkeler listesine girmiştir. Ama 2011 yılından sonra Azerbaycan İGE değeri bakımından yeterince istikrar sağlaya bilmemiştir. Azerbaycan için verilmiş İGE tablosunun göstergelerine baktığımız zaman farklı yıllarda yaşanmış değişiklikleri kolayca görebiliriz. Tablodaki doğum yaşam süresine dikkat ettiğimiz zaman yaşam süresinin çoğalmaya doğru gittiğini göre biliriz. Ama yaşam süresindeki bu çoğalma yeterince fazla olmamıştır. Ortalama eğitim süresi 2005 yılına kadar 10 yıl olmuş ama 2005 yılından sonra ortalama eğitim süresi 11 yıl olmuştur. Tabloda diğer sütunda beklenen okullaşma yılı verileri gösterilmiştir. Tablodan görüldüğü gibi Azerbaycan için olan beklenen okullaşma yılı 2005 yılından sonra artmamış ve 11 yıl olarak kalmıştır. Tabloda en son sütunda verilmiş İGE değerlerine baktığımızda da göstergelerin olumlu yönde arttığını görebiliriz. United Nations Development Programme (UNDP)

kurumunun uzun ve sağlıklı bir yaşam, eğitim almak ve insanca bir yaşam standardına sahip olma bakımından Azerbaycan için yaptığı araştırmalar neticesinde belirlediği göstergeler toplumun refah durumunun iyileşmeye doğru gittiğinin bir delilidir.2012-2013 yılında mevcut veri ve yöntemlere dayalı düzenlenmiş raporda Azerbaycan İGE sıralamasında 187 ülke sıralamasında 76. sırada yer almıştır. Bundan başka Azerbaycan her yıl kendi ekonomik ve sosyal göstergelerini önemli ölçüde iyileştirmiş ve her yıl en az 5 basamak ilerlemiştir (Human Development Reports, 2013).

UNDP kurumunun 2012-2013 yılları için verdiği bilgilere göre İGE göstergelerinde Norveç ilk sırada, Avustralya 2. sırada, İsviçre ise 3. sıradadır. SB'nin eski cumhuriyetlerinin göstergelerine baktığımız zaman Estonya'nın 33. sırada olduğunu göre biliriz. Bundan başka bu sıralamada Beyaz Rusya 53. sırada, Rusya 57. sırada, Kazakistan 70. sırada, Gürcistan 79. sırada, Ukrayna 83. sırada, Ermenistan 87. sırada yer almaktadır. Bu bilgilerden görüldüğü gibi Azerbaycan İGE göstergelerinde eski SB ülkeleri içerisinde yalnız üç ülkeden geri kalmaktadır. Bunlar Beyaz Rusya, Rusya ve Kazakistan'dır. Bu da Azerbaycan'ın toplumsal refah düzeyi bakımından ilerlemesinin bir kanıtıdır (Human Development Reports, 2013).

Tablo 54: Azerbaycan'ın Kişi Başına Düşen GSMH, (Bin Dolar)

Yıllar	Kişi başına GSMH	Yıllar	Kişi başına GSMH	Yıllar	Kişi başına GSMH
1994	0,20	2001	0,79	2008	5,41
1995	0,32	2002	0,83	2009	4,88
1996	0,42	2003	0,88	2010	5,80
1997	0,51	2004	1,05	2011	7,00
1998	0,54	2005	1,58	2012	7,49
1999	0,51	2006	2,38	2013	7,8
2000	0,62	2007	3,48	2014	7,8

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2014

Toplumsal refahı ölçme yöntemlerinden biri de GSMH oranlarına ele alıp ülkeler sıralamasında diğer ülkelerin göstergeleri ile kıyaslayarak incelemektir. Bunun için yukarıda verilmiş tabloda Azerbaycan'ın kişi başına düşen GSMH

verileri gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi 1994 yılında kişi başına düşen GSMH oranı 200 dolar olmuş, 2000 yılında bu rakam 3 kat artarak 620 dolara yükselmiş, 2005 yılında ise 1580 dolar olmuştur. 2010 yılında kişi başına düşen GSMH oranı 3,6 kat artarak 5800 dolar olmuştur. Azerbaycan'ın kişi başına düşen GSMH oranı 2014 yılında 7800 dolara ulaşmıştır.

Sosyal ilerlemenin temelinde toplumların ekonomik, siyasi ve sosyal yönlerden geliştikleri düşüncesi yatmaktadır. Kalkınma ve gelişmişliğe bakışı açısından Human Development Index (HDI) ile benzeşmekle beraber Social Progress Imperative (SPI), daha detaylı ve kapsamlı bir metodoloji kullanmaktadır. SPI hesaplanırken Temel İnsani İhtiyaçlar, Refahın Temelleri ve Fırsatlar adı altında üç alt endeksin ortalaması alınmaktadır (Attar, 2014).

Danışma Kurulu'nun başkanlığını Harvard Üniversitesi'nin dünyaca ünlü profesörü Michael E. Porter yürütmektedir. Sosyal İlerleme Endeksi'nin (SİE) ilk sürümü, 2014 yılının Mart ayında, Sosyal İlerleme Hareketi (Social Progress Imperative) tarafından yayınlanmıştır. 2014'te yayınlanan ilk sürüm, 132 ülkenin verisini derlemekte ve bu 132 ülkeyi sosyal ilerleme düzeylerine göre sıralamaktadır (Sökmen, 2014).

SPI hesaplanırken Temel İnsani İhtiyaçlar, Refahın Temelleri ve Fırsatlar adı altında üç alt endeksin ortalaması alınmaktadır. Temel İnsani İhtiyaçlar bir ülkede insanların varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli olan beslenme, barınma, suya erişim ve güvenlik gibi en temel ihtiyaçların ne kadar karşılandığını ölçmektedir. Refahın Temelleri ise bireylerin ve toplumların refahlarını arttırmalarını sağlayan temel eğitim, bilgiye ve iletişim kanallarına erişim, sağlıklı yaşam ve çevresel sürdürülebilirlik faktörlerini incelemektedir. Fırsatlar alt endeksi ise bireylerin kendi potansiyellerini tam olarak değerlendirmelerini sağlayan bireysel ve kolektif haklar, ayrımcılıkla mücadele ve yükseköğretime erişim faktörlerini değerlendirmektedir (Sökmen, 2014).

Aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın ve başka ülkelerin göstergeleri ve Sosyal İlerleme Endeksi sürümündeki verileri karşılaştırılarak gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi Yeni Zelanda Sosyal İlerleme Endeksinde 88.24 puanla 1. Yer, İsviçre 88.19 puanla 2. Yer, İzlanda ise 88.07 puanla 3. yer tutmuştur. Bu sıralamada

Türkiye 64.62 puanla 64. sırada, Azerbaycan ise 62.44 puanla 73. sırada yer almaktadır.

Tablo 55 : Sekiz ülkenin 2014 Sosyal İlerleme Endeksi Puanları

Sıralama	Ülkeler	Sosyal İlerleme Endeksi	Temel İnsani İhtiyaçlar	Refahın Temelleri	Fırsat
1.	Yeni Zelanda	88.24	91.74	84.97	88.01
2.	İsviçre	88.19	94.87	89.78	79.92
3.	İzlanda	88.07	94.32	88.19	81.71
64.	Türkiye	64.62	82.10	64.36	47.41
66.	Gürcistan	63.94	75.11	67.64	49.07
73.	Azerbaycan	62.44	76.19	68.59	42.54
80.	Rusya	60.79	72.15	63.66	46.58
94.	İran	56.65	77.76	58.36	33.82

Kaynak: Social Progress Imperative, Dünya Bankası

Azerbaycan'ın Sosyal İlerleme Endekslerini toplumsal refah bakımından incelersek Temel İnsani İhtiyaçlar ve Refahın Temelleri göstergelerinin birçok ülkelerden daha iyi olduğunu açıkça görebiliriz. Tabloda görüldüğü gibi Temel İnsani İhtiyaçlar, yani insanların varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli olan beslenme, barınma, suya erişim ve güvenlik bakımından toplumun en temel ihtiyaçların orta düzeyde karşılanmıştır. Ülkeler sıralamasında Azerbaycan Sosyal İlerleme Endeks bakımından 62.44 puanıyla ile 73. sırada yer almıştır. Refahın Temelleri de, yani bireylerin ve toplumların refahlarını arttırmalarını sağlayan temel eğitim, bilgiye ve iletişim kanallarına erişim, sağlıklı yaşam ve çevresel sürdürülebilirlik faktörleri de diğer ülkelere nispeten orta düzeyde olmuştur. Bu göstergeler, Azerbaycan'ın bağımsızlık kazandıktan sonra ülkedeki toplumsal refah durumunun olumlu yönde değiştiğinin bir kanıtıdır.

EÖE, ekonomik özgürlüğün 10 farklı alanı çerçevesinde ülke performanslarının kapsamlı ve karşılaştırmalı bir analizini sunmaktadır. Bu 10 farklı alandan her birine, 0'dan 100'e kadar puan verilmektedir. Bir ülkenin genel ekonomik özgürlük puanı da, bu farklı alanların ortalaması alınarak

hesaplanmaktadır. Esasında söz konusu 10 ekonomik özgürlük alanı, 4 temel kategoriye ayrılabilir (Acar, 2014). Bu 4 temel kategoriye yolsuzluk, düzenleyici verimlilik, kamu maliyesi, yatırım ve ticaret özgürlüğü dâhildir.

Dünya EÖE çerçevesinde performansı incelendiğinde, Azerbaycan'ın Türk Cumhuriyetler arasında en başarısız ülke olduğu görülmektedir. Ayrıca Azerbaycan için verilerin yayımlanmaya başlandığı 2004 yılından beri ülke performansının hemen hemen hiçbir ilerleme göstermediği dikkat çekmektedir.

Tablo 56 : Azerbaycan'ın EÖE Göstergesi, 2010-2015

Yıllar	Puan	Sıra	Bölgesel Sıra
2010	58.8	96	16
2011	59.7	92	15
2012	58.9	91	15
2013	59.7	88	14
2014	61.3	81	13
2015	61.0	85	17

Kaynak: <http://www.heritage.org/index/country/azerbaijan>

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 2012 yılında Azerbaycan Ekonomik Özgürlük sıralamasında 58.9 puanla 91. Sırada yer almıştır. 2013 yılında ise Azerbaycan 59.7 puanla 88. sırada yer almış, 2014 yılında ise 61.3 puanıyla 81. sırada yer almıştır. 2015 yılında Azerbaycan'ın Ekonomik Özgürlük Puanı 61.0 olmuş ve bu puanlamayla 85. sırada yer almaktadır. Yolsuzluk ve düzenleyici verimlilik göstergelerinde ilerlemeler olmuş ama kamu maliyesi, yatırım özgürlüğü ve ticaret özgürlüğü göstergelerinde inişler olmuştur. Azerbaycan Asya-Pasifik bölgesinde 41 ülke arasında 17. sırada yer almıştır. Son beş yılda Ekonomik Özgürlük Endeksi düzeyinde gelişmeler olduğu için Azerbaycan "kısmen özgür" ülkeler kategorisine katılmıştır. Yolsuzluk göstergelerini incelediğimiz zaman bu konuda boşlukların olduğunu ve nadiren hükümet yetkililerinin yolsuzlukla ilgili sorumlu tutulduğunu göre biliriz. Genel olarak mülkiyet hakları tam olarak korunma altında değildir ve bunun için de devlet istediği zaman herhangi bir kısıtlamaları uygulama yetkisine sahiplenmiştir. Bundan başka bu endeks göstergeleri içerisindeki kamu maliyesi bölümünde Azerbaycan'daki yurt içi fiyatların bozulmasına neden olan faktörler açığa çıkmıştır. Bu faktörler Azerbaycan'ın enerji sektörüne dayalı olması, monopollerin yaygın olması ve ithalatta sınırların fazla olmasıdır. Tüm bu

göstergeler toplumun refah durumunu etkileyen faktörlerin bir göstergesidir ve toplumsal refahı direk ve ya dolayı yolla etkileyen faktörlerden sayılmaktadır.

Dünya EÖE çerçevesinde 2015 yılı için diğer ülkelerin sıralamasına baktığımız zaman bazı eski Sovyet cumhuriyetlerin gösterge bakımından Azerbaycan'dan geri kaldığını görebiliriz. Örneğin Rusya 52,1 puanla 143. sırada yer almıştır. Bundan başka 2015 yılının EÖE göstergelerine göre Ukrayna 46,9 puanla 162. sırada, Beyaz Rusya 49,8 puanla 153. sırada, Kazakistan ise 63,3 puanla 69. sırada yer almaktadır. Bu sıralamada Estonya ise 76,8 puanla 8. Sırada yer almaktadır. Bu ülkelerin göstergeleri ile Azerbaycan'ın göstergelerini karşılaştırdığımız zaman Azerbaycan'ın son dönemlerde ekonomik ve sosyal bakımında orta düzeyde geliştiğini söyleyebiliriz. Bu da Azerbaycan'ın toplumsal refah düzeyinin ilerlemesini gösterse de yine de yeterli derecede toplumsal refahın gelişmediğinin bir kanıtıdır. Bazı göstergeler bakımından gelişmeler olsa da diğer göstergeler bakımından da gerilemeler olmuştur. Bunun için devlet tarafından toplumun refah durumunu olumlu yönde etkileyecek uygun politikaların geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir.

Aşağıdaki tabloda 7 ülkenin 2012 yılı için olan sosyal kalkınma göstergeleri verilmiştir. Bu göstergelerin ve verilerin hepsi dünya bankasından alınmıştır. Bu sosyal göstergeler toplumun refah durumunu etkilemede önemli rol oynadığı için tabloda gösterilmiştir. Bundan başka karşılaştırma yapabilmek için Azerbaycan'ın sosyal kalkınma göstergelerinden başka 7 farklı ülkenin göstergeleri de tabloda gösterilmiştir. Tabloda gösterilen 7 ülke ise Azerbaycan (AZE), Estonya (EST), Almanya (GER), Kazakistan (KAZ), Rusya (RUS), Türkiye (TUR), Türkmenistan (TKM) ve Yunanistan (GRC)'dir. Tabloda 2012 yılı için olan 5 yaş altında olan çocuk ölüm oranı göstergelerine dikkat ettiğimiz zaman Azerbaycan'ın tabloda olan 6 ülkeden geride kaldığını göre biliriz. Yalnız Türkmenistan'a göre Azerbaycan'ın göstergesine iyi diye biliriz. 2012 yılında Azerbaycan'da 5 yaş altında olan çocuk ölüm oranı her 1000 çocuktan 35,6'dır ama Türkmenistan'da ise bu 57'dir. Azerbaycan'da olan bu çocuk ölüm oranı Azerbaycan toplumunun refah durumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Tabloya göre 8 ülke içerisinde en iyi gösterge ise Estonya'dadır. Çünkü bu ülkede çocuk ölüm oranı 3,7'ye eşittir.

Tablo 57: 2012 yılında 7 ülke için Sosyal Kalkınma Göstergeleri

Göstergeler	Ülkeler							
	AZE	EST	GER	KAZ	RUS	TUR	TKM	GRC
Ölüm oranı, 5 yaş altı (1000 canlı doğumda)	35,6	3,7	4	17,9	10,6	20,4	57	4,5
Enerji kullanımı (kişi başına petrol eşdeğeri kg)	1472	4174	3885	4457	5283	1579	4943	2393
Elektrik enerjisi tüketimi (kişi başına kWh)	2052	6689	7270	5084	6617	2793	2476	5511
Tarım, değer (GSYH'nin%)	5,5	4,1	0,9	4,7	3,9	8,8	14,5	3,7
Sanayi, değer (GSYH'nin%)	63,1	28,9	28,9	39,5	36,8	26,7	48,4	13,8
Hizmetler vb. katma değer (GSYH'nin%)	31,5	66,9	66,9	55,8	59,2	64,5	37,0	82,5
Bir işe başlamak için gerekli zaman (gün)	8	6,5	14,5	19	18	6	-	11
Askeri harcamalar (GSYH'nin%)	4,7	1,9	1,3	1,1	4,0	2,3	-	2,4
İnternet kullanıcıları (100 kişide)	54,2	78,4	82,3	53,3	63,8	45,1	7,2	55,1
Yüksek teknoloji ihracatı (imalat ürünleri ihracatının%)	7,27	10,7	15,8	29,9	8,4	1,8	-	9,2
Doğrudan yabancı yatırım, (milyon dolar)	5293	1592	54660	13785	5058 7	1328 2	3117	1663

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

Tablodaki enerji kullanımı göstergesine dikkat ettiğimiz zaman Azerbaycan'ın diğer 7 ülkeden kişi başına daha az enerji kullandığını göre biliriz. Bu da Azerbaycan'ın enerji kullanımı bakımından toplumsal refah düzeyinin düşük olduğunu bir kanıttır. Elektrik enerjisi tüketimi bakımından yine de Azerbaycan diğer 7 ülkeden geride kalmaktadır. Bu gösterge de toplumun refah durumunu olumsuz yönde etkilemektedir. 2012 yılında tarım sektörünün Azerbaycan'ın GSYH içerisindeki değeri 5,5 olmuştur. Bu gösterge ile Azerbaycan yalnız Türkiye ve Türkmenistan'dan geride kalmıştır. Diğer 5 ülkede ise tarım sektörünün GSYH içerisindeki değeri düşük olmuştur. Yukarıdaki tabloda Azerbaycan'da sanayi sektörünün GSYH içerisindeki değerine dikkat ettiğimiz zaman bu değer %63,1

olduğunu göre biliriz. Bu gösterge tablodaki tüm 7 ülkenin göstergesinden yüksektir. Bu göstergenin yüksek olmasının esas nedeni Azerbaycan ekonomisinin petrol sanayisine dayalı olmasıdır. Bu gösterge Azerbaycan'ın ekonomisinin petrol sanayisine bağımlı hale gelmesini kanıtlamaktadır. Azerbaycan'ın petrol sanayisine bağımlılığından kurtulması için diğer sektörlere önemli dikkat ayırması gerekmektedir. Tabloya baktığımız zaman GSYH içerisinde hizmetler sektörünün değeri en az olan ülke Azerbaycan olduğunu göre biliriz. Bu gösterge %31,5'e eşit olmuştur. Yunanistan ise %82,5 göstergesiyle en yüksek göstergeye sahip olmuştur. Azerbaycan'da hizmetler sektörünün GSYH içerisindeki değeri diğer 7 ülkeye göre düşük olduğu için bu bakımdan toplumsal refahı olumsuz yönde etkilemektedir. Hizmetler sektörü genel olarak bir devletin ekonomisinde refah ölçüsü olarak değerlendirilmektedir. Bunun için bu sektörün gelişmesine özel dikkat ayrılması gerekmektedir.

Yukarıdaki tabloda bir işe başlamak için gerekli olan gün sayısına dikkat ettiğimiz zaman görebiliriz ki, Azerbaycan'ın göstergesi Estonya ve Türkiye'nin göstergesinden geride kalmıştır. Ama Almanya, Kazakistan, Rusya ve Yunanistan'a göre Azerbaycan'ın durumu daha iyidir. Tabloda 2012 yılı için olan askeri harcamalara dikkat ettiğimiz zaman Azerbaycan'ın diğer 7 ülkeden daha fazla para harcadığını görebiliriz. Çünkü Azerbaycan'da GSYH içerisinde askeri harcamaların değeri %4,7 olmuştur. Bu rakam da diğer ülkelerden daha fazladır. Tablodaki ülkeler içerisinde en az para harcayan ülke ise Kazakistan olmuştur. Azerbaycan'da internet kullanıcılarının sayısını tablodaki diğer ülkeler ile karşılaştırdığımızda Kazakistan, Türkiye ve Türkmenistan'dan ileride olduğunu göre biliriz. Azerbaycan'da her 100 kişiden 54,2'si internet kullanıcısıdır. Azerbaycan bu rakamla Estonya, Almanya, Rusya ve Yunanistan'dan geride kalmaktadır. Tabloya göre en fazla internet kullanıcısı her 100 kişiden 82,3 göstergesi ile Almanya'dır.

Toplumsal refahı etkileyen göstergelerden biri de imalat ürünleri ihracatında yüksek teknoloji ihracatının değeridir. Maalesef Azerbaycan bu gösterge bakımından da Türkiye'den başka tüm ülkelere geri kalmaktadır. Azerbaycan'da yüksek teknoloji ihracatı imalat ürünleri ihracatının %7,27'ni teşkil etmektedir. Yüksek teknolojinin toplumsal refah düzeyinin gelişmesinde önemli rol oynadığı için devlet tarafından bu sektöre dikkat ayrılmalıdır. Yukarıdaki tabloda toplumsal refah

etkileyen doğrudan yabancı yatırım göstergelerine baktığımızda Azerbaycan'a 2012 yılında 5293 milyon dolar yabancı yatırım yapıldığını görebiliriz. Tabloya göre Azerbaycan bu gösterge ile Estonya, Türkmenistan ve Yunanistan'dan ileridedir. Diğer 4 ülkenin göstergesinden ise geride kalmaktadır.

3.2. Azerbaycan Ekonomisinin Refah Endeksleri

Bölümün bu kısmında Azerbaycan'ın bağımsızlık yıllarındaki verileri kullanılmış ve ADİK'in verdiği bilgilere dayanarak tablolar şeklinde verilmiştir. Bu veriler genel olarak üç farklı döneme ayrılarak tablolar şeklinde gösterilmiştir. Tablolarda belirtilen dönemler; kriz dönemi (1991-1994), geçiş dönemi (1995-2000) ve istikrar dönemidir (2001-2014). İstatistik Kurumunun 1991 ve 1992 yılı için bazı göstergeleri verilmemektedir. Bunun için bazı göstergelerde kriz dönemi için 1993 ve 1994 yılları esas alınmıştır. Yalnız ücretler düzeyinin ve cinayet olayları sayısının kriz dönemi için verileri bulunmadığı için yazılmamıştır. Ama diğer on yedi göstergenin her birisi için her üç dönemdeki verileri tablolar şeklinde gösterilmiştir. Bu on yedi gösterge Kişi Başına Milli Gelir Dağılımı, İstihdam Düzeyi, Tüketici Fiyat Endeksi, 1 Yaşa Kadar Ölen Çocuk Sayısı, Toplam İaşe Hacmi, Sanayi Ürünlerinin Hacmi, Bilgi Ve İletişim Hizmet Hacmi, Eğitim Harcamaları, Tarım Ürünlerinin Hacmi, Nüfus Artım Sayısı, Tüm Doktorların Sayısı, Hastane Sayısı, Kütüphane Sayısı, Konut Sayısı, Araştırma Ve İşlem Yapan Kurum Sayısı Ve Sosyal Savunma Ve Güvenlik Harcamalarıdır. ADİK' in verileri içerisinde bu on dokuz göstergenin seçilme nedeni bu göstergelerin devletin ekonomik ve sosyal hayatında önemli rol oynaması ve toplumun refah düzeyini direk ve ya dolaylı yollarla etkilemesidir. Bundan başka bu göstergelerin seçilme nedeni ulusal düzeyde toplumsal refahı ölçme yöntemlerinde bu göstergelerin kullanılmasıdır.

Her bir gösterge için tablo verildikten sonra bu tablonun altında genel dönem ortalaması hesaplanmıştır. Genel dönem ortalamasını bulmak için dönemi oluşturan yılları toplayıp yılların sayısına bölünmüştür. Genel dönem ortalamalarını karşılaştırmak için 3 dönemin genel yıllık ortalaması hesaplanmıştır. 3 dönemin genel yıllık ortalamasını bulmak için ise bağımsızlık döneminin toplam yirmi dört yıldaki tüm verilerini toplayıp alınan cevap yirmi dörde bölünmüştür. Bu yöntem ile 3 dönemin genel yıllık ortalaması alınmış ve genel dönem ortalamaları ile

karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma yapmak için bir üzerinden değerlendirilerek hesaplanmıştır. Bunun için ilk önce 3 dönemin genel yıllık ortalamasına bir değeri verilmiş ve ters orantı ile hesaplanarak bu değere karşılık tüm farklı göstergelerin dönem ortalamalarının değeri bulunmuştur. Toplumun refahını olumsuz yönde etkileyen göstergeleri ise düz orantı ile hesaplayarak belirtilmiş daha sonra tabloya eklenmiştir. Düz orantı ile hesaplanan göstergeler Tüketici Fiyat Endeksi, 1 Yaşa Kadar Ölen Çocuk Sayısı ve Cinayet Olayları Sayısıdır. Alınan tüm dönem ve göstergelerin değerleri tablo şeklinde verilmiş ve açıklanmıştır. Daha sonra ise bu değerlere toplamı bire eşit olan, sıfır ve bir aralığında endekslere çarpılarak tabloda gösterilmiştir. Ulusal refah göstergelerinde kullanılan göstergelerin değerleri daha önemli olduğu için onlara daha fazla endeks sayısı verilmiştir. En sonda ise alınan neticeler bir biri ile karşılaştırılmış, hangi göstergelerin hangi dönemde olumlu ve ya olumsuz yönde değişmesi incelenmiştir.

Bir toplumun refah göstergeleri arasında nüfus göstergeleri öncelikli yer almaktadır. Çünkü nüfus düzeyi toplumun refahını belirtmekte yardımcı olan önemli göstergelerden biridir. Nüfus düzeyi ile alakalı olan doğum-yaşam süresi ve nüfus artım sayısı verileri bir sıra toplumsal refahı ölçme yöntemlerinde kullanılmaktadır. Örnek olarak doğum-yaşam süresi verileri ulusal düzeyde toplumsal refahı ölçme yöntemlerinden biri olan İnsani Gelişme Endeksi'nde kullanılan göstergeler arasında yer almaktadır. Bunun için de burada ADİK' den verilen nüfus artım sayısının verileri incelenecektir. Aşağıda her üç dönem için nüfus artım sayısı verileri tablo şeklinde gösterilmektedir.

Aşağıda her üç dönemin nüfus artım sayısı tablosu verilmiş ve tablodan aşağıda verilmiş hesaplamalarda ise her dönemin ortalaması hesaplanmıştır. Bunun için dönemin verilerini toplayıp dönemde olan yılların sayısına bölünmüştür. Sonra ise üç dönemin genel yıllık ortalaması hesaplanmıştır. Bunun için de tüm yirmi dört yıldaki veriler toplanılarak yirmi dörde bölünmüştür.

Tablo 58: Nüfus Artımı Sayısı, (Bir Kişi)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	145694	1995	92487	2001	65072	2008	99376
1992	130106	1996	81005	2002	64193	2009	99625
1993	121809	1997	85090	2003	64466	2010	112063
1994	104840	1998	77697	2004	82041	2011	122310
		1999	71244	2005	89939	2012	119452
		2000	70293	2006	96698	2013	118288
				2007	98308	2014	115900

Kaynak: www.stat.gov.az/menu/13/

1. Dönemin Ortalaması --- 125612
2. Dönemin Ortalaması --- 95563
3. Dönemin Ortalaması --- 96266

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalaması --- 101217

Aşağıda üç dönemin genel yıllık ortalamasını bir gibi kabul edip ters orantı ile her üç dönemin kendi ortalaması bulunacaktır. Alınan rakamlarda ise kriz dönemindeki nüfus artımının daha fazla olduğunu görebiliriz.

Eğer Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (101217'ni) 1 gibi kabul edersek o zaman, Kriz Dönemi:1,24 ; Geçiş Dönemi:0,94 ; İstikrar Dönemi:0,95'e eşit olacaktır.

Alınan sonuçlardan görüldüğü gibi nüfus artımı kriz döneminde daha da yüksek olmuş, diğer dönemlerde ise azalmıştır. Alınan sonuçlara göre nüfus artımı kriz döneminde 1,24, geçiş döneminde 0,94, istikrar döneminde ise 0,95 değerini almıştır. Geçiş ve istikrar döneminde nüfus artımı olmuş ama kriz döneminde olduğu gibi olamamıştır.

Toplumsal refahı ölçme yöntemlerinde kullanılan göstergelerden biri de kişi başına düşen milli gelir dağılımıdır. Genelde tüm ülkelerde bu göstergenin verileri dikkate alınarak ülkelerin refah düzeyi belirlenmektedir. Örnek olarak İnsani Gelişme Endeksi ve Satın Alma Gücü Paritesi ile toplumsal refahı ölçülmesi zamanı bu göstergenin verileri esas alınmaktadır. Refahı ölçme yöntemleri arasında en adil olanı kişi başına düşen milli gelir dağılımıdır. Aşağıdaki tabloda her üç dönemdeki kişi başına düşen milli gelir dağılımı gösterilmektedir. Daha sonra ise burada dönem ortalamasını bulmak için veriler toplanılarak yılların sayısına bölünmüştür.

Tablo 59: Kişi Başına Milli Gelir Dağılımı, (Bin Dolar)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	0,10	1995	0,32	2001	0,79	2008	5,41
1992	0,18	1996	0,42	2002	0,83	2009	4,88
1993	0,18	1997	0,51	2003	0,88	2010	5,80
1994	0,20	1998	0,54	2004	1,05	2011	7,00
		1999	0,51	2005	1,58	2012	7,49
		2000	0,62	2006	2,38	2013	7,8
				2007	3,48	2014	7,8

Kaynak: www.stat.gov.az/menu/13/

1. Dönemin Ortalaması --- 0,17
2. Dönemin Ortalaması --- 0,48
3. Dönemin Ortalaması --- 4,08

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalaması --- 2,5

Eğer Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (2,5'i) 1 gibi kabul edersek o zaman, Kriz Dönemi:0,068 Geçiş Dönemi:0,192 İstikrar Dönemi:1,632'ye eşit olacaktır.

Yukarıda her dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunmuştur. Sonra ise üç dönemin genel yıllık ortalamasına 1 değeri verilerek her üç dönemin genel ortalaması ters orantı ile hesaplanarak aldığı değerler her bir dönemin yanında yazılmıştır.

Alınmış değerlerden görüldüğü gibi istikrar döneminde daha fazla değere sahip olmuştur. Alınan sonuçlara göre kişi başına milli gelir dağılımı istikrar döneminde geçiş dönemine nispeten 8,5 kat daha çok değer kazanmıştır. Geçiş döneminde ise kriz dönemine nispeten 3 kat daha çok değer kazanmıştır. Azerbaycan'da özellikle gelirin büyük kısmının Bakü ve etraf bölgelerde toplanması buraya işçi akımını güçlendirmiştir. Alınan bu sonuçlar son yıllarda devleti oluşturan toplumun refahının yükselmesinin açık bir göstergesidir.

Toplumsal refahı ölçmede kullanılan göstergelerden biri de istihdam düzeyidir. İstihdam düzeyi bir ülkenin ekonomik büyümesi ile direkt alakalı olduğu için burada da istihdam verileri dikkate alınarak gösterilmiştir. Aşağıdaki tabloda her üç dönem için istihdam düzeyi ele alınmıştır. Burada da diğer göstergelerde gösterildiği gibi her dönemin ortalaması ve üç dönemin genel yıllık ortalaması aynı yöntemle hesaplanarak bulunmuştur.

Tablo 60: İstihdam Düzeyi, (Bin Kişi)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	2513	1995	3613,0	2001	3891,4	2008	4215,5
1992	2789	1996	3686,7	2002	3931,1	2009	4271,7
1993	2946	1997	3694,1	2003	3972,6	2010	4329,1
1994	3532	1998	3701,5	2004	4016,9	2011	4375,2
		1999	3702,8	2005	4062,3	2012	4445,3
		2000	3855,5	2006	4110,8	2013	4521,2
				2007	4162,2	2014	4602,9

Kaynak: www.stat.gov.az/menu/13/

1. Dönemin Ortalaması --- 2945
2. Dönemin Ortalaması --- 3709
3. Dönemin Ortalaması --- 4208

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalaması --- 3873

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (3873'ü) 1 gibi kabul edersek o zaman,
Kriz Dönemi:0,76 Geçiş Dönemi:0,96 İstikrar Dönemi:1,09'a eşit olacaktır.

Yukarıda görüldüğü gibi her bir dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunmuştur. Sonra ise üç dönemin genel yıllık ortalamasına bir değeri verilerek her üç dönemin genel ortalaması ters orantı ile hesaplanarak aldığı değerler her bir dönemin yanında yazılmıştır.

Alınan sonuçlara baktığımız zaman geçiş döneminin aldığı değer kriz döneminde nispeten daha çok değer aldığını, istikrar döneminin de geçiş dönemine nispeten daha çok değer aldığını göre biliriz. Tablodaki istihdam verilerinden görüldüğü gibi yeterli istihdam artışı sağlayamamıştır. Azerbaycan önemli derecede büyüme oranı elde etmesine rağmen istihdam verileri yeterli kadar olumlu olmamıştır. Bu durum da toplumsal refah düzeyinin gelişmesini engellemiştir.

Toplumsal refahı ölçme yöntemlerinde kullanılan diğer göstergelerden biri de tüketici fiyat endeksidir. Çünkü tüketici tarafından satın alınan mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimler toplumsal refahı etkilemektedir. Bunun için bu göstergenin verileri burada kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda her üç dönem için veriler gösterilmiştir. Daha sonra ise her bir dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunmuştur.

Tablo 61: Tüketici Fiyat Endeksi

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	-	1995	511,8	2001	101,5	2008	128,6
1992	1012,3	1996	119,9	2002	102,8	2009	98,5
1993	1229,1	1997	103,7	2003	102,2	2010	107,2
1994	1763,5	1998	99,2	2004	106,7	2011	110,4
		1999	91,5	2005	109,6	2012	100,8
		2000	101,8	2006	108,3	2013	102,2
				2007	116,7	2014	101,4

Kaynak: www.stat.gov.az/menu/13/

1. Dönemin Ortalaması --- 1335
2. Dönemin Ortalaması ---- 205,6
3. Dönemin Ortalaması --- 107

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalaması --- 283,9

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (283,9'u) 1 gibi kabul edersek ve düz orantıyla hesaplarsak eğer,

Kriz Dönemi:0,212 Geçiş Dönemi:1,38 İstikrar Dönemi:2,653'e eşit olacaktır.

Her bir dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunduğundan sonra diğer göstergelerin hesaplamalarında olduğu gibi üç dönemin genel yıllık ortalamasına bir değeri verilmiştir. Ama diğer göstergelerden farklı olarak burada ters orantı ile değil düz orantı ile hesaplama yapılmıştır. Çünkü bu gösterge olumsuzluk düzeyini ölçen göstergelerden sayılmaktadır.

Yukarıdaki hesaplamalarda alınmış sonuçlara göre kriz döneminde tüketici fiyat endeksi geçiş dönemine göre 6,5 kat az olduğu için kriz dönemindeki değer de geçiş dönemindeki değerden 6,5 kat daha az değer de kriz döneminde alınmıştır. Geçiş döneminde ise tüketici fiyat endeksi azaldığı için bu dönemde aldığı değerde yükselme yaşanmıştır. İstikrar döneminde de tüketici fiyat endeksi azaldığı için bu dönemde aldığı değer geçiş döneminin değerinde 2 kat fazla artarak 2,653 değerini almıştır. Alınan bu sonuç da toplumsal refah düzeyinin yükselmesinin kanıtıdır.

Toplumsal refahı ölçme yöntemlerinde kullanılan göstergelerden biri de ücretler düzeyidir. Toplumun yaşam düzeyini belirleyen önemli bir gösterge olarak burada tablo ve hesaplamalarda kullanılmıştır. Ücretler düzeyi verileri bir sıra refah ölçme yöntemlerinde biraz değişik şekilde olsa da kullanılmaktadır. Örnek olarak, Sosyal İlerleme Endeksinde beslenme ve barınma olarak kullanılmış ve toplumsal

refahı bulmak için ele alınmıştır. Aşağıda verilmiş tabloda ücretler düzeyi her bir dönem için gösterilmiş ama kriz döneminin verileri ADİK 'da verilmediği için bu dönemin verileri gösterilememiştir. Diğer dönemin verileri gösterildikten sonra iki dönem için genel ortalama ve iki dönemin genel yıllık ortalaması bulunmuştur.

Tablo 62: Ücretler Düzeyi, (Bir Dolar)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	-	1995	15,6	2001	55,3	2008	334,6
1992	-	1996	22,3	2002	64,4	2009	372,5
1993	-	1997	35,3	2003	78,9	2010	414,4
1994	-	1998	44,9	2004	101,4	2011	461
		1999	46,1	2005	131,5	2012	510,8
		2000	49,2	2006	167,4	2013	545
				2007	253,9	2014	569,6

Kaynak: www.stat.gov.az/menu/13/

2. Dönemin Ortalaması --- 35,6

3. Dönemin Ortalaması --- 290

İki Dönemin Genel Yıllık Ortalaması --- 213,7

İki Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (213,7'ni) 1 gibi kabul edersek o zaman,

Kriz Dönemi: - Geçiş Dönemi:0,167 İstikrar Dönemi:1,357'ye eşit olacaktır.

Kriz dönemindeki ücretler düzeyinin verileri ADİK'in sitesinde belirtilmediği için yukarıdaki tabloda da gösterilmemiştir. Her bir dönem için genel ortalama ve iki dönemin genel yıllık ortalaması bulunduktan sonra diğer göstergelerin hesaplamalarında olduğu gibi iki dönemin genel yıllık ortalamasına bir değeri verilmiştir. Bir değeri verildikten sonra ters orantı ile diğer dönemlerin değeri bulunmuştur.

Bulunan sonuçlara göre geçiş döneminde ücretler düzeyi çok düşük olmuş ve bunun için 0,167 değerini almıştır. Ama istikrar döneminde ücretler düzeyi bariz bir şekilde artmış geçiş dönemine nispeten 8 kat daha fazla değer kazanmıştır. Son dönemlerde ücretler düzeyinin bu düzeyde yükselmesi toplumun refahının yükselmesinin kanıtı olmaktadır. Bununla beraber hem de devletin ekonomik ve sosyal bakımından durumunun iyileştiği manasına da gelmektedir.

Toplam işe hacmi de toplumsal refahı ölçme yöntemlerinde kullanılan göstergelerden biridir. Bu göstergeye beslenme, barınma ve yeme-içmeyi karşılama verileri dâhildir. Toplumsal refahı ölçme yöntemlerinden biri olan Sosyal İlerleme Endeks yönteminde beslenme ve barınma verileri kullanılarak hesaplamalar yapılmaktadır. Aşağıdaki tabloda toplam işe hacminin her üç dönemdeki verileri verilmiştir. Ama kriz dönemindeki veriler içerisinde 1991 ve 1992 yıllarının verileri bulunmamaktadır. Daha sonra ise aşağıda her bir dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunmuştur.

Tablo 63 : Toplam İşe Hacmi, (Milyon Dolar)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	-	1995	13,7	2001	21,8	2008	354,4
1992	-	1996	16,3	2002	25,3	2009	418,8
1993	8,3	1997	15	2003	34,3	2010	522,2
1994	9,5	1998	21,7	2004	53,9	2011	715,8
		1999	21,1	2005	78,7	2012	871,7
		2000	20,4	2006	119,3	2013	1025,7
				2007	137	2014	1225,6

Kaynak: www.stat.gov.az/menu/13/

1. Dönem Ortalaması --- 8,9
2. Dönem Ortalaması --- 18
3. Dönem Ortalaması --- 400,3

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalaması --- 260,4

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (260,4'ü) 1 gibi kabul edersek o zaman,

Kriz Dönemi:0,034 Geçiş Dönemi:0,069 İstikrar Dönemi:1,537'ye eşit olmuştur.

Yukarıda görüldüğü gibi her bir dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunduktan sonra ise üç dönemin genel yıllık ortalamasına bir değeri verilmiştir. Sonra ise her üç dönemin genel ortalaması ters orantı ile hesaplanarak aldığı değerler her bir dönemin yanında yazılmıştır.

Sonuçlara baktığımız zaman istikrar döneminin fazla değer aldığını görebiliriz. Burada en az değere sahip olan dönem ise kriz dönemidir. Geçiş dönemi kriz dönemine nispeten 2 kat fazla değer alarak 0,069 olmuştur. İstikrar dönemi ise geçiş dönemine nispeten 22 kat fazla değer alarak 1,537 olmuştur. Toplam iae hacminin göstergelerinin son dönemlerde iyiye doğru değişmesi toplumsal refahı da olumlu yönden etkilemiştir.

Biraz önce belirtildiği gibi toplumsal refahı ölçme yöntemlerinde kullanılan göstergelerden birisi nüfus düzeyidir. İnsani Gelişme Endeksinde refahı ölçme zamanı tam olarak toplumun nüfus düzeyi kullanılmasa da doğum yaşam süresi verisi kullanılmaktadır. Aşağıdaki tablolarda ise bu göstergenin dallarından sayılan 1 yaşa kadar ölen çocuk sayısı verileri ele alınmıştır. Bu veriler nüfus ve sağlık açısından toplumsal refahı etkilemede büyük önem taşımaktadır. Bunun için burada toplumsal refahı ölçmek için 1 yaşa kadar ölen çocuk sayısı verileri gösterilmiştir. Bu veriler her üç dönem için tablo şeklinde gösterilmektedir. Yalnız kriz döneminde 1991 ve 1992 yılları için olan veriler ADİK 'da olmadığı için belirtilmemiştir. Sonra ise her üç dönemin ortalaması bulunmuştur. Bu ortalamayı bulmak için her dönemin verileri toplanılarak yılların sayısına bölünmüştür. Ama kriz döneminde yalnız iki yılın verisi olduğu için dörde değil ikiye bölünmüştür.

Tablo 64 : 1 Yaşa Kadar Ölen Çocuk Sayısı, (Bir Kişi)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	-	1995	3477	2001	1886	2008	1715
1992	-	1996	2685	2002	1815	2009	1731
1993	3756	1997	2589	2003	1649	2010	1843
1994	3626	1998	2061	2004	1892	2011	1903
		1999	1943	2005	1580	2012	1884
		2000	1896	2006	1882	2013	1862
				2007	1756	2014	1665

Kaynak: www.stat.gov.az/menu/13/

1. Dönemin Ortalaması --- 3691
2. Dönemin Ortalaması --- 2441
3. Dönemin Ortalaması --- 1790

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalaması --- 2140

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (2140'ı) 1 gibi kabul ederek düz orantı ile hesapladığımız zaman,

Kriz Dönemi:0,579 Geçiş Dönemi: 0,87 İstikrar Dönemi:1,195'e eşit olacaktır.

Yukarıda görüldüğü gibi her bir dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunduktan sonra ise üç dönemin genel yıllık ortalamasına bir değeri verilmiştir. Sonra ise her üç dönemin genel ortalaması düz orantı ile hesaplanarak aldığı değerler her bir dönemin yanında yazılmıştır. Çocuk ölümü toplumun refahını olumsuz yönden etkilediği için bu gösterge düz orantı ile hesaplanmıştır.

Alınan sonuçlardan görüldüğü gibi kriz döneminde 1 yaşa kadar ölen çocuk sayısı diğer dönemlere nispeten daha fazla olduğu en az değeri de bu dönemde kazanmıştır. Geçiş döneminde bu sayı kriz dönemine nispeten daha az olduğu için kriz dönemine nispeten daha fazla değer alarak 0,87 değerini kazanmıştır. İstikrar döneminde çocuk ölüm sayısı önceki dönemlere nispeten daha da azaldığı için bu dönemde daha fazla değer alarak 1,195 değerini kazanmıştır.

Azerbaycan ekonomisinde sanayi sektörünün önemli yeri olduğu için toplumsal refahı etkilemede de önemli rol oynamaktadır. Sanayi sektörünün önemli yeri olmasının nedeni Azerbaycan'da petrol ve gaz yataklarının geniş yayılmasıdır. Bunun için refah göstergeleri olarak sanayi ürünlerinin üretim hacminin verileri de

burada kullanılmaktadır. Diğer göstergelerde olduğu gibi bu göstergeler için de her üç dönemin verileri aşağıda tablo şeklinde verilmektedir.

Tablo 65: Sanayi Ürünlerinin Üretim Hacmi, (Milyon Dolar)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	-	1995	2213,8	2001	4009,5	2008	36308,9
1992	-	1996	2991	2002	4101,5	2009	28204,5
1993	474	1997	3428,4	2003	5083,8	2010	34972,8
1994	466	1998	3434	2004	6083,1	2011	44337,8
		1999	3603	2005	9902,9	2012	44314
		2000	4044	2006	17465,2	2013	43458,9
				2007	26465,4	2014	40923

Kaynak: www.stat.gov.az/menu/13/

1. Dönemin Ortalaması --- 470
2. Dönemin Ortalaması --- 3118,9
3. Dönemin Ortalaması --- 22875

Yukarıda görüldüğü gibi her bir dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunmuştur. Sonra ise üç dönemin genel yıllık ortalamasına bir değeri verilerek her üç dönemin genel ortalaması ters orantı ile hesaplanmıştır. Hesaplama neticesinde alınan değerler ise her bir dönemin yanında yazılmıştır.

$$\begin{aligned} \text{Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalaması} &= (940 + 18713,8 + 320250) / 22 = \\ &= 339903,8 / 22 = 15450 \end{aligned}$$

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (15450'ni) 1 gibi kabul edersek o zaman, Kriz Dönemi:0,03 Geçiş Dönemi:0,202 İstikrar Dönemi:1,48'e eşit olacaktır.

Yukarıdaki hesaplamaların sonuçlarına göre kriz döneminde sanayi ürünlerinin üretim hacmi az olduğu için bu dönemde az değer kazanarak 0,03'e eşit olmuştur. Geçiş döneminde ise bu değer yükselerek 0,202'e ulaşmıştır. İstikrar döneminde ise sanayi ürünleri üretimi hacmi artmış ve bu değer 7 kat daha rakama 1,48'e ulaşmıştır.

Bir toplumun gelişmesi için ve toplumsal refahının artırılması için önemli olan göstergelerden biri de ülkedeki cinayet olaylarının sayısının belirlenmesidir. Bu göstergenin düşük olması toplumsal refahı olumlu yönde etkilemektedir. Yukarıda her üç dönemin cinayet olayları sayısı tablosu verilmiştir.

Tablo 66 : Cinayet Olayları Sayısı, (Her Yüz Bin Kişi Başına Düşen)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	-	1995	264	2001	183	2008	253
1992	-	1996	229	2002	193	2009	259
1993	-	1997	213	2003	187	2010	258
1994	-	1998	192	2004	205	2011	268
		1999	183	2005	218	2012	239
		2000	176	2006	224	2013	238
			-	2007	217	2014	242

Kaynak: <http://www.stat.gov.az/menu/13/>

1. Dönemin Ortalaması ---
2. Dönemin Ortalaması --- 209,5
3. Dönemin Ortalaması --- 227,4

İki Dönemin Genel Yıllık Ortalaması = $(1257+3184)/20=4437/20=221,8$

Tablodan aşağıda verilmiş hesaplamalarda ise her dönemin ortalaması hesaplanmıştır. Birinci dönemin verileri ADİK 'in sitesinde verilmediği için tabloda gösterilmemiştir. Bunun için sadece 2 dönemin verileri toplanılıp dönemde olan yılların sayısına bölünmüştür. Sonra ise iki dönemin genel yıllık ortalaması hesaplanmıştır. Bunun için de tüm yirmi dört yıldaki veriler toplanılarak yirmi dörde bölünmüştür. Cinayet olayları toplumsal refahı olumsuz yönde etkilediği için iki dönemin genel yıllık ortalamasını bir gibi kabul edip düz orantı ile her iki dönemin aldığı değerler bulunmuştur.

Eğer İki Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (221,8'i) 1 gibi kabul edersek o zaman,
Kriz Dönemi:--- Geçiş Dönemi:1,05 İstikrar Dönemi: 0,97'ye eşit olacaktır.

Alınan sonuçlara göre cinayet olayları sayısının geçiş döneminde daha az olduğu için en yüksek değer geçiş döneminde alındığını görebiliriz. Son dönem olan istikrar döneminde cinayet olayları sayısı yükseldiği için bu dönemde az değer almıştır. İstikrar döneminde bu göstergenin az değer alması toplumsal refahı olumsuz yönden etkilemiştir. Genel olarak milli gelirin artmasına rağmen cinayet olayları sayısının artması toplumun refah durumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Azerbaycan'da çalışan uzman psikolog Profesör D.Rzayev cinayet olayları sayısının artma nedenlerini toplumun fakirlik, işsizlik, sağlık ve sosyal güvenlik sorunlarına bağlamaktadır. Cinayet olayları sayısının artmasının başka bir nedeni de medyanın

sunduğu cinayet içerikli propagandalardır. Bu propagandalara cinayet içerikli, görüntülü veya sesli olarak filmler, diziler, reklamlar, şarkılar ve haberler dahildir. Bu türlü propagandaların yayılması sonucunda insanlarda bilinçaltı cinayet işleme olaylarını normal ve kolay hale getirmiştir. Cinayet olayları sayısının artması Azerbaycan toplumunun ekonomik ve sosyal hayatındaki sorunları da açığa çıkarmaktadır. Cinayet olayları sayısının artma sorunları, toplumsal refahı açıklayan ekonomik ve sosyal göstergelerdeki gelişmelerin hakikati yansıtmadığını kanıtlamaktadır.

Bir toplumun gelişmesi için ve toplumsal refahının artırılması için önemli olan göstergelerden biri de bilgi ve iletişim işlerinin hacminin belirlenmesidir. Bu göstergenin iyi olması toplumsal refahın gelişme sağlamanın önemli nedenlerinden biridir. Bu gösterge ulusal düzeyde toplumsal refahı ölçme yöntemlerinde kullanılmaktadır. Örnek olarak Sosyal İlerleme Endeksinde kullanılan on tane göstergeden biri de bilgi ve iletişim işlerinin hacmidir. Bunun için burada da toplumsal refahı ölçmek için bu göstergenin verileri kullanılmaktadır. Aşağıda her üç dönem için bilgi ve iletişim işlerinin hacminin verileri tablo şeklinde gösterilmiştir.

Tablo 67: Bilgi ve İletişim İşlerinin Hacmi, (Milyon Dolar)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	-	1995	4,8	2001	183,2	2008	1159,2
1992	0,5	1996	9,5	2002	202,4	2009	1352,4
1993	1,1	1997	8,8	2003	261,4	2010	1474,5
1994	2,3	1998	12,4	2004	357,6	2011	1611,3
		1999	29,8	2005	511,5	2012	1845,7
		2000	167,2	2006	662,9	2013	1959,1
				2007	850,7	2014	2081,5

Kaynak: www.stat.gov.az/menu/13/

1. Dönem Ortalaması --- 1,3
2. Dönem Ortalaması --- 38,8
3. Dönem Ortalaması --- 1036,7

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalaması --- 641,2

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (641,2'ni) 1 gibi kabul edersek o zaman,

Kriz Dönemi:0,002 Geçiş Dönemi:0,06 İstikrar Dönemi:1,616'ya eşit olacaktır.

Yukarıda görüldüğü gibi her bir dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunmuştur. Sonra ise üç dönemin genel yıllık ortalamasına bir değeri verilerek her üç dönemin genel ortalaması ters orantı ile hesaplanmıştır. Hesaplamalar yapıldıktan sonra alınan değerler yukarıda her bir dönemin yanında yazılmıştır.

Hesaplamalar sonucunda alınan değerlerden görüldüğü gibi en az değer istikrar döneminde kazanılmıştır. Kriz döneminde Azerbaycan teknoloji açısından gelişemediği için bu dönemde düşük değer elde etmiştir. Geçiş döneminde kriz döneminde nispeten 30 kat daha iyi netice elde edilmiş. İstikrar döneminde ise Azerbaycan yabancı ülkelerle dış ticaret ilişkilerini geliştirerek teknoloji araçların ithalatını artırmıştır. Bunun için bu son dönemde bilgi ve iletişim işlerinin hacmi bariz bir şekilde artmış ve geçiş dönemine nispeten 30 kat daha iyi netice elde edilmiştir. İstikrar döneminde bu göstergenin değeri 1,616'ya eşit olmuştur.

Toplumsal refahı etkileyen göstergelerden biri de çevre koruma harcamalarıdır. Toplumsal refahı ölçme yöntemlerinden biri olan Sosyal İlerleme Endeksinde kullanılan göstergelerden biri de çevresel sürdürülebilirliktir. Bu da çevre koruma harcamalarının toplumsal refahı ölçmede önemli olduğunun bir göstergesidir. Bunun için burada da bu göstergenin verileri ele alınmıştır. Aşağıdaki tablolarda her dönemin verileri gösterilmektedir. Sadece kriz dönemindeki 1991 yılının verisi bulunmamaktadır. Daha sonra ise her dönemin ortalaması bulunmuştur.

Tablo 68 : Çevre Koruma Harcamaları, (Milyon Dolar)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	-	1995	24,8	2001	22,1	2008	214,1
1992	8,1	1996	32,2	2002	17,2	2009	224,9
1993	6,5	1997	23,2	2003	22,6	2010	325,8
1994	11,3	1998	26,4	2004	28,6	2011	405,3
		1999	21,6	2005	32,8	2012	537,6
		2000	20,2	2006	47,8	2013	510,5
				2007	122,6	2014	523,7

Kaynak: www.stat.gov.az/menu/13/

Dönem Ortalaması --- $(8,1+6,5+11,3)/3=25,9/3=8,6$

1. Dönem Ortalaması ---- $(24,8+32,3+23,2+26,4+21,6+20,2)/6=148,5/6=24,7$
2. Dönem Ortalaması --- $(22,1+17,2+22,6+28,6+32,8+47,8+122,6+214,1+224,9+325,8+405,3+537,6+510,5+523,7)/14=3035,6/14=216,8$

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalaması $= (25,9+148,5+3035,6)/23=3210/23=139,6$

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (139,6'nı) 1 gibi kabul edersek o zaman,

Kriz Dönemi:0,062 Geçiş Dönemi:0,177 İstikrar Dönemi:1,553'e eşit olmuştur.

Her bir dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunduğundan sonra üç dönemin genel yıllık ortalamasına bir değeri verilmiştir. Daha sonra ise ters orantı ile hesaplama yapılarak her dönemin genel ortalamasının değerleri bulunmuştur. Alınan değerler her bir dönemin yanında gösterilmiştir.

Alınan sonuçlara dikkat ettiğimiz zaman çevre koruma harcamalarının kriz döneminde daha az olduğunun görebiliriz. Geçiş döneminde ise kriz döneminde nispeten bu gösterge bakımında gelişme yaşanmış ve 0,177 değerini kazanmıştır. İstikrar döneminde ise daha da iyi gelişmeler sağlanarak 8 kat daha fazla değer elde edilmiştir. Bu son dönemde devlet tarafından çevrenin korunması için belirli bir düzeyde harcamaların ayrılması toplumun refah düzeyinin olumlu yönde etkilemiştir.

Eğitim harcamaları toplumsal refahın düzeyini belli eden göstergelerden biridir. Bu göstergenin verileri ulusal düzeyde toplumsal refahı ölçme yöntemlerinde kullanılmaktadır. İnsani Gelişme Endeksinde ve Sosyal İlerleme Endeksinde eğitim verileri hesaba alınarak farklı devletlerde toplumsal refah durumu incelenmektedir. Eğitim verileri gerekli olduğu için burada da eğitim harcamaları verileri ele alınmıştır.

Tablo 69 : Eğitim Harcamaları, (Milyon Dolar)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	-	1995	85,1	2001	200	2008	1192,4
1992	-	1996	118,5	2002	196,7	2009	1428,3
1993	0,5	1997	141,4	2003	239,1	2010	1471,2
1994	12,3	1998	150,3	2004	299,3	2011	1606,3
		1999	193,1	2005	393,8	2012	1849,8
		2000	203,2	2006	536,3	2013	1832,6
				2007	842,6	2014	1981

Kaynak: www.stat.gov.az/menu/13/

Yukarıda her üç dönem dönemin verileri tablo şeklinde verilmiştir. Yalnız kriz dönemindeki 1991 ve 1992 yılları için veriler bulunmadığından dolayı yazılmamıştır. Bu veriler tabloda gösterildikten sonra her dönemin ortalaması ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunmuştur.

1. Dönem Ortalaması --- 6,4
2. Dönem Ortalaması --- 148,6
3. Dönem Ortalama --- 1004,9

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalaması --- 680,6

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (680,6'nı) 1 gibi kabul edersek o zaman,

Kriz Dönemi:0,009 Geçiş Dönemi:0,218 İstikrar Dönemi:1,476'ya eşit olmuştur.

Yukarıda görüldüğü gibi her bir dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunmuştur. Sonra ise üç dönemin genel yıllık ortalamasına bir değeri verilerek her üç dönemin genel ortalaması ters orantı ile hesaplanmıştır. Hesaplamalar yapıldıktan sonra alınan değerler yukarıda her bir dönemin yanında yazılmıştır. Bu değerlerden görüldüğü gibi en fazla değer istikrar döneminde kazanılmıştır.

Hesaplamalardan alınan sonuçlara göre eğitim harcamaları kriz döneminde çok düşük düzeyde olmuş ve bu dönemde 0,009 değerini kazanmıştır. Geçiş döneminde ise bu rakam 24 kat artarak 0,218' ulaşmıştır. İstikrar döneminde ise eğitim harcamalarına daha çok dikkat ayrılmış ve bunun için de bu dönemde eğitim harcamaları geçiş dönemine nispeten 6,7 kat daha da artmıştır. Eğitim harcamalarının yükselmesi toplumun sosyal durumunu ve refah düzeyini olumlu yönde etkilemektedir.

Tarım sektörü de Azerbaycan ekonomisinin sektörel yapısında önemli yer tutmaktadır. Bu sektör sanayi sektöründen sonra Azerbaycan ekonomisinde en büyük sektör olarak ikinci sırada yer almaktadır. Bunun için de hem milli gelir bakımından, hem istihdam bakımından hem de dış ticaret bakımından tarım sektörü toplumsal refahın gelişmesine olumlu yönden katkı sağlamaktadır. Tarım sektörü toplumsal refahı etkilemede önemli rol oynadığı için refah göstergeleri arasında tarım sektörüne ait veriler kullanılmaktadır. Aşağıda her üç dönem için veriler tablo halinde verilmiştir.

Tablo 70 : Tarım Ürünlerinin Hacmi, (Milyon Dolar)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Göstergeler	Yıllar	Göstergeler
1991	-	1995	908,5	2001	1321,4	2008	4275,4
1992	-	1996	1156,6	2002	1370,3	2009	4756,8
1993	506,3	1997	1066,8	2003	1480,1	2010	4847,1
1994	719,5	1998	1228,8	2004	1604,7	2011	5728,1
		1999	1236,3	2005	1962,5	2012	6211
		2000	1236	2006	2376,9	2013	6723,8
				2007	3433,6	2014	6699,7

Kaynak: www.stat.gov.az/menu/13/

1. Dönem Ortalaması --- 612,9
2. Dönem Ortalaması ---- 1138,8
3. Dönem Ortalaması --- 3770,8

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalaması --- 2765,9

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (2765,9) 1 gibi kabul edersek o zaman,

Kriz Dönemi:0,221 Geçiş Dönemi:0,411 İstikrar Dönemi:1,363'e eşit olmuştur.

Yukarıda görüldüğü gibi ilk önce her bir dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunmuştur. Sonra ise üç dönemin genel yıllık ortalamasına bir değeri verilmiştir. Daha sonra ise her üç dönemin genel ortalaması ters orantı ile hesaplanarak aldığı değerler her bir dönemin yanında yazılmıştır.

Hesaplamaların sonuçlarına baktığımız zaman en az değere sahip olan dönemin kriz dönemi olduğunu görebiliriz. Geçiş döneminde ise tarım ürünlerinin hacmi kriz dönemine nispeten 2 kat daha çok değer kazanarak 0,411'e ulaşmıştır. İstikrar döneminde ise geçiş dönemine nispeten 3 kat daha fazla değer elde ederek

1,363'e ulaşmıştır. Bu da son dönemde toplumsal refah düzeyinin yükselmesini katkı sağlamıştır.

Toplumsal refahı ölçme yönteminde kullanılan göstergelerden biri de sağlık göstergeleridir. Örnek olarak, refahı ölçme yöntemlerinden sayılan Sosyal İlerleme Endeksinde sağlıklı yaşam verileri kullanılmıştır. Bunun için burada da sağlık göstergelerinden sayılan tüm alanlarda çalışan doktor sayısı verileri kullanılmıştır. Bir toplumun sağlıklı yaşam sürebilmesi için onun sağlık sektörünün önemli düzeyde gelişme sağlaması gerekmektedir. Eğer sağlık sektörü gelişirse o zaman devletin toplumsal refahını olumlu yönde etkileyecektir. Bunun için burada da sağlık sektöründeki veriler ele alınmıştır. Aşağıdaki tabloda her üç dönem için tüm alanlarda çalışan doktor sayısı verileri gösterilmiştir.

Tablo 71 : Tüm Alanlarda Çalışan Doktor Sayısı, (Bin Kişi)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	28,1	1995	28,8	2001	29,0	2008	32,4
1992	28,2	1996	29,2	2002	29,1	2009	32,5
1993	28,8	1997	29,2	2003	29,5	2010	32,8
1994	28,8	1998	28,9	2004	29,7	2011	33,1
		1999	28,5	2005	30,1	2012	31,4
		2000	28,5	2006	30,6	2013	32,3
				2007	30,8	2014	32,4

Kaynak: www.stat.gov.az/menu/13/

1. Dönem Ortalaması --- 28,5
2. Dönem Ortalaması --- 28,8
3. Dönem Ortalaması --- 31,1

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalaması --- 30,1

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (30,1'i) 1 gibi kabul edersek o zaman,

Kriz Dönemi: 0,947 Geçiş Dönemi: 0,957 İstikrar Dönemi: 1,033'e eşit olacaktır.

Her bir dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunduktan sonra üç dönemin genel yıllık ortalamasına bir değeri verilmiştir. Daha sonra ise ters orantı ile hesaplama yapılarak her dönemin genel ortalamasının değerleri bulunmuştur.

Alınan değerlere baktığımız zaman istikrar döneminin daha çok değere sahip olduğunu görmekteyiz. İstikrar dönemi fazla değere sahip olsa da önceki dönemlere

nispeten daha az düzeyde yükselme kaydedilmiştir. Toplumun refah düzeyinin yükseltilmesi için doktorların sayısının artırılmasına dikkat etmek gerekmektedir. Her yıl nüfus sayısı arttığı için fazla sayıda doktora ihtiyaç duyulacaktır. Bildiğimiz gibi toplumsal refahı etkileme bakımından sağlık sektöründe doktor sayısı önemli faktörlerden sayılmaktadır. Yaşadığımız hayatta insan sağlığından daha değerli hiçbir şey olmadığı için bu konuya devlet tarafından ciddi anlamda önem verilmesi gerekmektedir.

Biraz önce söylediğimiz gibi sağlık göstergesi toplumsal refahı ölçme yöntemlerinde kullanılan göstergelerden biridir. Bu göstergeye doktor sayısı, hasta sayısı, yatak sayısı, hastane sayısı ve s. verileri dâhildir. Toplumsal refahı ölçme yöntemlerinden biri olan Sosyal İlerleme Endeks yönteminde de sağlıklı yaşam verileri kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda her üç dönemdeki hastane sayısı verileri verilmiştir. Ama kriz dönemindeki veriler içerisinde 1991 yılının verisi bulunmamaktadır. Daha sonra ise aşağıda her bir dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunmuştur.

Tablo 72 : Hastane Sayısı, (Adet)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	-	1995	773	2001	735	2008	748
1992	712	1996	768	2002	735	2009	752
1993	743	1997	763	2003	738	2010	756
1994	751	1998	759	2004	734	2011	516
		1999	746	2005	732	2012	523
		2000	739	2006	729	2013	539
				2007	726	2014	553

Kaynak: <http://www.stat.gov.az/menu/13/>

1. Dönemin Ortalaması --- 735,3
2. Dönemin Ortalaması --- 758
3. Dönemin Ortalaması --- 679,7

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalaması --- 707,3

Yukarıda her üç dönemin hastane sayısı tablosu verilmiş ve tablonun aşağısında verilmiş hesaplamalarda ise her dönemin ortalaması hesaplanmıştır. Bunun için dönemin verilerini toplayıp dönemde olan yılların sayısına bölünmüştür. Sonra ise üç dönemin genel yıllık ortalaması hesaplanmıştır. Bunun için de tüm yirmi

üç yıldaki veriler toplanılarak yirmi üçe bölünmüştür. Aşağıda ise üç dönemin genel yıllık ortalamasını bir gibi kabul edip ters orantı ile her üç dönemin kendi ortalaması bulunacaktır.

Eğer Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (94,4'ü) 1 gibi kabul edersek o zaman,
Kriz Dönemi:1,03 Geçiş Dönemi:1,07 İstikrar Dönemi:0,96'ya eşit olacaktır.

Alınan rakamlarda ise geçiş dönemindeki hastane sayısının daha fazla olduğunu görebiliriz. İstikrar döneminde ise daha az değer alarak 0,96'ya ulaşmıştır. İstikrar dönemi ile geçiş dönemi arasındaki fark az olsa da istikrar dönemindeki bu düşük değer toplumsal refahı olumsuz yönde etkilemiştir. ADİK'nun verdiği bilgilere göre 2014 yılında GSYH göstergesinde devlet harcamaları içerisinde sağlık sektörüne harcanan para %1,1 orana eşit olmaktadır. Bu da devlet tarafından bu sektöre verilen önemin yetersiz olduğunun bir göstergesidir. Milli gelirin artmasına rağmen hastane ve doktor sayısındaki düşük göstergeler toplumun refah durumunu oldukça olumsuz etkilemektedir. Eğer yine de sağlık sektörüne önemli dikkat ayrılmazsa o zaman şimdikinden daha kötü sonuçlar doğurabilir. Bu kötü sonuçlar da sözsüz ki, toplumun refah durumunu olumsuz yönde etkileyecektir.

Toplumsal refahı etkileyen göstergelerden biri de kütüphane sayısıdır. Toplumun ilim ve bilgi elde edinmesi için kütüphanelerin rolü çok büyüktür. Çünkü toplumu teşkil eden insanlar yeni bilgiler elde edirse o zaman toplumun gelişmesi için yeni fikir ve yeni düşüncelere yönelik politikalar uygulanacaktır. Aşağıdaki tabloda her üç dönem için kütüphane sayısı verileri gösterilmiştir. Sadece kriz dönemindeki 1991 ve 1992 yılının verileri ADİK 'nun sitesinde bulunmadığından dolayı gösterilememiştir.

Tablo 73 : Kütüphane Sayısı, (Adet)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	-	1995	4794	2001	4152	2008	4029
1992	-	1996	4644	2002	4131	2009	3993
1993	4423	1997	4608	2003	4124	2010	3947
1994	4869	1998	4522	2004	4090	2011	3883
		1999	4382	2005	4004	2012	3389
		2000	4374	2006	4021	2013	3320
				2007	4033	2014	3291

Kaynak: <http://www.stat.gov.az/menu/13/>

1. Dönemin Ortalaması --- 4646
2. Dönemin Ortalaması --- 4554
3. Dönemin Ortalaması --- 3886

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalaması --- 4137

Yukarıda her üç dönemin kütüphane sayısı tablosu verilmiş ve tablodan aşağıda verilmiş hesaplamalarda ise her dönemin ortalaması hesaplanmıştır. Bunun için dönemin verilerini toplayıp dönemde olan yılların sayısına bölünmüştür. Sonra ise üç dönemin genel yıllık ortalaması hesaplanmıştır. Bunun için de tüm yirmi iki yıldaki veriler toplanılarak yirmi ikiye bölünmüştür. Aşağıda ise üç dönemin genel yıllık ortalamasını bir gibi kabul edip ters orantı ile her üç dönemin kendi ortalaması bulunmuştur.

Eğer Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (4137'ni) 1 gibi kabul edersek o zaman, Kriz Dönemi:1,12 Geçiş Dönemi:1,10 İstikrar Dönemi:0,93'e eşit olacaktır.

Alınan sonuçlara baktığımız zaman kriz döneminde daha çok değer aldığını görebiliriz. Geçiş döneminde ise kriz dönemine nispeten daha az değer almıştır. İstikrar döneminde ise diğer dönemlere nispeten daha az değer almıştır. İstikrar döneminde bu göstergenin az değer alması toplumsal refah olumsuz yönde etkilemiştir.

Toplumsal refahı ölçme yöntemlerinde kullanılan diğer göstergelerden biri de konut sayısıdır. Toplumun refahını sağlayacak temel unsurlardan biri insanların konuta sahip olabilme oranıdır. Çünkü insanın rahat yaşayabilmesi için gereken şeylerin en önemlisi konuttur. Bunun için de bu göstergenin verileri burada kullanılmıştır. Aşağıdaki tablolarda her üç dönem için veriler gösterilmiştir. Sonra

ise her bir dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunmuştur.

Tablo 74 : Konut Sayısı, (Bin Adet)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	-	1995	1519,5	2001	1658,3	2008	1799,7
1992	-	1996	1546,3	2002	1677,8	2009	1812,9
1993	1466	1997	1573,5	2003	1697,5	2010	1828,2
1994	1512	1998	1601,2	2004	1717,5	2011	1844,3
		1999	1620	2005	1737,7	2012	1861
		2000	1639	2006	1758,1	2013	1887,7
				2007	1778,8	2014	1905,9

Kaynak: <http://www.stat.gov.az/menu/13/>

1. Dönemin Ortalaması --- 1489
2. Dönemin Ortalaması --- 1583,2
3. Dönemin Ortalaması --- 1783,2

3 Dönemin Genel Yıllık Ortalaması --- 1701,9

Yukarıda görüldüğü gibi her bir dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunduğundan sonra ise üç dönemin genel yıllık ortalamasına bir değeri verilmiştir. Sonra ise her üç dönemin genel ortalaması ters orantı ile hesaplanmış, sonra ise aldığı değerler her bir dönemin yanında yazılmıştır. Cevaplara baktığımız zaman istikrar döneminin fazla değer aldığını görebiliriz. Burada en az değer sahip olan dönem ise kriz dönemidir.

Eğer 3 Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (1701,9'u) 1 gibi kabul edersek o zaman, Kriz Dönemi:0,87 Geçiş Dönemi:0,93 İstikrar Dönemi:1,04'e eşit olacaktır.

Hesaplama sonuçlarına göre konut sayısı göstergesi kriz döneminde daha az değer almıştır. Geçiş döneminde ise kriz dönemine nispeten daha fazla değer almış ve 0,87'den 0,93'e ulaşmıştır. İstikrar döneminde ise geçiş dönemine nispeten daha fazla değer kazanmış ve 1,04'e ulaşmıştır.

Toplumsal refahı etkileyen göstergelerden biri de araştırma ve işlem yapan kurum sayısıdır. Birinci bölümde kurum ve refah arasındaki ilişkiden ve kurumların öneminden bahsedilmiştir. Bunun için burada da bu göstergenin verileri ele alınmıştır. Aşağıdaki tablolarda her dönemin verileri gösterilmektedir. Sadece kriz dönemindeki 1991 yılının verisi bulunmamaktadır. Bu veriler aşağıdaki tabloda verildikten sonra her dönemin ortalaması bulunmuştur.

Tablo 75 : Araştırma ve İşlem Yapan Kurum Sayısı, (Adet)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	-	1995	146	2001	137	2008	146
1992	124	1996	141	2002	131	2009	148
1993	130	1997	141	2003	138	2010	145
1994	132	1998	135	2004	139	2011	143
		1999	137	2005	146	2012	140
		2000	137	2006	145	2013	140
				2007	146	2014	141

Kaynak:<http://www.stat.gov.az/menu/13/>

4. Dönemin Ortalaması --- 128,6
5. Dönemin Ortalaması --- 139,5
6. Dönemin Ortalaması --- 141,7

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalaması --- 139,5

Yukarıda her üç dönemin araştırma ve işlem yapan kurum sayısı tablosu verilmiş ve tablonun aşağısında verilmiş hesaplamalarda ise her dönemin ortalaması hesaplanmıştır. Bunun için dönemin verilerini toplayıp dönemde olan yılların sayısına bölünmüştür. Sonra ise üç dönemin genel yıllık ortalaması hesaplanmıştır. Bunun için de tüm yirmi üç yıldaki veriler toplanılarak yirmi üçe bölünmüştür. Aşağıda ise üç dönemin genel yıllık ortalamasını bir gibi kabul edip ters orantı ile her üç dönemin kendi ortalaması bulunmuştur. Alınan rakamlarda ise istikrar döneminin daha fazla değere sahip olduğunu görebiliriz.

Eğer Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (139,5'i) 1 gibi kabul edersek o zaman, Kriz Dönemi:0,92 Geçiş Dönemi:1 İstikrar Dönemi:1,01'e eşit olacaktır.

Hesaplamalarda alınan sonuçlara göre kriz döneminde araştırma ve işlem yapan kurum sayısı değeri 0,92 olmuştur. Geçiş döneminde ise bu rakam 1'e

ulaşmıştır. İstikrar döneminde ise bu değer 1,01'e ulaşmıştır. İstikrar dönemi diğer dönemlere nispeten fazla olmasına rağmen aradaki fark oldukça azdır. Alınan sonuçlardan görüldüğü gibi istikrar döneminde yeterli derecede gelişme sağlanamamıştır. Bu da toplumun refah düzeyinin yükselmesinin karşısını almaktadır. Toplumun refah düzeyini artırmak için bu göstergenin geliştirilmesini sağlamak için devlet tarafından bazı uygun politikalarının uygulanması gerekmektedir. Çünkü kurumların gelişmesi devletin ekonomik ve sosyal bakımından gelişmesine katkı sağlamaktadır. Sözsüz ki, bu da toplumun refah düzeyinin yükselmesini olumlu yönde etkileyecektir.

Sosyal savunma ve güvenlik harcamaları toplumsal refahın düzeyini belli eden göstergelerden biridir. Bu göstergenin verileri ulusal düzeyde toplumsal refahı ölçme yöntemlerinde kullanılmaktadır. Sosyal İlerleme Endeksinde sosyal savunma ve güvenlik harcamaları verileri hesaba alınarak farklı devletlerde toplumsal refah durumu incelenmektedir. Aşağıdaki tabloda her üç dönem için sosyal savunma ve güvenlik harcamaları verileri gösterilmiştir.

Tablo 76 : Sosyal Savunma ve Güvenlik Harcamaları, (Milyon Dolar)

Kriz Dönemi		Geçiş Dönemi		İstikrar Dönemi			
Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1991	-	1995	41,3	2001	156,9	2008	1030,2
1992	6,5	1996	82,1	2002	195,7	2009	1311,9
1993	12,7	1997	131,4	2003	217,9	2010	1399,2
1994	14,8	1998	158,9	2004	240,6	2011	1893,6
		1999	146,6	2005	322,3	2012	2252,4
		2000	155,7	2006	382,2	2013	2231,1
				2007	693,2	2014	2513,0

Kaynak: www.stat.gov.az/menu/13/

1. Dönem Ortalaması --- 11,3
2. Dönem Ortalaması --- 119,3
3. Dönem Ortalaması --- 1060

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalaması $= (34+716+14840)/23=15590/23=1113,5$

Üç Dönemin Genel Yıllık Ortalamasını (1113,5'i) 1 gibi kabul edersek o zaman,

Kriz Dönemi: 0,01 Geçiş Dönemi: 0,107 İstikrar Dönemi: 0,951'e eşit olmuştur.

Yukarıda görüldüğü gibi ilk önce her bir dönem için genel ortalama ve üç dönemin genel yıllık ortalaması bulunmuştur. Sonra ise üç dönemin genel yıllık ortalamasına bir değeri verilmiştir. Daha sonra ise her üç dönemin genel ortalaması ters orantı ile hesaplanarak aldığı değerler her bir dönemin yanında yazılmıştır.

Sonuçlara baktığımız zaman sosyal savunma ve güvenlik harcamalarının kriz döneminde aldığı değer çok düşük olmuştur. Geçiş döneminde kriz dönemine nispeten 10 kat daha fazla değer kazanarak 0,107'e ulaşmıştır. İstikrar döneminde ise bu değer 9 kat yükselerek 0,951'e ulaşmıştır. İstikrar döneminde bu göstergenin yüksek değer alması toplumun refah durumunu da olumlu yönde etkilemiştir.

Tablo 77 : Dönemlere Göre Refah Göstergeleri

Göstergelerin İsmi	Kriz Dönemi	Geçiş Dönemi	İstikrar Dönemi
1.Kişi Başına Milli Gelir Dağılımı	0,068	0,192	1,632
2.İstidam Düzeyi	0,76	0,96	1,09
3.Tüketici Fiyat Endeksi	0,212	1,38	2,653
4.Ücretler Düzeyi	-	0,167	1,357
5. 1 Yaşa Kadar Ölen Çocuk Sayısı	0,579	0,875	1,195
6. Toplam İaşe Hacmi	0,034	0,069	1,537
7.Sanayi Ürünleri Hacmi	0,03	0,202	1,48
8.Cinayet Olayları Sayısı	-	1,05	0,97
9.Bilgi, İletişim Hizmet Hacmi	0,002	0,06	1,616
10.Çevre Koruma Harcamaları	0,062	0,177	1,553
11.Eğitimin Harcamaları	0,009	0,218	1,476
12.Tarım Ürünlerinin Hacmi	0,221	0,411	1,363
13.Nüfus Artım Sayısı	1,24	0,94	0,95
14.Tüm Doktorların Sayısı	0,947	0,957	1,033
15.Hastane Sayısı	1,03	1,07	0,96
16.Kütüphane Sayısı	1,12	1,10	0,93
17.Konut Sayısı	0,87	0,93	1,04
18. Araştırma Ve İşlem Yapan Kurum Sayısı	0,92	1	1,01
19.Sosyal Savunma Ve Güvenlik Harcamaları	0,01	0,107	0,951

Kaynak: Yazar Tarafından Hesaplanmıştır

Yukarıdaki dönemlere göre refah göstergeleri tablosuna dikkat ettiğimiz zaman her bir göstergenin farklı dönemlerde farklı değerler aldığını görebiliriz. Ama

tablodan görüldüğü gibi en yüksek değer üçüncü dönemde kazanılmıştır. Bu da üçüncü dönemdeki toplumsal refahın artmasının bir göstergesidir. Toplumsal refahın önemli göstergelerinden sayılan kişi başına düşen milli gelir dağılımı kriz dönemine nispeten geçiş döneminde 2,8 kat yükselmiştir. İstikrar döneminde ise bu gösterge geçiş dönemine nispeten 8,5 kat yükselmiştir. Bunun da esas nedeni üçüncü dönem yıllarında Azerbaycan'ın sanayi ve hizmet sektöründeki olumlu gelişmeler olmuştur. Bundan başka son yıllarda yabancı sermaye girişimi de arttığı için yeni iş yerleri açılmış, işsizlik düzeyi azalmış, istihdam düzeyi belirli bir oranda artmış ve bu da milli gelir dağılımının artmasını olumlu yönde etkilemiştir. Yukarıdaki tabloda verilmiş on dokuz göstergeden dört tanesi son dönemde önceki dönemlere nispeten düşük değer almıştır. Bu göstergeler; cinayet olaylarının sayısı, nüfus artım sayısı, hastane sayısı ve kütüphane sayısıdır. Bu göstergelerin düşük değer alması toplumsal refahı olumsuz yönde etkilemiş ve ülkedeki toplumsal refah düzeyinin azalmasına neden olmuştur. Ama diğer on beş göstergelerde ise önceki dönemlere nispeten son dönemde fazla değer kazanmıştır.

Aşağıdaki tabloda verilmiş tüm on dokuz gösterge ağırlık katsayılarına çarpılarak aldığı değerler her dönemin altındaki tabloda verilmiştir. Çarpılan tüm ağırlık katsayılarının toplamı bire eşit olmaktadır. Bu göstergelerden bir tanesi 0,02'ye, beş tanesi 0,03'ye, yedi tanesi 0,05'e, altı tanesi 0,08'e çarpılarak hesaplanmıştır. Verilmiş göstergelerin farklı ağırlık katsayılarına çarpılmasının nedeni bazı göstergelerin daha önemli olmasıdır. Toplumun refah durumunu daha fazla etkilediği için ücretler düzeyi, 1 yaşa kadar ölen çocuk sayısı, eğitim harcamaları, konut sayısı, tüm doktor sayısı ve hastane sayısı göstergelerini 0,08 katsayısına çarpılarak alınan sonuçlar tabloda gösterilmiştir. Ücretler düzeyi, eğitim harcamaları, hastane sayısı ve doktor sayısı göstergeleri uluslararası refah ölçme yöntemlerinde daha çok kullanılan gösterge olduğu için bu göstergelere daha çok önem verilerek daha büyük ağırlık katsayısına çarpılarak hesaplanmıştır. Bu göstergelerden başka bazı göstergeler de vardır ki, onlar önemlilik bakımından ikinci sırada gelmektedir. İkinci sırada gelen göstergeler; istihdam düzeyi, toplam işe hacmi, sanayi ürünleri hacmi, cinayet olayları sayısı, kütüphane sayısı, araştırma ve işlem yapan kurum sayısı ve sosyal savunma ve güvenlik harcamalarıdır. Bu göstergeler toplumun sosyal durumunu ve refahını ölçme zamanı önemli rol

oynamaktadır. Örneğin bu göstergeler içerisinde istihdam düzeyi, toplam iŖe hacmi ve sosyal savunma ve güvenlik harcamaları ulusal düzeyde refah ölçme yöntemlerinde kullanılan göstergelerden sayılmaktadır.

Tablo 78 : Ağırlık Katsayısı İle Refah Göstergeleri

Göstergelerin İsmi	Ağırlık Katsayısı	Kriz Dönemi	Geçiş Dönemi	İstikrar Dönemi
1.KiŖi BaŖına Milli Gelir Dağılımı	0,03	0,00204	0,00576	0,04896
2.İstidam Düzeyi	0,05	0,038	0,048	0,0545
3.Tüketici Fiyat Endeksi	0,03	0,00636	0,0414	0,07959
4.Ücretler Düzeyi	0,08	-	0,01336	0,10856
5. 1 YaŖa Kadar Ölen Çocuk Sayısı	0,08	0,04632	0,07	0,0956
6. Toplam İŖe Hacmi	0,05	0,0017	0,00345	0,07685
7.Sanayi Ürünleri Hacmi	0,05	0,0015	0,0101	0,074
8.Cinayet Olayları Sayısı	0,05	-	0,0525	0,0485
9.Bilgi, İletişim Hizmet Hacmi	0,03	0,00006	0,0018	0,04848
10.Çevre Koruma Harcamaları	0,03	0,00186	0,00531	0,04659
11.Eğitim Harcamaları	0,08	0,00072	0,01744	0,11808
12.Tarım Ürünlerinin Hacmi	0,02	0,00442	0,00822	0,02726
13.Nüfus Artım Sayısı	0,03	0,0372	0,0282	0,0285
14.Tüm Doktorların Sayısı	0,08	0,07576	0,07656	0,08264
15.Hastane Sayısı	0,08	0,0824	0,0856	0,0768
16.Kütüphane Sayısı	0,05	0,056	0,055	0,0465
17.Konut Sayısı	0,08	0,0696	0,0744	0,0832
18. Araştırma Ve İşlem Yapan Kurum Sayısı	0,05	0,046	0,05	0,0505
19.Sosyal Savunma Ve Güvenlik Harcamaları	0,05	0,0005	0,00535	0,04755
Toplam Ağırlık Katsayısı	1	0,469792	0,652426	1,24266

Kaynak: Yazar Tarafından Hesaplanmıştır

Birinci bölümde belirtildiği gibi ekonomik değişkenlerle ilişkili olduğu için toplumun refah durumunu etkilemede kurumlar önemli rol oynamaktadır. Bunun için ikinci sırada gelen göstergeler arasında araştırma ve işlem yapan kurum sayısı da yer almaktadır. Önemli olma bakımından ikinci sırada gelen bu göstergeler 0,05 katsayısına çarpılarak hesaplanmıştır. Daha sonra ise diğer geride kalan göstergeler; kiŖi başına düşen milli gelir dağılımı, tüketici fiyat endeksi, bilgi ve iletişim hizmet hacmi, çevre koruma harcamaları, nüfus artım sayısıdır. Bu göstergeler toplumsal refah durumunu etkilemede önemlilik bakımından üçüncü sırada olduğu için 0,03 ağırlık katsayısına çarpılarak hesaplanmıştır. Tarım ürünleri hacmi göstergesi ise

0,02 ağırlık katsayısına çarpılarak hesaplanmıştır. Alınan her bir sonuç da her dönemin altındaki tabloda verilmiştir.

Tablo 76'da verilmiş göstergeleri tablo 77'de verilen ağırlık katsayısına çarpılarak hesaplanmış, her dönemin altında ve her bir göstergeye uygun olarak tabloda gösterilmiştir. En sonda ise her dönemin kendi göstergelerinin değerleri toplanılarak alınan sonuçlar tablonun aşağı satırlarında gösterilmiştir. Bu sonuçlara dikkat ettiğimiz zaman, ilk dönemin toplam değerinin 0,469792'ye, ikinci dönemin 0,652426'ya, üçüncü dönemin ise 1,24266'ya eşit olduğunu görebiliriz. Bu sonuçta görüldüğü gibi ikinci dönemde toplumsal refah düzeyi birinci döneme nispeten 1,4 defa artmış, üçüncü dönemde ise toplumsal refah düzeyi ikinci döneme nispeten 1,9 defa artmıştır. Alınan bu sonuçlar son dönemlerde Azerbaycan'ın toplumsal refah düzeyinde olumlu yönde artış oluşunun bir göstergesidir. Ama bu on dokuz gösterge içerisinde dört tane gösterge son dönemlerde olumsuz yönde değiştiği için toplumsal refah düzeyini de azaltmıştır. Hastane sayısı, nüfus artım sayısı ve kütüphane sayısı birinci döneme nispeten ikinci ve üçüncü dönemde az olduğu için düşük değer elde etmiştir. Cinayet sayısında ise birinci döneme nispeten ikinci ve üçüncü dönemde yükselme olduğu için az değer elde etmiş ve bu da toplumsal refah düzeyini olumsuz yönde etkilemiştir. Doktor sayısı, istihdam düzeyi ve konut sayısı göstergelerinde ise çok düşük düzeyde ilerleme kaydedilmiştir. Ama diğer göstergelerde ise son dönemde yükseliş olduğu için fazla değer kazandırarak toplumsal refah düzeyini artırmıştır.

ADİK' in verdiği bilgilere göre ve yukarıda yapılmış olan hesaplamaların sonuçlarına göre Azerbaycan'da son yıllarda kişi başına düşen milli gelir dağılımı yükselmiştir. Ama bu yükselişe rağmen toplumun ekonomik ve sosyal durumunu etkileyen diğer ekonomik değişkenlerin verilerinde düşüşler yaşanmış, bazı göstergelerde ise yeterince gelişme sağlanamamıştır. Bunun da esas nedeni devletin, toplumun refahını durumunu etkileyecek önemli ekonomik ve sosyal göstergelerin gelişimine yeterince dikkat ayırmamasıdır. ADİK' in verdiği bilgilere baktığımız zaman GSYH içerisinde devlet harcamaları en çok sanayi sektörüne yatırılmıştır. GSYH içerisinde devlet gelirleri daha çok yine de sanayi sektöründen elde edilmiştir. Azerbaycan devleti sanayi sektörüne daha fazla dikkat ayırdığı için hizmet sektörüne yeterince dikkat ayıramamıştır. Bildiğimiz gibi toplumun refah durumunu etkileyen

göstergelerin birçoğu hizmetler sektörünün alt sektörleridir. Hizmetler sektörünün ekonomideki ağırlığı toplumun refah ölçümü olarak değerlendirilmektedir. Son yıllarda gelişmiş ülkelerde hizmetler sektörünün GSMH içindeki payı hızlı bir şekilde artmaktadır. Çünkü hizmetler sektörü toplumun refahını sağlamada önemli rol oynamaktadır. Tablodaki hesaplamaların sonuçlarına baktığımızda da olumsuz göstergelerin çoğunun hizmetler sektörüne ait olduğunu görebiliriz. Bunun için de hizmetler sektöründe göstergelerin düşük olması toplumun refah durumunu da direk olumsuz yönde etkilemektedir. Tüm bu olumsuz göstergelerin hepsi devletin bu konuya ciddi yanaşmamasının sonucudur. Eğer devlet tarafından bu olumsuz göstergelere karşı uygun politikalar uygulanmazsa toplumun refah durumunun gelecek dönemlerde daha da kötüye gitmesi kaçınılmaz olacaktır.

Azerbaycan'da kişi başına düşen milli gelir dağılımının yüksek olması ama toplum refahı için önemli olan diğer göstergelerin düşük olması göstergelerin doğru olması açısından da açık bir çelişki teşkil etmektedir. Kişi başına düşen milli gelir toplumsal refahı olumlu yönde etkilese de diğer ekonomik ve sosyal göstergelerin gelişme sağlamasına yeterince önem verilmesi gerekmektedir.

Yapılan hesaplamaların sonuçlarına göre, Azerbaycan toplumunun refah düzeyini daha da artırılması için hastane, kütüphane ve nüfus sayısının yükseltilmesi politikalarına dikkat edilmesi gerekmektedir. Bundan başka cinayet olayları sayısının da düşürülmesi ise devletin bu sorunun çözülmesi için önem ayırması gerekmektedir. Geride kalan diğer on dört göstergenin verilerinde son dönemde gelişmeleri sürdürebilmek için ekonomik ve sosyal açılarından devletin yeni politikalar düzenlemesi ve uygulaması gerekmektedir. Çünkü bu politikalar toplumun refah düzeyinin artırılmasında önemli rol oynayacaktır. Bundan başka yeterince gelişme sağlamayan göstergeler içerisinde doktor sayısı, istihdam düzeyi ve konut sayısı göstergelerine de devlet tarafından önemli derecede dikkat ayrılması gerekmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada bağımsızlıktan önceki ve sonraki dönemlerde Azerbaycan toplumunun refah durumu incelenmiştir. Azerbaycan toplumunun refah durumu ekonomik ve sosyal göstergeler verilerek tablolar halinde gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın temel amacı, bağımsızlıktan önceki ve sonraki dönemlerde Azerbaycan ekonomisinde toplumsal refahtaki dönüşümü ortaya koymaktır. Bunun için toplumun refah durumunu etkileyen ekonomik değişkenlere değindikten sonra bu değişkenlerin verileri tablolar halinde verilerek hesaplamalar yapılmıştır. Daha sonra ise alınmış sonuçlar yorumlanarak başlıca sorunlara değinilmiştir.

Çalışmanın bir diğer amacı, devletin ekonomik büyüme saplamasının toplumsal refahın esas nedeni olmadığını kanıtlamaktır. Çünkü bir toplumda gelir dağılımı adaletsiz ise, işsizlik düzeyi yüksek ise ve sosyal kurumların gelişmesine yeterince dikkat ayrılmıyorsa o zaman toplumun refah durumunun gelişiminden bahsedilemez. Çalışmanın bir başka temel amacı ise toplumsal refahı daha da geliştirmek için ortaya çıkan sorunları açığa çıkarmaktır. Çünkü toplumsal refahı olumsuz yönde etkileyen sorunlar araştırılıp incelenmezse gelecek zamanlarda toplumun refah durumu daha da düşük düzeylere inebilir.

Çalışmanın temel hipotezi, "Azerbaycan'ın bağımsızlık kazandıktan sonraki dönemlerde toplumsal refah artmıştır" şeklindedir. Çalışma sonucunda bağımsızlıktan sonra belirli bir ekonomik büyümenin artışının sağlandığı görülmüştür. Ama elde edilen bu ekonomik büyümeye rağmen toplumun refah durumu yeterince gelişme sağlanmamıştır. Bunun için bu ekonomik büyümenin devlete yararı olsa da toplumun refahı bakımından topluma önemli derecede yararı olmamıştır. Çünkü toplumun refah durumunda gelişme sağlayan esas ekonomik ve sosyal göstergelerde, petrol sektörüne bağımlı olması, bölgesel dengesizlik, Karabağ sorunu, kurumsal yönetimin zayıf olması ve çeşitli altyapı gibi sorunlar nedeniyle son dönemlerde düşüşler yaşanmış ve bazı göstergelerde ise yeterince başarı elde edilmemiştir. Son dönemlerde Azerbaycan'da yaşanan ekonomik büyümeye rağmen diğer önemli ekonomik ve sosyal göstergelerdeki verilerin olumsuz olması çalışmanın temel hipotezini doğrulamamaktadır.

Yapılmış bu çalışmanın literatüre katkısı, Azerbaycan toplumunun refah durumundaki dönüşüm sürecini ve dönüşüm nedenlerini ekonomik ve sosyal

göstergeler vasıtasıyla anlatmaktır. Bu göstergeler verildikten sonra hesaplamalar yapılmıştır. Daha sonra hesaplamalardan alınan sonuçlara dayanarak refah durumunun hangi düzeylere ulaştığı belirtilmiştir. Bu sonuçlar vasıtasıyla toplumsal refahı olumsuz yönde etkileyen ekonomik ve sosyal göstergeler ortaya koyulmuştur. Daha önceleri Azerbaycan ekonomisi ile ilgili çalışmalar yapılsa da toplumun refah durumunu açıklayan hiçbir çalışma yapılmamıştır. Yalnız genel olarak Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal durumunu açıklayan tezler ve makaleler yazılmıştır. Bu tez ve makaleler de Azerbaycan toplumunun gerçek refah durumunu ve refah durumundaki değişiklikleri ortaya koymamaktadır. Azerbaycan toplumunun refah durumunu araştırma amacı ile yapılan bu çalışma literatüre önemli katkı sağlayabilecektir.

Birinci bölümde toplumsal refah kavramı ve refah yapısı hakkında temel bilgilerden konuşulmuş ve toplumsal refah hakkında söylenilmiş farklı açıklamalara yer verilmiştir. Sonra ise bu birinci bölümde toplumsal refahı ölçmede kullanılan farklı yöntemlerden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise Azerbaycan'ın bağımsızlıktan önce ve sonraki dönemlerinde belirlenmiş esas ekonomik göstergeleri tablolar halinde verilmiş ve her bir tablonun altında açıklama verilerek yorumlanmıştır. Azerbaycan için bağımsızlıktan önceki dönemin bazı göstergelerin verileri bulunmadığı için SB için verilen göstergeler kullanılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde farklı dönemler için elde edilen göstergeler vasıtasıyla bir üzerinden değerlendirilerek hesaplamalar yapılmıştır. Alınan sonuçlar toplumsal refah bakımından önemli olma açısından toplamı bire eşit olan ağırlık katsayılarına çarpılarak alınan sonuçlar tabloda gösterilmiştir. Daha sonra bu sonuçların olumlu ve olumsuz taraflarının nedenleri incelenmiştir.

Çalışmada Azerbaycan toplumunun refah durumunu belirtmek için ADİK tarafından verilen on dokuz ekonomik ve sosyal göstergenin verileri kullanılmıştır. Bu on dokuz göstergenin bir kısmında ise ilk yılların verileri bulunmadığı için boş bırakılmıştır. Bundan başka bu çalışmada, toplumsal refahı etkileyecek bazı gerekli sosyal göstergeler ADİK' in sitesinde bulunmadığından dolayı hiç kullanılmamıştır. Bu göstergeler ise eğitim ve sağlık alanı ile ilgili olan göstergelerdir.

SB döneminde yönetimin kendi görevini suiistimal etmesi tüm bu ülkelerde ve Azerbaycan'da yaşayan toplumun ekonomik ve sosyal durumunu kötü bir şekilde

etkilemiş ve refah düzeyini düşürmüştür. Sovyetler Birliğini çöküşe doğru sürükleyen farklı süreçler söz konusu olmuştur. 1970 yıllarında durgunluk döneminden sonra üretimin azalması, teknolojik gerileme, kayıt dışılığın artması, kapitalist ülkelerin sermaye arayışı, mülkiyetin devletin elinde toplanması vb. nedenler çöküş süreci için zemin hazırlamıştır.

Sovyet sistemi, ekonominin evrensel kurallarını saymaması, piyasanın uzun süre karşı konulması mümkün olmayan arz ve talep güçlerine karşı direnmesi ve en önemlisi, teşebbüs hürriyetini tanımaması sebebiyle ayakta duramamıştır. Buna karşılık, hür teşebbüs ortamını hazırlayan çabalar beklenmedik bir şekilde bu sistemin sonunu getirmiştir. Azerbaycan, Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra her yönüyle karmaşık bir süreç içerisine girmiş, ağır ekonomik durum ve Ermenistan ile süren savaş, bu karmaşık süreci daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu karmaşık süreçte Azerbaycan'da ve diğer Sovyet devletlerinde uygulanan siyasi ve ekonomik politikalar toplumun refah durumu göz ardı edilerek dikkat edilmemiştir. Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra piyasa ekonomisine geçiş süreciyle birlikte Azerbaycan'da, kamu harcamalarının kapsam ve niteliğinin değişmesi finansman sorununu da beraberinde getirmiştir. Merkezden planlı ekonomik modelin terk edilmesiyle kamu harcamalarının finansman kaynakları büyük ölçüde yitirilmiş, yeni finansman kaynaklarının bulunması ise zaman almıştır.

Gelecekte bu sorunların çözülmesi ve toplumsal refahın artırılması için bazı gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Örneğin, petrol ihracatı Azerbaycan ekonomisinde önemli yer tuttuğu için petrolden elde edilen gelirlerin nasıl kullanılacağı çok önemlidir. Yönetimin petrol gelirlerini, sürdürülebilir bir büyüme sürecini sağlayacak ve büyümenin niteliğini yönlendirecek bir şekilde değerlendirmeye özen göstermesi gerekmektedir. Petrol ihracatından Azerbaycan'ın elde edeceği döviz gelirleri ülke ekonomisinin diğer alanlarının geliştirilmesine yöneltebilir.

Çalışanlar için belirlenen asgari ücret miktarı arttırılmalıdır. Sağlık ve eğitim sektörü çalışanlarının ücret düzeyleri yükseltilmelidir. Bu politika, söz konusu sektörlerde çıkar ilişkilerinin azaltılmasını da sağlayabilir. Sağlık ve eğitim sektörlerinin gelişmesi için bu sektörde yolsuzluk olaylarının olup olmaması

araştırılmalı ve bu sektördeki iş faaliyetlerinin kalitesi ölçülmelidir. Çünkü bu sektörler toplumun refah durumunu etkilemede önemli rol oynamaktadır.

Zorunlu eğitim 11 yıldır, bu eğitimin şartları iyileştirilmeli, eğitim seviyesi nitelik ve nicelik olarak yükseltilmelidir. Modern ilköğretim ve yükseköğretim okulları açılmalı, eğitimde teknolojiye önem verilmeli, teknoloji ve AR-GE için bütçeden yeterli derecede pay ayrılmalıdır. Toplumsal refahın gelişmesinde önemli rol oynayan eğitim sektörüne devlet tarafından yeterince yatırım yapılırsa o zaman toplumun bilim ve ilim düzeyi yükselir. Bu yükselme sonucu toplumun refah durumu da olumlu yönde etkilenecektir.

Azerbaycan'da toplumsal refah düzeyinin yükseltilmesi için piyasa ekonomisi anlayışına zıt olan tekelliliğin oluşmasına izin verilmemesi, ekonominin var olan tekellerden kurtarılmasına devam edilmesi ve tabii tekellerin uygun önlemlerle düzenlenmesi gerekmektedir. Dış ekonomik faaliyetler de daha çok dünya piyasalarının çağdaş kurallarının uygulanması, uluslararası ekonomik ve finansal kurumlar ile işbirliğinin güçlendirilmesi ve uluslararası ikili veya çok taraflı işbirliğinin derinleştirilmesine önem verilmesi gerekmektedir.

Azerbaycan'ın ekonomik büyümesi ve devleti oluşturan toplumun refah düzeyini artırması için devletin var olan esas kurumsal yapısını yenilenmesi ve güçlendirilmesi gerekmektedir. Azerbaycan'daki kurumsal yapının güçlendirilmesi için bir sıra önlem ve tedbirler alınmalıdır. Bu önlem ve tedbirlerin başında toplumu oluşturan bireylerin temel hak ve özgürlüklerine daha fazla serbestlik tanınması gelmektedir. Bunun yanında Azerbaycan'da mülkiyet hakları kapsamında yasal önlemler alınmalıdır. Bundan başka toplumsal refahı etkileyen bu sorunlar AB (Avrupa Birliği) standartları doğrultusunda hukuki ve kurumsal düzenlemeler aracılığıyla çözülmelidir. Eğer bu düzenlemeler yapılırsa toplumun refah düzeyinin artması konusunda önemli bir adım atılmış olacak ve toplumun refahı yüksek düzeyde güvence altına alınmış olacaktır.

Azerbaycan'da refah düzeylerinin artmasıyla insanlar, bireysel olarak eğitim, bilim, sosyal güvenlik ve sağlık gibi alanlara daha çok harcama yapacaktır. Bu alanlara yatırılan her bir harcama yeniden toplumsal refahın gelişmesine neden olacaktır. Böylelikle yeni iş imkanları yaratılabilir ve işsizlik sorunu ortadan kaldırılabılır.

KAYNAKÇA

Abdullayev N. ve Elma F. (2009), “Sovyetler Birliği’nde Reform Sürecinin Başlangıcı Ve Gorbaçov Dönemi” , *Journal of Qafqaz University*.

Acar M. (2010), *Serbest Ticaret, Ekonomik Özgürlükler ve Refah*, Bahar yayınları, s. 53. Kırıkkale.

Acar M. Ve Bilir H. (2014), “Ekonomik Özgürlükler ve Türk Dünyası” , *İnceleme-Araştırma Dizisi*, s. 17, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara.

Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2012), *Ulusların Düşüşü - Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş. , İstanbul.

Agamalıyev, Rahim (1999), “Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Sistemi”, *Milli Eğitim Dergisi*, s. 144.

Aghayev S. (2011), “Azerbaycan’da Fiyatlar Genel Düzeyi ve Döviz Kuru İlişkisi”, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.29, s.1, ss.1-19.

Aghayev S. (2012),“Düşük Enflasyon Döneminde Azerbaycan’da Fiyatlar Genel Düzeyi ve Para Arzı İlişkisi”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, s.23, ss.135-155.

Akder A. (2004),“İnsani Gelişme Ya Da Yaşam Kalitesi”, *ASOMEDYA*, Mayıs.

Ahmet F. (2006), *Yeni Yüzyılda Azerbaycan ’ın Sosyoekonomik Yapısı Ve Türkiye İle İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Akalın G. (1981),*Kamu Ekonomisi*, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Akar S. (2014), “Türkiye’de Daha İyi Yaşam Endeksi: OECD Ülkeleri İle Karşılaştırma”, *Journal of Life Economics Dergisi*.

Albayrak Ö. (2003), *Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa Ve Refah İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, s.9-136, Ankara.

Aliyev, Perhad (2000), “XXI Esrin Astanasında Azerbaycanda Hayat Seviyesi”, *Ekspert Dergisi*, s. 10-11.

Alekseev V. Ve Gaddy G. (1993), *Income Distribution In The USSR In The 1980s*, Review of Income and Wealth, c.39, s.1.

Aleskerov A. (2007), *Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi rejim Değişmeleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Ana Britannica (1987), *Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık, İstanbul.

Aras N. (2003), *Azerbaycan Ekonomisi Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz*, Kafkasya Araştırmalar Merkezi Yayınları, Bakü.

Aras N. (2003), *Azerbaycan Ekonomisi*, Kafkasya Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Aras N. Ve Bulut C. (2009), *Azerbaycan Ekonomisinin Son 15 Yılı*, Bakü.

Aras N. (2003), “Ermeni İşgalinin Azerbaycan Ekonomisine Etkisi”, *Journal of Qafqaz University*, s. 12, Bakü.

Atkinson, A. ve Brandolini, A. (2010), “On Analyzing the World Distribution of Income”, *The World Bank Economic Review*, c.24, s.1.

Attar A. (2014), *Türkiye’de Sosyal İlerleme ve Sosyal Politika: Bazı Gözlemler*, Sosyal Politikalar Platformu, Ankara.

Azerbaycan Reqeemlerde, (2003), ARDSK Yayınları, s.7 Bakı.

Azerbaycan Statistik Göstericileri 2002,(2002), ARDSK Yayınları, Bakü, ss.40-41.

Bağırzade E. (2011), “Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomisi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s: 15, s.277-312.

Barr N. (2004),*Economics of the Welfare State*, Oxford University Press, Oxford.

Batmaz N. ve Özcan A. (2008), “Yeniliği Etkileyen Unsurlar Ve Toplumsal Refah İlişkisi”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, c.1, s.1, ss.44-62.

Bhagwati, J. (2002), “Democracy and Development: Cruel Dilemma or Symbiotic Relationship?”, *Review of Development Economics*, c.6, s.2, ss.151-162.

Biber A. (2010), “İktisadi Büyümede Kurumsal Faktörler Ve Kurumsal Değişim”, *Akademik Bakış Dergisi*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, s. 19, ss.1-24, Bolu.

Blanknau, W. ve Ingram, B. (2002), “Welfare Implications Of Factor Taxation With Rising Wage Inequality”, *Macroeconomic Dynamics*, s. 6, ss.408–428.

Broome, J., (1988), “Some Principles of Population”, *Economic Growth and Sustainable Environments*, ss.85-96, London.

Bulut C. ve Hasanov F. (2013), *Azerbaycan'ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Arayışları*, International Conference On Eurasian Economies 2013.

Çatalbaş N. (2008), “Kafkasya ve Orta Asya'daki Geçiş Ekonomilerinde Hizmetler Sektörünün Yeri ve Geleceği”, Marmara Üniversitesi, *İİBF Dergisi*, c.25, s.2, İstanbul.

Çelebi K. (2000), *Kamu Ekonomisi Analizi: Kamu Ekonomisinin Büyüklüğü Sorunu*, Emek Matbaası, Manisa.

Çemrek F. (2012), “Türkiye’deki İllerin Gelir Ve Refah Düzeyi Değişkenleri Arasındaki İlişkinin Kanonik Korelasyon Analizi İle İncelenmesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, c.7, s.2, ss.197-215.

Çukurçayır S. Ve Tezcan K. (2011), “Demokratikleşme Ve Ekonomik Kalkınma: Etkileşim Analizi”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, c.4, s.2.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, (2013), *Azerbaycan Ülke Bülteni*, Türk-Azerbaycan İş Konseyi.

Dikkaya M. ve Çaylak A. (2008), “Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan’ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar”, *OAKA Dergisi*, c.3, s.5, ss.131-157.

Dinçer G. (2014).“Ulusların Düşüşü Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri”, *Ekonomik Yaklaşım Derneği*, Gazi Üniversitesi, s.25, c.93, ss.65-76.

Doğan A. (2005), “Demokrasi Ve Ekonomik Gelişme” , Erciyes Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 25.

Dreher A. , Gassebner M. Ve Siemers L. (2010). “Globalization, Economic Freedom And Human Rights”, *Cege Discussion Papers*, s. 115.

Durman M. ve Güney T. (2014), “Yolsuzluğun Refah Düzeyi Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi”, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, c.19, s.3, ss.253-266.

Easterlin A. (2001), “Income and Happiness: Towards a Unified Theory”, *The Economic Journal*, s.111, ss.465-485.

Eker M. (2012),*2013 Yılı Bütçe Sunuş Konuşması*, T.C Gıda, Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı.

Eren, A. (2011), *Türkiye Ekonomisi*, 3. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa.

Ergün M. (1997), “Azerbaycan Eğitim Sistemi”, *Eğitim Yönetimi Dergisi*, s.4, ss.499-514, 1997.

Gnegne, Y. (2009), “Adjusted net saving and welfare change”, *Ecological Economics Dergisi*, s. 68, ss.1127-1139.

Gömlüksiz A. (2012), “Azerbaycan’daki Ortak İşletmelerin Kurulması Gerekliliği Ve Gelişim Perspektifleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, s. 51, ss.411-417.

Gruen, C. ve Klasen, S. (2008), “Growth, inequality, and welfare: comparisons across space and time”, *Oxford Economic Papers*, Sayı: 60, s.213-236.

Gül Y. E. (2015), “Öğretmen Yetiştirme Sistemlerinin Karşılaştırılması: Almanya Ve Kırgızistan Örneği”, *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Kırgızistan Manas Üniversitesi Eğitim Bilimleri.

Güney T. (2013),*Yolsuzluk Ve Refah*, Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, ss.85-115.

Gwartney J ve Lawson R (2004), “Ten Consequences Of Economic Freedom”, *NCPA Policy Report Dergisi*, s. 268.

Haberler G. (1941), “Prosperity and Depression”, Geneva: League of Nations.

- Hasanoğlu M. (2002), “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Devletin Yeniden Yapılandırılması Ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Çabaları”, *Sayıştay Dergisi*, s. 69, ss.73-88.
- Hayek, E. (1976), *Trilogy: Law, Legislation and Liberty*, The Mirage of Social Justice, c.11.
- Hicks, J. (1939), “Foundations of Welfare Economics”, *The Economic Journal*, C.49, s.696-712.
- Holton, R. (1992), “Economy and Society”, Routledge, Londra.
- Hüseyn R. (2011), “Azerbaycan’da Petrole Dayalı Ekonomiden Çok Sektörlü Ekonomiye Geçişin Gerekliği ve Tarım”, *Bilig Dergisi*, s. 59.
- İpek A. (2015), “Sovyetler Birliği’nin Dağılması Karşısında Sovyet İnsanınin Tepkisizliğinin Nedenleri”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, c.14, s.1, ss.89-118.
- İslam S. ve Clarke M. (2001), “The Relationship Between Economic Development and Social Welfare: A New Adjusted GDP Measure of Welfare”, *Social Indicators Research*, s. 57, ss.201–228.
- Jackson, T. (2009), “Prosperity Without Grouwth: Economics for a Finite Planet”, s. 1, New York.
- Kabaş T. (2007), Çukurova Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.16, s.1, ss.375-394.
- Karaca A. (2007), “Azerbaycan’da Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10 Yılı”, *Güney Azerbaycan Sosyo-Kültürel Araştırmaları*.

Karabulut M. Ve Gürbüz M. (2009), “SSCB’nin Dağılmasıyla Bağımsızlığına Kavuşan Ülkelerde Sosyo-Ekonomik Benzerlik Analizi”, *Bilig Dergisi*, s. 50, ss.31-50.

Kurbanov T. (2012), “Azerbaycan’da Milli Ekonomik Gelişmenin Yönleri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, s. 34, ss.37-45.

Lambert, P. ve Ramos X. “Welfare Comparisons : Sequential Procedures For Heterogeneous Populations”, University of York.

Leigh R. (2011) , “Gönüllülük ve Refah”, *Dünyada Gönüllülüğün Durumu Raporu* 2011, ss.83-90.

Little, I. (1957), “A Critique of Welfare Economics”, *Oxford University Press*.

Lutz, G. ve Bauer C. (2009), “On the growth and welfare effects of monopolistic distortions”, *Journal of Economics*, s. 97, No 1, ss.19-40.

Majidova K. (2009),*Eski Sovyetler Birliği Ülkelerinde Ekonomik Büyümenin Panel Veri Modelleri İle Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Memiş H. (2014), “Küreselleşme ve Yoksulluk İlişkisi”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Aralık Üniversitesi, c.5, s.1, Kilis.

McEachern M. ve William A. (1997), “Economics: A Contemporary Introduction”, USA: International Thomson Publishing.

McPherson, M. ve Hausmann. D. (1997), “Economic Analysis and Moral Philosophy”, *Cambridge University Press*.

Memmedov M. (2008), “III Respublika: Milli İnkişaf Modeli və Strategiyası”, Bakü.

Midgley, J. (1995), "Social Development: The Developmental Perspective in Social Welfare", Sage, London.

Miller T ve Kim A. (2014), *Economic Freedom: Global and Regional Patterns*, 2014 Index of Economic Freedom, The Heritage Foundation and Dow Jones & Company, ss.21-46.

Mishan, E. (1969), *Welfare Economics*, North-Holland Publishing Company, Amsterdam.

Musayeva A. (2011), "Azerbaycan'da Gelir Dağılımı", Sosyal Siyaset Konferansları, s. 60, ss.393-432.

Musayev G. ve Ay H. (2007), "Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan Vergi Sistemindeki Gelişmeler", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, C.44, s.508, ss.44-56.

Nartgün S. ve Kösterelioğlu M. ve Sipahioğlu M. (2013), "İnsani Gelişim Endeksi Göstergeleri Açısından AB Üyesi ve AB Üyeliğine Aday Ülkelerin Karşılaştırılması", *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.3, s.1, ss.80-89.

Nasibova G. (2013), *Post Sosyalist Ülkelerde Maliye Politikasının Gelir Dağılımına Etkisi- Azerbaycan Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Neciyev E. (2010), *Azerbaycan'ın Sovyetler Tarafından İşgali Ve Baskı Siyaseti (1920-1937)*, Doktora Tezi, s.167-221, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Nihat B. ve Özcan A. (2008), "Yeniliği Etkileyen Unsurlar Ve Toplumsal Refah İlişkisi", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, c.1, s.1, Denizli.

Nocetti, D. ve Smith, W. (2011), "Price uncertainty, saving, and welfare", *Journal of Economic Dynamics & Control*, s. 35, ss.1139-1149.

Oğan S. (1992), *Türk Ortak Pazarı Ülkeleri I: Azerbaycan Ekonomisi*, İstanbul.

Özdamar Ö. (2007), *Sosyal Politikaların Refah Etkilerinin Ampirik Ölçümü: Türkiye'de Temel Eğitimle İlgili Politikaların Ve Sosyal Yardımların Refah Etkilerinin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Özmete E. ve Bayoğlu A. "Geleceği Yapılandırmak: Gençlerin Toplumsal Refah ile İlgili Konularda Geleceğe Bakışları", Ankara Üniversitesi.

Özsoy İ. (2006), "Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler", *Bilig Dergisi*, Uluslararası Karadeniz Üniversitesi, Karadeniz, s. 39, ss.163-194.

Palme, J. (2006), "Welfare states and inequality: Institutional designs and distributive outcome", *Research in Social Stratification and Mobility*, s. 24, ss.387– 403.

Papava, ve Vladimer (2002), "Necroeconomics - the theory of post-Communist transformation of an economy", *International Journal of Social Economics*.

Pareto V. (1971), "Manual of Political Economy", *M.Kelley Publishers*, New York.

Pigou, A. C. (1962), *The Economics of Welfare*, 4. Baskı, Macmillian, Londra.

Prescott, E. C. (2002), *Prosperity and Depression*, *American Economic Review*, c.92, s.1, ss.15.

Rabushka A. (1993), "Philosophical Aspects of Economic Freedom: Toward a Theory of Measurement", *The Fraser Institute*, ss.23-37.

Roberts ve Paul C. (2002), *My Time with Soviet Economics*, *The Independent Review*, c.7, No 2.

Rosen H.(1995),“Public Finance”, Richard D. Irwin Inc, USA.

Rawls, J. (1971), “A Theory of Justice”, *Harvard University Press*, Cambridge.

Salamov R. (2004), *Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Saraçoğlu M. (1998), “Ülkelerin Refah Düzeyi Karşılaştırmalarında Bir Ölçüt: Satınalma Gücü Paritesi”, *Mevzuat Dergisi*, s. 9.

Sargutan E. (2000), “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sağlık Sistemi”.

Seferov R. (2004), “Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ss.395-410.

Sen, A. K. (1982), *Choice, Welfare and Measurement*, Oxford: Basic Blackwell.

Shoham, A. and M., MALUL, (2012), “Cultural attributes, national saving and economic outcomes”, *The Journal of Socio-Economics*.

Sosyal Güvenlik Kurumu, (2012), “Avrupa Birliği’nde Sosyal Güvenlik”, Yayın 12, Ankara.

Sökmen A. (2014), “Sosyal Gelişme Endeksi Türkiye İçin Ne İfade Ediyor?”, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.

Stiglitz Joseph, (1994), *Kamu Kesimi Ekonomisi*, Çev. Ömer Faruk, No 549, İstanbul.

Sumner A. (2004), “Economic Well-being and Non-economic Well-being”, World Institute for Development Economics Research, *Research Paper*.

Süleymanov E. (2008), “Azerbaycanın Bağımsızlık Sonrası Serbest Piyasa Ekonomisine Uyum Sürecinde IMF ile İşbirliği Stratejisi”, *Journal of Qafqaz University*, Bakü.

Süleymanov E. (2009), “Azerbaycan Ekonomisinin Bağımsızlık Sonrası Makroekonomik Göstergilerinin Ekonomik İstikrar Açısından Genel Değerlendirilmesi”, *Journal of Qafqaz University*, Bakü.

Şeker S. (2011), *Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi*, T.C Kalkınma Bakanlığı Yayınları, s.2828, ss.12-32.

Şıxaliyev İ. (2010), “Dünya Bankasının Azerbaycan Ekonomisine Etkisi Ve Dışa Açılmada Katkısı”, *Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi*, c.2, s.7, ss.61-69.

Tellal E. “Sovyet Dış Politikası Ve Gromiko”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c.3, s.62, ss.350-380.

Tombak F. (2011), “20. Yüzyıl Sovyet Rusya'sında Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme”, *History Studies Dergisi*, Adnan Menderes Üniversitesi, c.3, s.2, ss.360-370, Aydın.

Tosun E. (1996) , “Türkiye'de "Kamu Kesimi Ve Özel Kesim" Ayırımının Normatif Ve Reel Planda Önemi Ve Sınırları ”, *Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu*, Ankara.

Turan M. (2011), “SSCB’de Toprak Mülkiyeti”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, c.66, s.3, ss.309-330, Van.

T.C. Ekonomi Bakanlığı (2013), “Azerbaycan Cumhuriyeti”.

Uludağ İ. Ve Serin V. (1990), “SSCB’deki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo - Ekonomik Analizleri Ve Türkiye İle İlişkileri”, *İstanbul Ticaret Odası*, s. 22.

UNDP (2002), "Human Development Report 2002: Deepening Democracy in a Fragmented World", *Oxford University Press*, New York.

Ülken Y. (1964), "20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi", İstanbul.

Yalçın A. (1990), "Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde Son Gelişmeler", *Türkiye İktisat*, s. 7.

Yeşilot O. (2002), "Çarlık Yönetiminde Azerbaycan", *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, c.18.

Yeşilot O. (2007), "Stalin Döneminde Azerbaycan'da Eğitim Politikaları", *Stalin ve Türk Dünyası Dergisi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Yılmaz F. (2010), "İktisat, Kurumsal İktisat Ve İktisat Sosyolojisi", *Sosyoloji Konferansları*, Uludağ Üniversitesi, s. 45, ss.1-17.

Yılmaz İ. (2004), "Sovyetler Birliği Tarihiyle İlgili Notlar".

Yılmaz R. ve Mehmet F. (2012), "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Ögeler ve Denge Politikasına Yansımaları", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.4, s.1, ss.023-042.

Zengin E. (2010), "Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan", *İstanbul Ticaret Odası Yayınları*, s. 59, İstanbul.

Wagener H. (2004), "Good Governance, Welfare, and Transformation", *The European Journal of Comparative Economics*, s. 1, ss.127-143.

William B. (2005), *Sovyetler Birliği'nde Kapitalizmin Restorasyonu*, Ceylan Yayınları 143, İstanbul.

Qızılbaş M. (2004), "On the Arbitrariness and Robustness of Multi-Dimensional Poverty Rankings", *Journal of Human Development*, c.5, No. 3.

2. International Kongres (2007), "Qloballaşma prosesinde Qafqaz ve Merkezi Asiya", Kafkas Üniversitesi, Bakü, ss.593-597.